

माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम, २०७६

(कक्षा ११ र १२)

भाग ३

(ऐच्छिक विषय)

नेपाल सरकार
शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय
पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
सानोठिमी भक्तपुर

प्रकाशक : नेपाल सरकार
 शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय
 पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
 सानोठिमी, भक्तपुर

© सर्वाधिकार : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र

वि.सं. २०७६

मुद्रण :

प्राक्कथन

पाठ्यक्रम सिकाइ शिक्षणको मूल आधार हो । पाठ्यक्रममा समावेश हुने विषयवस्तु र तिनको अभ्यासको स्तरले शिक्षाको समग्र गुणस्तरलाई प्रभाव पार्दछ । पाठ्यक्रमले प्रत्येक व्यक्तिमा अन्तर्निहित प्रतिभा प्रस्फुटन गराई व्यक्तित्व विकास गर्न सक्नुपर्छ । यसै गरी राष्ट्र र राष्ट्रियताप्रति निष्ठावान्, स्वाभिमानी, नैतिकवान्, जिम्मेवार, श्रमलाई सम्मान गर्ने, उच्चमशील र सिपयुक्त नागरिक विकासमा पाठ्यक्रमले सहयोग गर्नुपर्दछ । पाठ्यक्रम कार्यान्वयनपछि उत्पादित जनशक्तिले सामाजिकीकरणमा सहयोग गर्नुका साथै राष्ट्रिय एकता सुदृढ गर्दै राष्ट्रिय सम्पदा र पर्यावरणको संरक्षण गर्न सक्नुपर्छ । यस पाठ्यक्रमबाट विद्यार्थीमा शान्ति, समानता तथा सामाजिक न्यायप्रति प्रतिबद्ध भई सहिष्णुता तथा सदाचार जस्ता आचरण विकासमा सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ । यसबाट सूचना प्रविधिको प्रयोग, वैज्ञानिक अवधारणाको आत्मसात, खोज तथा अनुसन्धान क्षमताको विकास र जीवनोपयोगी सिप प्राप्तिमा माध्यमले प्रतिस्पर्धात्मक क्षमतायुक्त जनशक्ति तयार गर्नुका साथै आफ्नो भाषा, संस्कृति, कलाप्रतिको अनुरागसहितको पहिचानमा गौरवको अनुभूति गर्ने नागरिक विकासमा योगदान हुने अपेक्षा गरिएको छ । यी पक्षहरूलाई दृष्टिगत गर्दै राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ को मार्गनिर्देशअनुसार कक्षा ११ र १२ का लागि यो पाठ्यक्रम विकास गरिएको हो ।

पाठ्यक्रम विकास प्रक्रियामा सम्बद्ध विभिन्न सरोकारवालाहरूको सहभागिता जुटाइएको थियो । माध्यमिक तह (कक्षा ११-१२) का विभिन्न विषयका पाठ्यक्रम विकास प्रक्रियामा सहभागी शिक्षाविद्, प्राध्यापक, शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक तथा शिक्षासम्बद्ध सङ्घसंस्था र सरोकारवालाहरू, पाठ्यक्रम मस्यौदा कार्यदल तथा सम्बन्धित विषय समितिका सदस्यहरूलगायतका सुभाबलाई समेटि यो पाठ्यक्रम तयार गरिएको छ । पाठ्यक्रममा विद्यार्थीका सक्षमता, अपेक्षित सिकाइ उपलब्धि, विषयवस्तुको क्षेत्र तथा क्रम, सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया र सिकाइ उपलब्धि आकलन प्रक्रिया समावेश गरिएको छ । यस कार्यमा पाठ्यक्रम मस्यौदा कार्यदल तथा सम्बन्धित विषय समितिका सदस्यहरूलगायत उल्लिखित सरोकारवालाहरू तथा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रका सम्बन्धित कर्मचारी योगदान रहेको छ । पाठ्यक्रम विकासमा आवश्यक नीतिगत मार्गदर्शन प्रदान गर्नुका साथै पाठ्यक्रमलाई अन्तिम रूप दिने कार्यमा राष्ट्रिय पाठ्यक्रम विकास तथा मूल्याङ्कनबाट गठित विभिन्न प्राविधिक समितिहरूको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको छ । पाठ्यक्रम विकास केन्द्र पाठ्यक्रम विकासमा योगदान गर्ने सबैप्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछ ।

यो पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि सम्बद्ध सबै पक्षको योगदान अपेक्षित छ । पाठ्यक्रम सुधारको कार्य निरन्तर चल्ने प्रक्रिया भएकाले भविष्यमा यसलाई अझ प्रभावकारी बनाउन शिक्षक, अभिभावक तथा समस्त बुद्धिजीवीहरूलगायत सम्बद्ध सबैबाट पाठ्यक्रम विकास केन्द्र रचनात्मक सुभाबको अपेक्षा गर्दछ ।

वि.सं. २०७६

पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
सानोठिमी, भक्तपुर

विषय सूची

क्र.स.	विषयवस्तु	पृष्ठ
१.	माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ११ र १२) पाठ्यक्रम २०७६ : परिचय तथा संरचना	१
२.	Biology	१९
३.	शिक्षा र विकास	४४
४.	Geography	५८
५.	Procedural Law	७७
६.	Legal Drafting	८४
७.	समाजशास्त्र	९१
८.	आयुर्वेद	१०३
९.	Business Studies	११२
१०.	भाषा विज्ञान	१२४
११.	दर्शनशास्त्र	१३५
१२.	जनसङ्ख्या अध्ययन	१४३
१३.	खाद्य तथा पोषण	१६०
१४.	नृत्य	१७५
१५.	Computer Science	१८३

खण्ड क

माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ११ र १२) पाठ्यक्रम २०७६ : परिचय तथा संरचना

१. परिचय

पाठ्यक्रमको विकास, परिमार्जन तथा अद्यावधिक गर्ने कार्य निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया हो । परिवर्तित सन्दर्भ, अध्ययन अनुसन्धानका प्रतिवेदन, शिक्षक, प्राध्यापक, विद्यार्थी, बुद्धिजीविलगायत विभिन्न सरोकारवालाबाट प्राप्त सुझाव तथा प्रतिक्रिया, विभिन्न सङ्घसंस्था र पेसासँग आबद्ध सङ्घ सङ्गठनका सुझाव, सूचना तथा सञ्चारका माध्यम र नागरिक समाजबाट पाठ्यक्रमलाई सान्दर्भिक तथा समावेशी बनाउन प्राप्त सकारात्मक सल्लाहका आधारमा राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ तयार भई नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भएको छ । यस प्रारूपले निर्देश गरेको विद्यालय तहको पाठ्यक्रम संरचना एवम् पाठ्यक्रम विकासका मार्गदर्शक सिद्धान्त, ज्ञानको विस्तार तथा सिर्जना, सेवा क्षेत्रमा बढेको प्रतिस्पर्धा तथा राजनीतिक, सामाजिक र आर्थिक क्षेत्रमा आएको परिवर्तनले पाठ्यक्रम परिमार्जनको आवश्यकता औल्याएका छन् । नेपालमा विद्यालय शिक्षालाई सामाजिक न्यायमा आधारित समृद्ध राष्ट्र निर्माणका लागि सक्षम र प्रतिस्पर्धी नागरिक तयार गर्न सहयोग गर्ने माध्यमका रूपमा विकास गर्नुपर्ने दृष्टिकोण रहेको छ । विद्यालय शिक्षाको उल्लिखित सन्दर्भ तथा दृष्टिकोणमा आधारित भई कक्षा ११ र १२ का लागि पाठ्यक्रम संरचना तथा सो संरचनाअनुसारका विषयगत पाठ्यक्रमहरू विकास गरिएको छ ।

विद्यालयको शिक्षालाई आधारभूत र माध्यमिक गरी दुई तहमा बाँडिएको छ । माध्यमिक शिक्षाले विद्यार्थीहरूमा ज्ञानको खोजी गरी सिकाइ र वास्तविक जीवनबिच सम्बन्ध स्थापित गर्ने, सिद्धान्त र व्यवहारको समन्वय गर्ने तथा स्वपरावर्तित हुँदै ज्ञान, सिप र क्षमतालाई अद्यावधिक गर्ने सक्षमता विकास गराउनु पर्छ । यस तहको शिक्षाले अधिकार, स्वतन्त्रता र समानताको प्रवर्धन गर्ने, आफ्नो कर्तव्यप्रति सचेत हुने, स्वस्थ जीवन शैलीको अभ्यास गर्ने, तार्किक विश्लेषण गरी निर्णय गर्ने, वैज्ञानिक विश्लेषणका आधारमा व्यक्ति, समाज र राष्ट्रको दिगो विकासमा सरिक हुने नागरिक तयार गर्न सहयोग गर्नुपर्छ । विद्यार्थीहरूमा नैतिक आचरण प्रदर्शन गर्ने, सामाजिक सद्भावप्रति संवेदनशील हुने, पर्यावरणीय सन्तुलनप्रति संवेदनशील हुने, द्वन्द्व व्यवस्थापन गर्दै दिगो शान्तिका लागि प्रतिबद्ध रहने, आधुनिक ज्ञान, सिप, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्ने, स्वावलम्बी र व्यवसायमुखी सिपको अभ्यास गर्ने सक्षमताको विकास यस तहको शिक्षाका अपेक्षा हुन् । त्यसै गरी राष्ट्र, राष्ट्रियता र राष्ट्रिय आदर्शको सम्मान गर्ने, समाज स्वीकार्य आचरण र कार्य संस्कृतिको अवलम्बन गर्ने, सहिष्णुभाव राख्ने, सिर्जनशील, कल्पनाशील, उद्यमशील एवम् उच्च सोच र आदर्शमा आधारित व्यवहार गर्ने, समसामयिक चुनौतीहरूको सफल व्यवस्थापन गर्नेलगायतका विशेषताले युक्त स्वावलम्बी, देशभक्त, परिवर्तनमुखी, चिन्तनशील एवम् समावेशी समाज निर्माणमा योगदान गर्न सक्ने सक्षम नागरिक तयार गर्नु यस तहको शिक्षाको कार्यदिशा हो । यसका लागि कक्षा ११ र १२ को पाठ्यक्रम संरचनालाई पुनः संरचित गर्न राष्ट्रिय पाठ्यक्रम विकास तथा मूल्याङ्कन परिषद्बाट अन्तिम रूप दिई र नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भएको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ लाई आधार मानी माध्यमिक तह (कक्षा ११ र १२) का विभिन्न विषयका पाठ्यक्रम विकास गरिएको हो ।

यो पाठ्यक्रमको पहिलो खण्डमा माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ११ र १२) पाठ्यक्रम २०७६ को परिचय तथा संरचना समावेश गरिएको छ । यसमा शिक्षाका राष्ट्रिय उद्देश्य, तहगत सक्षमता तथा पाठ्यक्रमको समग्र संरचना समावेश गरिएको छ । दोस्रो खण्डमा अनिवार्य विषयका पाठ्यक्रम समावेश गरिएको छ । यसले विषयगत सिकाइ उपलब्धि, विषयवस्तु, शिक्षण सिकाइका लागि आवश्यक विधि/प्रविधि तथा मूल्याङ्कनका पक्षलाई पनि मार्गनिर्देश गरेको छ । पाठ्यक्रमको क्रमागत स्तरीकरण गर्न एवम् अधिल्ला र पछिल्ला तहका पाठ्यक्रमबिचको तहगत सङ्गति कायम गर्ने गरी यो पाठ्यक्रम विकास गरिएको छ ।

२. शिक्षाका राष्ट्रिय उद्देश्य

विद्यालय शिक्षाका राष्ट्रिय उद्देश्यहरू निम्नानुसार हुने छन् :

१. प्रत्येक व्यक्तिलाई अन्तर्निहित प्रतिभा प्रस्फुटन गरी व्यक्तित्व विकास गर्ने
२. राष्ट्र र राष्ट्रियताप्रति निष्ठावान्, सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रका मूल्य मान्यताप्रति प्रतिबद्ध, स्वाभिमानी, सामाजिक तथा सांस्कृतिक विविधतालाई सम्मान गर्ने, चरित्रवान्, नैतिकवान् एवम् जिम्मेवार नागरिक तयार गर्ने

३. श्रमप्रति सम्मान एवम् सकारात्मक सोच भएका, रोजगार तथा स्वरोजगारउन्मुख, उत्पादनमुखी, उद्यमशील र सिपयुक्त नागरिक तयार गर्ने
४. व्यक्तिको सामाजिकीकरणमा सहयोग गर्दै सामाजिक सद्भाव तथा सहिष्णुता र राष्ट्रिय एकता सुदृढ गर्न सहयोग पुऱ्याउने
५. प्राकृतिक तथा राष्ट्रिय सम्पदा र पर्यावरणको संरक्षण, संवर्धन र सदुपयोग गर्दै दिगो विकासमा योगदान गर्ने सचेत नागरिक तयार गर्ने
६. प्रत्येक व्यक्तिको शान्ति, मानव अधिकार, समानता, समावेशिता र सामाजिक न्यायका मान्यताअनुरूपको आचरण विकास गरी समतामूलक, समावेशी, न्यायपूर्ण र समाजवादउन्मुख राष्ट्र निर्माणमा मदत गर्ने
७. राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धी, आधुनिक सूचना तथा सञ्चार प्रविधि प्रयोग गर्न सक्ने विश्वपरिवेश सुहाउँदो दक्ष जनशक्ति तयार गर्ने
८. वैज्ञानिक अवधारणा, तथ्य, सिप, सिद्धान्त तथा प्रविधिको प्रयोग गर्न सक्ने वैज्ञानिक सुभ्रुभ्र भएका तथा अनुसन्धानमुखी जनशक्ति तयार गर्ने
९. रचनात्मक तथा समालोचनात्मक चिन्तन गर्ने, जीवनोपयोगी सिप भएका सहिष्णु र भाषिक सक्षमतामा निपुण नागरिक तयार गर्ने
१०. नेपाली मौलिक कला, संस्कृति, सौन्दर्य, आदर्श तथा वैशिष्ट्यहरूको संरक्षण, संवर्धन र विस्तारतर्फ अभिप्रेरित भएका नेपालको इतिहास, भूगोलको ज्ञान भएको, नेपाली पहिचान र जीवनशैलीप्रति गौरव गर्ने नागरिक तयार गर्ने
११. जलवायु परिवर्तन तथा प्राकृतिक एवम् मानव सिर्जित प्रकोपप्रति सचेत रही सम्भावित जोखिम न्यूनीकरण तथा विपत् व्यवस्थापन गर्न सक्षम नागरिक तयार गर्ने
१२. सामाजिक न्यायमा आधारित समृद्ध राष्ट्र निर्माणका निमित्त आवश्यक मानव संसाधनको विकास गर्ने

३. विद्यालय शिक्षाको तहगत संरचना र उमेर

नेपालको विद्यालय शिक्षा आधारभूत र माध्यमिक गरी दुई तहको रहेको छ । एक वर्ष अवधिको प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षापछि कक्षा १ देखि कक्षा ८ सम्म गरी जम्मा आठ वर्षको आधारभूत शिक्षा कायम गरिएको छ भने कक्षा ९ देखि १२ सम्मको चार वर्ष अवधिको माध्यमिक शिक्षा कायम गरिएको छ । माध्यमिक शिक्षा साधारण, परम्परागत र प्राविधिक तथा व्यावसायिक गरी तीन प्रकारको हुने छ । माध्यमिक शिक्षाको प्राविधिक तथा व्यावसायिक धारतर्फ थप एक वर्ष अवधिको व्यावहारिक अभ्यास समेटिने छ । बालमनोविज्ञान, सिकाइको उमेर तथा सिकाइ क्षमतास्तरका आधारमा विद्यालय शिक्षाको तहगत र कक्षागत खाका देहायबमोजिम हुने छ :

विद्यालयको तह	कक्षा	उमेर समूह	सिकाइ क्षमतास्तर
प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा	४ वर्ष	
आधारभूत	कक्षा १- ३	५ देखि ७ वर्षसम्म	तह १
	कक्षा ४ - ५	८ देखि ९ वर्षसम्म	तह २
	कक्षा ६ - ८	१० देखि १२ वर्षसम्म	तह ३
माध्यमिक	कक्षा ९ - १०	१३ देखि १४ वर्षसम्म	तह ४
	कक्षा ११ - १२	१५ देखि १६ वर्षसम्म	तह ५

द्रष्टव्य :

१. माध्यमिक तहको प्राविधिक तथा व्यावसायिक धारतर्फ व्यावहारिक अभ्याससहित एक वर्षको अवधि थप हुने छ ।
२. उल्लिखित तालिकामा निर्दिष्ट उमेर समूहले सम्बन्धित वर्षको उमेर पूरा भएको जनाउने छ ।

४. माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९-१२) का सक्षमता

माध्यमिक शिक्षाले विद्यार्थीमा ज्ञानको खोजी गरी सिकाइ र वास्तविक जीवनबिच सम्बन्ध स्थापित गर्ने, सिद्धान्त र व्यवहारको समन्वय गर्ने, स्वपरावर्तित हुँदै ज्ञान, सिप र क्षमतालाई अद्यावधिक गर्ने सक्षमताको विकास गर्ने छ । त्यसै गरी विद्यार्थीमा अधिकार, स्वतन्त्रता र समानताको प्रवर्धन गर्ने, स्वस्थ जीवनको अभ्यास गर्ने, तार्किक विश्लेषण गरी निर्णय गर्ने, वैज्ञानिक विश्लेषणका आधारमा व्यक्ति, समाज र राष्ट्रको दिगो विकासमा सरिक हुने सक्षमताको विकास यस तहको शिक्षाले गर्ने छ । विद्यार्थीमा नैतिक आचरण प्रदर्शन गर्ने, सामाजिक सद्भावप्रति संवेदनशील हुने, पर्यावरणीय सन्तुलनप्रति संवेदनशील हुने, द्वन्द्व व्यवस्थापन गर्दै दिगो शान्तिका लागि प्रतिबद्ध रहने सक्षमताको विकास पनि यस तहको शिक्षाबाट अपेक्षित छन् । यस तहको शिक्षाबाट आधुनिक ज्ञान, सिप, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्ने, स्वावलम्बी र व्यवसायमुखी सिपको अभ्यास गर्ने, राष्ट्र, राष्ट्रियता र राष्ट्रिय आदर्शको सम्मान गर्ने, समाज स्वीकार्य आचरण र कार्य संस्कृतिको अवलम्बन गर्ने, सहिष्णुभाव राख्ने सक्षमता भएको नागरिक तयार गर्ने अपेक्षा रहेको छ । त्यस्तै, सिर्जनशील, कल्पनाशील, उद्यमशील एवम् उच्च सोच र आदर्शमा आधारित व्यवहार गर्ने, समसामयिक चुनौतीहरूको सफल व्यवस्थापन गर्नेलगायतका विशेषताले युक्त स्वावलम्बी, देशभक्त, परिवर्तनमुखी, चिन्तनशील एवम् समावेशी समाज निर्माणमा योगदान गर्न सक्ने सक्षमतासहितको नागरिक तयार गर्नु माध्यमिक शिक्षाको लक्ष्य रहेको छ । यसर्थ माध्यमिक तहका विद्यार्थीमा विकास गर्ने अपेक्षा गरिएका सक्षमता निम्नानुसार रहेका छन् :

१. मानवीय मूल्य, मान्यता र लोकतान्त्रिक संस्कार अवलम्बन गर्दै राष्ट्र र राष्ट्रियताको प्रवर्धनका लागि सचेत नागरिकको जिम्मेवारी वहन
२. राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशसँग परिचित भई विविधता, सद्भाव र सहअस्तित्वलाई आत्मसात् गर्दै सभ्य, सुसंस्कृत र समतामूलक समाज निर्माणका लागि भूमिका निर्वाह
३. दैनिक क्रियाकलापका साथै प्राज्ञिक क्षेत्रमा आत्मविश्वासका साथ उपयुक्त, सिर्जनात्मक र सान्दर्भिक रूपमा भाषिक सिपको प्रयोग
४. प्रभावकारी सिकाइ, रचनात्मक र विश्लेषणात्मक सोच तथा सामाजिक सम्पर्क र सञ्चारबाट विचारहरूको आदान प्रदान
५. व्यक्तिगत विकास र आवश्यकताको परिपूर्तिका लागि सिकाइप्रति सकारात्मक सोचको विकास तथा स्वअध्ययन एवम् ज्ञान र सिपको खोजी गर्ने बानीको विकास
६. व्यावहारिक गणितीय ज्ञान तथा सिपको बोध तथा प्रयोग र समस्या समाधानमा गणितीय अवधारणा, सिद्धान्त तथा तार्किक सिपको प्रयोग
७. व्यावहारिक वैज्ञानिक ज्ञान, तथ्य, सिद्धान्त र प्रविधिको समुचित प्रयोग
८. वैज्ञानिक खोज तथा अनुसन्धान गर्न आवश्यक प्रक्रियागत सिपहरू हासिल गरी आधुनिक प्रविधिहरूको दैनिक जीवनमा प्रयोग
९. जीवनजगत् र व्यवहारसँगको तादात्म्य बोध गरी जीवनोपयोगी सिप (Life skills) को प्रयोग गर्दै समाजसापेक्ष व्यवहार प्रदर्शन
१०. स्वास्थ्यप्रतिको सचेततासहित वातावरण संरक्षण र संवर्धन तथा जनसङ्ख्या व्यवस्थापनमा सक्रिय सहभागिता
११. प्राकृतिक तथा सामाजिक घटनाको विश्लेषण, तिनको कारण र असर बोध तथा सकारात्मक व्यवहार प्रदर्शन
१२. श्रमप्रति सम्मान गर्दै कामको संसारमा आत्मविश्वाससाथ तयारी
१३. प्राविधिक ज्ञान, सिप, प्रवृत्ति तथा पेशागत र व्यवस्थापकीय क्षमताको विकास र प्रयोग
१५. उच्च तहमा अध्ययनको आधार विकास

५. माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ११-१२) का सक्षमता

माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ११-१२) का सक्षमताहरू निम्नानुसार हुने छन् :

१. मानवीय मूल्य, मान्यता र लोकतान्त्रिक संस्कार अवलम्बन गर्दै राष्ट्र र राष्ट्रियताको प्रवर्धनका लागि सचेत नागरिकको जिम्मेवारी वहन
२. राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशसँग परिचित भई विविधता, सद्भाव र सहअस्तित्वलाई आत्मसात् गर्दै सभ्य सुसंस्कृत र समतामूलक समाज निर्माणका लागि भूमिका निर्वाह

३. दैनिक क्रियाकलापका साथै प्राज्ञिक क्षेत्रमा आत्मविश्वासका साथ उपयुक्त, सिर्जनात्मक र सान्दर्भिक रूपमा भाषिक एवम् सञ्चार सिपको प्रयोग
४. व्यक्तिगत विकास र आवश्यकताको परिपूर्तिका लागि सिकाइप्रति सकारात्मक सोचको विकास तथा स्वअध्ययन एवम् ज्ञान र सिपको खोजी गर्ने बानीको विकास
५. जीवन, जीविका र वृत्ति एवम् सामाजिक सांस्कृतिक व्यवहारसँग तादात्म्य बोध गरी जीवनोपयोगी सिप (Life skills) को विकास
६. स्वस्थ जीवनशैलीको अवलम्बन एवम् वातावरण संरक्षण र दिगो विकासका लागि भूमिका निर्वाह
७. प्राकृतिक तथा सामाजिक घटनाको विश्लेषण, तिनको कारण र असर बोध तथा सकारात्मक व्यवहार प्रदर्शन
८. श्रमप्रति सम्मान गर्दै कामको संसारमा आत्मविश्वासको साथ प्रवेश
९. प्राविधिक ज्ञान, सिप, प्रवृत्ति तथा पेसागत र व्यवस्थापकीय क्षमताको विकास र प्रयोग
१०. उच्च तहमा अध्ययनका लागि विषयगत/विधागत आधार विकास

६. विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रम संरचना

विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रम संरचना निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

(क) प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा

प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा पाठ्यक्रमको मुख्य लक्ष्य बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकास गर्नु र उनीहरूलाई सिकाइप्रति प्रेरित गरी सिकाइका लागि आधारशिला खडा गर्नु हुने छ । प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको पाठ्यक्रम ४ वर्षका बालबालिकाको उमेरगत विकासका पक्षलाई ध्यान दिई एकीकृत सिद्धान्तानुसार विकास गरिने छ । यसमा उमेरानुसारका शारीरिक, संवेगात्मक, सामाजिक, सांस्कृतिक, नैतिक, बौद्धिक तथा मानसिक, स्वास्थ्य, पोषण, सुरक्षा तथा वातावरण र सिर्जनात्मक सिपहरू विकास गराउनाका साथै मौखिक भाषिक सिप, पूर्वसङ्ख्या वा पूर्वगणितीय सिपलगायतका सिप विकास गराइन्छ । यस तहमा औपचारिकरूपमा पढाइ र लेखाइका सिप तथा क्रियाकलाप भने उमेरमा दृष्टिले समावेश गरिनु हुन्छ ।

(ख) आधारभूत शिक्षा

(अ) आधारभूत शिक्षा (कक्षा १-३)

आधारभूत शिक्षा (कक्षा १-३) मा एकीकृत स्वरूपको पाठ्यक्रम हुने छ । सिकाइका क्षेत्रहरू (Themes) पहिचान गरी विषय र सिकाइका क्षेत्रका आधारमा बहुविषयात्मक (Multidisciplinary) तथा अन्तरविषयगत (Interdisciplinary) ढाँचामा पाठ्यक्रम आधारित गरिने छ । यसअनुसार एकीकृत विषयक्षेत्रहरूले समेट्न नसकेका सिकाइ उपलब्धिहरूलाई समेट्ने गरी विषयगत सिकाइ क्षेत्रहरूसमेत रहन सक्ने छन् । भाषागत विषयसँग सम्बन्धित विषयक्षेत्रहरू पठनपाठन सम्बन्धित भाषामा नै गर्नुपर्ने छ । यस तहमा बालबालिकाहरूले आफ्नो मातृभाषामा सिक्ने अवसर प्राप्त गर्ने छन् । यस्तो पाठ्यक्रम क्रियाकलापमुखी हुने छ । यसले विद्यार्थीहरूमा विषयवस्तुको ज्ञानका साथै विभिन्न किसिमका व्यवहारकुशल सिप विकासमा जोड दिने छ । यस तहमा बालबालिकाहरूले आफ्नो मातृभाषामा सिक्ने अवसर प्राप्त गर्ने छन् । आधारभूत तह (कक्षा १-३) मा भाषा, गणित, विज्ञान, स्वास्थ्य र शारीरिक शिक्षा, सामाजिक अध्ययन, सिर्जनात्मक कला, मातृभाषा तथा स्थानीय विषयका सिकाइ क्षेत्रहरू रहे पनि एकीकृत सिद्धान्तानुसार नेपाली, गणित, अङ्ग्रेजी, हाम्रो सेरोफेरो र मातृभाषा/स्थानीय विषयक्षेत्रमा उल्लिखित सबै विषयलाई समावेश गरिएको छ ।

(आ) आधारभूत शिक्षा (कक्षा ४-५)

आधारभूत शिक्षा (कक्षा ४-५) मा विद्यार्थीहरूलाई भाषा, गणित, विज्ञान तथा प्रविधि, सामाजिक अध्ययन तथा मानवमूल्य शिक्षा, स्वास्थ्य, शारीरिक तथा सिर्जनात्मक कला, मातृभाषा तथा स्थानीय विषयका सिकाइ क्षेत्रहरू प्रदान गरिने छ । दैनिक जीवनका लागि आवश्यक अन्तरव्यक्तिक सिपहरू, स्वसचेतना सिपहरू, समालोचनात्मक तथा सिर्जनात्मक सोचाइका सिपहरू, निर्णय गर्ने सिपहरू, सूचना प्रविधिसम्बन्धी सिपहरू र नागरिक चेतनासम्बन्धी सिपहरू एकीकृत गरी पाठ्यक्रम विकास गरिने छ ।

(इ) आधारभूत शिक्षा (कक्षा ६-८)

आधारभूत शिक्षा (कक्षा ६-८) मा विद्यार्थीहरूलाई भाषा, गणित, विज्ञान तथा प्रविधि, सामाजिक, वातावरण, जनसङ्ख्या, मानवमूल्य, स्वास्थ्य शारीरिक तथा स्थानीय विषयका सिकाइ क्षेत्रहरू नै प्रदान गरिने छ । स्थानीय आवश्यकतामा आधारित अध्ययनअन्तर्गत विद्यार्थीहरूलाई मातृभाषा वा स्थानीय कला, संस्कृति, सिप, संस्कृत भाषा जस्ता विषयवस्तु समावेश गर्न सकिने छ । दैनिक जीवनका लागि आवश्यक अन्तरवैयक्तिक सिपहरू, स्वसचेतना सिपहरू, समालोचनात्मक तथा सिर्जनात्मक सोचाइका सिपहरू, निर्णय गर्ने सिपहरू, सूचना प्रविधिसम्बन्धी सिपहरू र नागरिक चेतनासम्बन्धी सिपहरू एकीकृत गरी पाठ्यक्रम विकास गरिने छ । कक्षा ६-८ मा संस्कृत/गुरुकुल/वेद विद्याश्रम शिक्षाका लागि भने विषय संरचनामा केही भिन्नता हुने छ ।

(ख) माध्यमिक शिक्षा

विद्यालय शिक्षामा कक्षा ९ देखि १२ सम्मलाई माध्यमिक शिक्षा कायम गरिएको छ । माध्यमिक शिक्षालाई साधारण, प्राविधिक तथा व्यावसायिक र परम्परागत गरी तीन प्रकारमा वर्गीकरण गरिएको छ । गुरुकुल, गोन्पा विहार, मदर्सा, मुन्धुमलगायतका परम्परागत शिक्षा पद्धतिलाई पनि माध्यमिक शिक्षामा समेटिएको छ । माध्यमिक शिक्षाको पाठ्यक्रम संरचना एकलपथको हुने छ । कक्षा ९ र १० को साधारण धारतर्फ प्रत्येक कक्षामा नेपाली, अङ्ग्रेजी, गणित, विज्ञान तथा प्रविधि र सामाजिक अध्ययन गरी पाँचओटा अनिवार्य विषयहरू र दुईओटा ऐच्छिक विषयहरू रहने छन् । यसै गरी कक्षा ११ र १२ को साधारण शिक्षातर्फ अनिवार्य विषयका रूपमा अङ्ग्रेजी र नेपालीलाई दुवै कक्षामा, सामाजिक अध्ययनलाई कक्षा ११ मा र जीवनोपयोगी शिक्षालाई कक्षा १२ मा समावेश गरिएको छ भने कक्षा ११ र १२ प्रत्येकमा ऐच्छिक विषय तीन तीनओटा समावेश गरिएको छ । यसको अतिरिक्त कक्षा ११ र १२ मा अतिरिक्त ऐच्छिक विषयका रूपमा थप एक विषय समावेश गर्न सकिने छ । त्यसै गरी माध्यमिक शिक्षातर्फ कक्षा ११ र १२ मा सामाजिक अध्ययन र जीवनोपयोगी शिक्षा विषयअन्तर्गत न्यूनतम एक पाठ्यघण्टा बराबरको सूचना प्रविधिसम्बन्धी विषयवस्तु समावेश गरिने छ । माध्यमिक शिक्षा कक्षा ११-१२ को पाठ्यक्रम संरचना निम्नानुसार हुने छ :

(अ) साधारण शिक्षा

माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९- १०)

क्र. स.	विषय	पाठ्य घण्टा (Credit hour)	वार्षिक कार्यघण्टा
१.	नेपाली	५	१६०
२.	अङ्ग्रेजी	५	१६०
३.	गणित	५	१६०
४.	विज्ञान तथा प्रविधि	५	१६०
५.	सामाजिक अध्ययन	४	१२८
६.	ऐच्छिक प्रथम	४	१२८
७.	ऐच्छिक द्वितीय	४	१२८
जम्मा		३२	१०२४

माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ११ - १२)

क्र.सं.	विषय	कक्षा ११		कक्षा १२	
		पाठ्यघण्टा (Credit hour)	वार्षिक कार्यघण्टा	पाठ्यघण्टा (Credit hour)	वार्षिक कार्यघण्टा
१.	नेपाली	३	९६	३	९६
२.	अङ्ग्रेजी	४	१२८	४	१२८
३.	सामाजिक अध्ययन तथा जीवनोपयोगी शिक्षा	५	१६०	५	१६०
४.	ऐच्छिक प्रथम	५	१६०	५	१६०

५.	ऐच्छिक द्वितीय	५	१६०	५	१६०
६.	ऐच्छिक तृतीय	५	१६०	५	१६०
जम्मा		२७	८६४	२७	८६४
७.	थप ऐच्छिक	५	१६०	५	१६०

द्रष्टव्य :

- ऐच्छिक तीन विषयहरूको छनोट विद्यार्थीको रुचि, आवश्यकता, उपलब्ध शिक्षक तथा स्रोतसाधनका आधारमा स्थानीय सरकारको समन्वय र सहजीकरणमा विद्यालयले गर्ने छ । यसरी विषय छनोट गर्दा ऐच्छिक प्रथम, द्वितीय, तृतीय र चतुर्थ समूहमध्ये कुनै तीन समूहबाट एक एक विषय गरी जम्मा तीन विषय छनोट गर्नुपर्ने छ । विद्यार्थीले बाँकी रहेको ऐच्छिक समूहबाट कक्षा ११ र १२ प्रत्येकमा एक विषय थप ऐच्छिकका रूपमा अध्ययन गर्न सक्ने छन् । सामान्यतया ऐच्छिक विषय छनोट गर्दा कक्षा ११ मा अध्ययन गरेको विषय वा सो विषयसँग सम्बन्धित विषय कक्षा १२ मा लिनुपर्ने छ । कक्षा ११ मा अध्ययन गरेको विषय वा सो विषयसँग सम्बन्धित विषय कक्षा १२ मा नभएमा सोही समूहबाट सट्टामा तोकिएको विषय लिनुपर्ने छ । विषय छनोटका लागि पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले आवश्यक मार्गदर्शन विकास गर्न सक्ने छ ।
- विदेशी विद्यार्थीहरूका लागि अनिवार्य नेपाली विषयको सट्टा वैकल्पिक अङ्ग्रेजी (Alternative English Eng. 333-334) विषय अध्ययन गर्न पाउने व्यवस्था गर्न सकिने छ ।

(आ) परम्परागत शिक्षा : संस्कृत/वेद विद्याभ्रम/गुरुकुल शिक्षा

माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९- १०)

क्र.स.	विषय	पाठ्यघण्टा (Credit hour)	वार्षिक कार्यघण्टा
१.	नेपाली	५	१६०
२.	अङ्ग्रेजी/संस्कृत रचना	५	१६०
३.	गणित	५	१६०
४.	वेद वा नीतिशास्त्र वा विज्ञान तथा प्रविधि	५	१६०
५.	संस्कृत भाषा तथा व्याकरण	४	१२८
६.	ऐच्छिक प्रथम	४	१२८
७.	ऐच्छिक द्वितीय	४	१२८
जम्मा		३२	१०२४

द्रष्टव्य :

- वेद भन्नाले शुक्लयजुर्वेद वा सामवेद वा ऋग्वेद वा अथर्ववेदमध्ये कुनै एक विषय छनोट गर्नुपर्ने छ ।
- ऐच्छिक प्रथम विषयमा कर्मकाण्ड, फलित ज्योतिष, योग शिक्षा, वास्तुशास्त्र, आयुर्वेद, प्राकृतिक चिकित्सा र ऐच्छिक गणित विषयमध्ये एक विषय छनोट गर्नुपर्ने छ ।
- ऐच्छिक द्वितीय पत्रमा संस्कृतका शास्त्रीय विषयमध्ये कुनै एक विषय छनोट गर्नुपर्ने छ । तर विज्ञान तथा प्रविधि विषयको सट्टामा वेद विषयको छनोट गरेमा ऐच्छिक द्वितीयमा वेद विषय छनोट गर्न पाइने छैन ।

माध्यमिक शिक्षा कक्षा ११-१२

क्र. सं.	विषय	कक्षा ११		कक्षा १२	
		पाठ्यघण्टा (Credit hour)	वार्षिक कार्यघण्टा	पाठ्यघण्टा (Credit hour)	वार्षिक कार्यघण्टा
१.	नेपाली	३	९६	३	९६
२.	अङ्ग्रेजी वा संस्कृत रचना	४	१२८	४	१२८
३.	सामाजिक अध्ययन तथा जीवनोपयोगी शिक्षा	५	१६०	५	१६०
४.	संस्कृत भाषा तथा व्याकरण	५	१६०	५	१६०
५.	ऐच्छिक प्रथम	५	१६०	५	१६०

६.	ऐच्छिक द्वितीय	५	१६०	५	१६०
जम्मा		२७	८६४	२७	८६४
७.	थप ऐच्छिक	५	१६०	५	१६०

द्रष्टव्य :

१. उल्लिखित विषय बाहेक कक्षा ११ र १२ प्रत्येक कक्षामा सामाजिक अध्ययन तथा जीवनोपयोगी शिक्षाअन्तर्गत एक एक पाठ्यघण्टाको सूचना प्रविधिको व्यावहारिक अभ्यास समावेश गरिने छ ।
२. विद्यार्थीले कक्षा ११ र १२ प्रत्येक कक्षामा ५ पाठ्यघण्टाको थप ऐच्छिक विषय एक अध्ययन गर्न सक्ने छन् । थप ऐच्छिक विषयको विवरण यसै खण्डमा दिइएको छ ।

(इ) परम्परागत शिक्षा: गोन्पा/मदसाँ

माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९- १०)

क्र.स.	विषय	पाठ्यघण्टा (Credit hour)	वार्षिक कार्यघण्टा
१.	नेपाली	५	१६०
२.	अङ्ग्रेजी	५	१६०
३.	गणित	५	१६०
४.	विज्ञान तथा प्रविधि	५	१६०
५.	सामाजिक अध्ययन	४	१२८
६.	ऐच्छिक प्रथम	४	१२८
७.	ऐच्छिक द्वितीय	४	१२८
जम्मा		३२	१०२४

द्रष्टव्य :

१. सामाजिक अध्ययन विषयलाई सम्बन्धित परम्परागत शिक्षा विषयको विषयवस्तुलाई समेत अनुकूलन गरी सम्बन्धित भाषामा नै पठनपाठन गर्न सकिने छ ।
२. गोन्पा शिक्षाको ऐच्छिक विषयको रूपमा साधारण शिक्षाका ऐच्छिक विषयका अतिरिक्त भोट भाषा र बौद्ध शिक्षा पठनपाठन गर्न सकिने छ ।
३. मदसाँ शिक्षाको ऐच्छिक विषयका रूपमा साधारण शिक्षाको ऐच्छिक विषयका अतिरिक्त अरेबिक भाषा साहित्य र व्याकरण, उर्दू भाषा साहित्य र व्याकरण एवम् दिनियात विषय पठनपाठन गर्न सकिने छ ।
४. मदसाँतर्फ अङ्ग्रेजी विषयका सट्टामा अरबी साहित्य र विज्ञान तथा प्रविधि विषयका सट्टामा सिरत र इस्लामी विषय पठनपाठन गराउन सकिने छ ।

माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ११- १२)

क्र.स.	विषय	कक्षा ११		कक्षा १२	
		पाठ्यघण्टा (Credit hour)	वार्षिक कार्यघण्टा	पाठ्यघण्टा (Credit hour)	वार्षिक कार्यघण्टा
१.	नेपाली	३	९६	३	९६
२.	अङ्ग्रेजी वा बौद्ध शिक्षा वा उर्दू व्याकरण र साहित्य	४	१२८	४	१२८
३.	सामाजिक अध्ययन तथा जीवनोपयोगी शिक्षा	५	१६०	५	१६०
४.	ऐच्छिक प्रथम (बौद्ध दर्शन वा	५	१६०	५	१६०

	कुरान)				
५.	ऐच्छिक द्वितीय (ज्योतिष, भैषज्य, शिल्प विद्या, बौद्ध कर्मकाण्ड, कम्प्युटर)वा (हदिस र असुले हदिस)	५	१६०	५	१६०
६.	ऐच्छिक तृतीय (अङ्ग्रेजी, जापानिज, चाइनिज, पाली भाषा, भोट भाषा, संस्कृत रचना)/ (मिरास विज्ञान)	५	१६०	५	१६०
जम्मा		२७	८६४	२७	८६४
७.	थप ऐच्छिक	५	१६०	५	१६०

द्रष्टव्य :

१. इच्छुक विद्यार्थीले कक्षा ११ र १२ प्रत्येक कक्षामा ५ पाठ्यघण्टाको थप ऐच्छिक विषय एक अध्ययन गर्न सक्ने छन् । थप ऐच्छिक विषय साधारण धारतर्फका ऐच्छिक समूहबाट छनोट गर्नुपर्ने छ ।
२. प्राविधिक तथा व्यावसायिक धारतर्फको पाठ्यक्रम संरचना तथा विषयहरूको विवरण पाठ्यक्रमको यस खण्डमा समावेश नगरी माध्यमिक शिक्षा (प्राविधिक तथा व्यावसायिक) पाठ्यक्रममा समावेश गरिने छ ।

६. कक्षा ११ र १२ मा पठनपाठन हुने अनिवार्य विषय, ऐच्छिक विषयको छनोटका लागि विषयगत समूह तथा विषयको कोड

(क) अनिवार्य विषय

सि. नं.	कक्षा ११ का विषय र कोड	कक्षा १२ का विषय र कोड
१	नेपाली [Nep. 001]	नेपाली [Nep. 002]
२	English [Eng. 003]	English [Eng. 004]
३	सामाजिक अध्ययन तथा जीवनोपयोगी शिक्षा [Sol. 005]	सामाजिक अध्ययन तथा जीवनोपयोगी शिक्षा [Sol. 006]

(ख) ऐच्छिक विषय

(अ) ऐच्छिक पहिलो समूह

क्र.स.	कक्षा ११ का ऐच्छिक विषय र कोड	कक्षा १२ का ऐच्छिक विषय र कोड
१.	भौतिक विज्ञान (Physics) [Phy. 101]	भौतिक विज्ञान (Physics) [Phy. 102]
२.	लेखाविधि (Accounting) [Acc. 103]	लेखाविधि (Accounting) [Acc. 104]
३.	ग्रामीण विकास (Rural Development) [Rud. 105]	ग्रामीण विकास (Rural Development) [Rud. 106]
४	विधिशास्त्र र कानुनी सिद्धान्त (Jurisprudence and Legal Theories [Jlt. 107]	नेपालको न्याय र कानून प्रणाली (Nepali Legal system) [Nls. 110]
५.	स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा (Health and Physical Education) [Hpe. 111]	स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा (Health and Physical Education) [Hpe.112]
६	खेलकुद विज्ञान (Sports Science) [Sps. 113]	खेलकुद विज्ञान (Sports Science) [Sps.114]

७	बालविकास र सिकाइ (Child Development and Learning) [Cdl. 115]	शैक्षणिक पद्धति र मूल्याङ्कन (Instructional Pedagogy and Evaluation) [Ipe. 118]
८	मनोविज्ञान (Psychology) [Psy. 119]	मनोविज्ञान (Psychology) [Nls. 120]
९	इतिहास (History) [His. 121]	इतिहास (History) [His. 122]
१०	लैङ्गिक अध्ययन (Gender Studies) [Ges. 123]	लैङ्गिक अध्ययन (Gender Studies) [Ges. 124]
११	अतिथि सत्कार व्यवस्थापन (Hospitality Management) [Hom. 125]	अतिथि सत्कार व्यवस्थापन (Hospitality Management) [Hom. 126]
१२	बाली विज्ञान (Agronomy) [Agr. 127]	बाली विज्ञान (Agronomy) [Agr. 128]
१३	प्राकृतिक चिकित्सा (Naturopathy) [Nat. 129]	प्राकृतिक चिकित्सा (Naturopathy) [Nat. 130]
१४	मानवमूल्य शिक्षा (Human Value Education) [Hve. 131]	मानवमूल्य शिक्षा (Human Value Education) [Hve. 132]
१५	मूर्तिकला (Sculpture) [Scu. 133]	मूर्तिकला(Sculpture) [Scu. 134]

(आ) ऐच्छिक दोस्रो समूह

क्र.स.	कक्षा ११ का ऐच्छिक विषय र कोड	कक्षा १२ का ऐच्छिक विषय र कोड
१.	जीव विज्ञान (Biology) [bio. 201]	जीव विज्ञान (Biology) [bio. 202]
२.	शिक्षा र विकास (Education and Development) [Ed 203]	शिक्षा र विकास (Education and Development) [Ed 204]
३	भूगोल (Geography) [Geo. 205]	भूगोल (Geography) [Geo. 206]
४.	कार्यविधि कानून (Procedural Law) [PrL. 207]	कानूनको मस्यौदा प्रक्रिया (Legal Drafting) [Led. 210]
५	समाजशास्त्र (Sociology) [Soc. 211]	समाजशास्त्र (Sociology) [Soc. 212]
६	आयुर्वेद (Ayurved) [Ayu. 213]	आयुर्वेद (Ayurved) [Ayu. 214]
७	व्यवसाय अध्ययन (Business Studies) [Bus. 215]	व्यवसाय अध्ययन (Business Studies) [Bus. 216]
८	भाषा विज्ञान (Linguistics) [Lin. 217]	भाषा विज्ञान (Linguistics) [Lin. 218]
९	राजनीति शास्त्र (Political Science) [Pol. 219]	राजनीति शास्त्र (Political Science) [Pol. 220]
१०	दर्शनशास्त्र (Philosophy) [Phi. 221]	दर्शनशास्त्र (Philosophy) [Phi. 222]
११	जनसङ्ख्या अध्ययन (Population Studies) [Pos. 223]	जनसङ्ख्या अध्ययन (Population Studies) [Pos. 224]
१२	बागवानी (Horticulture) (फलफूल, तरकारी, पुष्प र च्याउ खेती) [Hor. 225]	बागवानी (Horticulture) (फलफूल, तरकारी, पुष्प र च्याउ खेती) [Hor. 226]
१३	खाद्य र पोषण (Food and Nutrition) [Fon. 227]	खाद्य र पोषण (Food and Nutrition) [Fon. 228]

१४	नृत्य (Dance) [Dan. 229]	नृत्य (Dance) [Dan. 230]
१५	कम्प्यूटर विज्ञान (Computer Science) [Com. 231]	कम्प्यूटर विज्ञान (Computer Science) [Com. 232]

(इ) ऐच्छिक तेषो समूह

क्र.स.	कक्षा ११ का ऐच्छिक विषय र कोड	कक्षा १२ का ऐच्छिक विषय र कोड
१.	रसायन विज्ञान (Chemistry) [Che. 301]	रसायन विज्ञान (Chemistry) [Che. 302]
२	अर्थशास्त्र (Economics) [Eco. 303]	अर्थशास्त्र (Economics) [Eco. 304]
३	पर्यटन र पर्वतारोहण अध्ययन (Tourism and Mountaineering Studies) [Tms. 305]	पर्यटन र पर्वतारोहण अध्ययन (Tourism and Mountaineering Studies) [Tms. 306]
४	बजारशास्त्र (Marketing) [Mar. 307]	बजारशास्त्र (Marketing) [Mar.308]
५	बुद्धयौली तथा स्याहार शिक्षा (Gerontology and Care Taking Education) [Gct. 309]	बुद्धयौली तथा स्याहार शिक्षा (Gerontology and Care Taking Education) [Gct. 310]
६	योग (Yog) [Yog. 311]	योग (Yog) [Yog. 312]
७	वाद्यवादन (Vocal/Instrumental) [Voc. 313]	वाद्यवादन (Vocal/Instrumental) [voc. 314]
८	सिलाइ तथा बुनाइ (Sewing and Knitting) [Sek. 315]	सिलाइ तथा बुनाइ (Sewing and Knitting) [Sek. 316]
९	संवैधानिक कानून (Constitutional Law) [Col. 317]	देवानी तथा फौजदारी कानून र न्याय (Civil and Criminal law and justice) [Ccl. 320]
१०	पाककला (Culinary Arts) [Cua. 321]	पाककला (Culinary Arts) [Cua. 322]
११	संस्कृति (Culture) [Cul. 323]	संस्कृति (Culture) [Cul. 324]
१२	फेशन डिजाइनिङ (Fashion Designing) [Fad. 325]	फेशन डिजाइनिङ (Fashion Designing) [Fad. 326]
१३	सिनेमा तथा डकुमेन्ट्री (Film and Documentry) [Fid. 327]	सिनेमा तथा डकुमेन्ट्री (Film and Documentry) [Fid. 328]
१४	पशुपालन, पन्छीपालन र माछापालन (Livestock, Poultry and Fisheries) [Lpf. 329]	पशुपालन, पंक्षीपालन र माछापालन (Livestock, Poultry and Fisheries) [Lpf. 330]
१५	नेपाली (Nepali) [Nep. 331]	नेपाली (Nepali) [Nep. 332]
१६	अङ्ग्रेजी (English) [Eng. 333]	अङ्ग्रेजी (English) [Eng. 334]
१७	मैथिली [Mai. 335]	मैथिली [Mai. 336]
१८	नेवारी [New 337]	नेवारी [New. 338]
१९	हिन्दी [Hin. 339]	हिन्दी [Hin. 340]
२०	चिनियाँ [Chi. 341]	चिनियाँ [Chi. 342]
२१	जर्मन [Jer. 343]	जर्मन [Jer. 344]

२२	जापानिज [Jap. 345]	जापानिज [Jap 346]
२३	कोरियन [Kor. 347]	कोरियन [Kor.348]
२४	उर्दू [Urd. 349]	उर्दू [Urd. 352]
२५	फ्रेन्च [Fre. 353]	फ्रेन्च [Fre. 354]
२६	हिब्रू [Heb. 355]	हिब्रू [Heb. 356]
२७	अरेबिक [Are. 357]	अरेबिक [Are.358]
२८	संस्कृत [San. 359]	संस्कृत [San. 360]

(ई) ऐच्छिक चौथो समूह

क्र. स.	कक्षा ११ का ऐच्छिक विषय र कोड	कक्षा १२ का ऐच्छिक विषय र कोड
१.	गणित (Mathematics) [Mat. 401]	गणित (Mathematics) [Mat. 402]
२.	प्रायोगिक गणित (Applied mathematics) [Ama. 403]	प्रायोगिक गणित (Applied Mathematics) [Ama. 404]
३.	वाणिज्य गणित (Business Mathematics) [Bmt. 405]	वाणिज्य गणित (Business Mathematics) [Bmt. 406]
४	मानव अधिकार (Human rights) [Hur. 407]	मानव अधिकार (Human rights) [Hur. 408]
५	पुस्तकालय तथा सूचना विज्ञान (Library and Information Science) [Lis. 409]	पुस्तकालय तथा सूचना विज्ञान (Library and Information science) [Lis. 410]
६	गृह विज्ञान (Home Science) [Hos. 411]	गृह विज्ञान (Home Science) [Hos. 412]
७	वातावरण विज्ञान (Environment Science) [Ens. 413]	वातावरण विज्ञान (Environment Science) [Ens.414]
८	साधारण कानून (General Law) [Gel. 415]	साधारण कानून (General Law) [Gel.416]
९	वित्तशास्त्र (Finance) [Fin. 417]	वित्तशास्त्र (Finance) [Fin. 418]
१०	सहकारी व्यवस्थापन (Co-operative management) [Com. 419]	सहकारी व्यवस्थापन (Co-operative Management) [Urd. 420]
११	बौद्ध अध्ययन (Buddhist Studies) [Bud. 421]	बौद्ध अध्ययन (Buddhist Studies) [Bud.422]
१२	प्रायोगिक कला (Applied Arts) [Apa. 423]	प्रायोगिक कला (Applied Arts) [Apa. 424]
१३	गायन (Signing) [Sig. 425]	गायन (Signing) [Sig. 426]
१४	चित्रकला (Painting) [Pai. 427]	चित्रकला (Painting) [Pai.428]
१५	रेसम खेती र मौरीपालन (Apiculture and Sericulture) [Aps. 429]	रेसम खेती र मौरीपालन (Apiculture and Sericulture) [Aps. 430]
१६	सौन्दर्यकला र केशकला (Beautician and Hair Dressing) [Beh. 431]	सौन्दर्यकला र केशकला (Beautician and Hair Dressing) [Beh.432]
१७	जडीबुटी (Herbals) [Hrb. 433]	जडीबुटी (Herbals) [Hrb.434]
१८	प्लम्बिङ र वाइरिङ (Plumbing and Wiring) [Plw. 435]	प्लम्बिङ र वाइरिङ (Plumbing and Wiring) [Plw. 436]

१९	आन्तरिक सजाबट (Internal Decoration) [Ind. 437]	आन्तरिक सजाबट (Internal Decoration) [Ind. 438]
२०	होटेल व्यवस्थापन (Hotel Management) [Hom. 439]	होटेल व्यवस्थापन (Hotel Management) [Hom. 440]
२१.	आमसञ्चार (Mass Communication) [Mac. 441]	आमसञ्चार (Mass Communication) [Mac.442]

माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ११-१२) संस्कृततर्फका विषय

(क) अनिवार्य विषय

सि. नं.	कक्षा ११ का विषय र कोड	कक्षा १२ का विषय र कोड
१	संस्कृत रचना [Saw. 011]	संस्कृत रचना [Saw. 012]
२	संस्कृत भाषा तथा व्याकरण [Slg. 017]	संस्कृत भाषा तथा व्याकरण [Slg. 018]

द्रष्टव्य : अनिवार्य विषयहरू नेपाली [Nep. 001 र Nep. 002], अङ्ग्रेजी [Eng. 003 र Eng. 004], सामाजिक अध्ययन [Soc. 005], जीवनोपयोगी शिक्षा [Lif. 008] साधारण धारमै उल्लेख भएअनुसार हुनेछन् । विद्यार्थीले अङ्ग्रेजी [Eng. 003 र Eng. 004] को सट्टा संस्कृत रचना [Saw. 011 र Saw. 012] विषय अध्ययन गर्न सक्नेछन् ।

(ख) ऐच्छिक विषय

(अ) ऐच्छिक पहिलो समूह

क्र. स.	कक्षा ११ का ऐच्छिक विषय र कोड	कक्षा १२ का ऐच्छिक विषय र कोड
१	शुक्लयजुर्वेद [Yab 501]	शुक्लयजुर्वेद [Yab. 502]
२	सामवेद [Sab. 503]	सामवेद [Sab. 504]
३	ऋग्वेद [Rib. 505]	ऋग्वेद [Rib. 506]
४	अथर्ववेद [Aab. 507]	अथर्ववेद [Aab. 508]
५	व्याकरण [Gra. 509]	व्याकरण [Gra. 510]
६	सिद्धान्त ज्योतिष [Sij. 511]	सिद्धान्त ज्योतिष [Sij. 512]
७	न्याय [Nay. 513]	न्याय [Nay. 514]
८	दर्शनशास्त्र [Dar. 515]	दर्शनशास्त्र [Dar. 516]
९	संस्कृत साहित्य [Sas. 517]	संस्कृत साहित्य [Sas. 518]
१०	इतिहास पुराण [Itp. 519]	इतिहास पुराण [Itp. 520]
११	नीतिशास्त्र [Nis. 521]	नीतिशास्त्र [Nis. 522]

(आ) ऐच्छिक दोस्रो समूह

क्र. स.	कक्षा ११ का ऐच्छिक विषय र कोड	कक्षा १२ का ऐच्छिक विषय र कोड
१	प्राकृतिक चिकित्सा (Naturopathy) [Nat. 129]	प्राकृतिक चिकित्सा (Naturopathy) [Nat. 130]
२	आयुर्वेद (Ayurved) [Ayu. 213]	आयुर्वेद (Ayurved) [Au. 214]
३	योग (Yog) [yog. 311]	योग (Yog) [Yog. 312]
४	कर्मकाण्ड [Kar. 531]	कर्मकाण्ड [Kar. 532]
५	फलित ज्योतिष [Faj.533]	फलित ज्योतिष [Faj.534]
६	वास्तुशास्त्र [Ba 537]	वास्तुशास्त्र [Bas. 538]

(इ) थप ऐच्छिक विषय

क्र. स.	कक्षा ११ का ऐच्छिक विषय र कोड	कक्षा १२ का ऐच्छिक विषय र कोड
१	मानवमूल्य शिक्षा (Human Value Education) [Hve. 131]	मानवमूल्य शिक्षा (Human Value Education) [Hve. 132]
२	कम्प्युटर विज्ञान (Computer Science) [Com. 231]	कम्प्युटर विज्ञान (Computer Science) [Com. 232]
३	अर्थशास्त्र (Economics) [Eco. 303]	अर्थशास्त्र (Economics) [Eco. 304]
४	नेपाली (Nepali) [Nep. 331]	नेपाली (Nepali) [Nep. 332]
५	अङ्ग्रेजी (English) [Eng. 333]	अङ्ग्रेजी (English) [Eng. 334]
६	गणित (Mathematics) [Mat. 401]	गणित (Mathematics) [Mat. 402]

परम्परागत शिक्षा: गोन्पा/मदर्स

(क) अनिवार्य विषय

सि. नं.	कक्षा ११ का विषय र कोड	कक्षा १२ का विषय र कोड
१	बौद्ध शिक्षा [Bue. 021]	बौद्ध शिक्षा [Bue. 022]
२	उर्दू व्याकरण र साहित्य [Ugl. 031]	उर्दू व्याकरण र साहित्य [Ugl. 032]

द्रष्टव्य : अनिवार्य विषयहरू नेपाली [Nep. 001 र Nep. 002], अङ्ग्रेजी [Eng. 003 र Eng. 004], सामाजिक अध्ययन [Soc. 005], जीवनोपयोगी शिक्षा [Lif. 008] साधारण धारमै उल्लेख भएअनुसार हुनेछन् । विद्यार्थीले अङ्ग्रेजी [Eng. 003 र Eng. 004] को सट्टा गोन्पामा बौद्ध शिक्षा [Bue. 021 / Bue 022] र मदर्समा उर्दू व्याकरण र साहित्य [Ugl. 031, Ugl 032] विषय अध्ययन गर्न सक्नेछन् ।

(ख) ऐच्छिक विषय

(अ) ऐच्छिक पहिलो समूह

क्र. स.	कक्षा ११ का ऐच्छिक विषय र कोड	कक्षा १२ का ऐच्छिक विषय र कोड
१	बौद्ध दर्शन [Bup.601]	बौद्ध दर्शन [Bup.602]
२	कुरान [Kur. 611]	कुरान [Kur. 612]

(आ) ऐच्छिक दोस्रो समूह

क्र. स.	कक्षा ११ का ऐच्छिक विषय र कोड	कक्षा १२ का ऐच्छिक विषय र कोड
१	कम्प्युटर विज्ञान [Com.231]	कम्प्युटर [Com. 232]
२	बौद्ध कर्मकाण्ड [Bkk. 527]	बौद्ध कर्मकाण्ड [Bkk. 628]
३	ज्योतिष [Jyo.621]	ज्योतिष [Jyo.622]
४	भैषज्य [Bha. 623]	भैषज्य [Kur. 624]
५	शिल्प विद्या [Sil. 625]	शिल्प विद्या [Sil. 626]
६	हदिस र असुले हदिस [Hah. 651]	हदिस र असुले हदिस [Hah. 652]

(इ) ऐच्छिक तेस्रो समूह

क्र. स.	कक्षा ११ का ऐच्छिक विषय र कोड	कक्षा १२ का ऐच्छिक विषय र कोड
१	संस्कृत रचना [Saw. 011]	संस्कृत रचना [Saw. 012]
२	अङ्ग्रेजी [Eng. 333]	अङ्ग्रेजी [Eng. 334]
३	चिनियाँ भाषा [Chi. 341]	चिनियाँ भाषा [Chi. 342]
४	जापानिज भाषा [Jap. 345]	जापानिज भाषा [Jap 346]
५	पाली भाषा [Pal. 631]	पाली भाषा [Pal. 632]
६	भोट भाषा [Bht. 633]	भोट भाषा [Bht. 634]
७	मिरास विज्ञान [Mir. 661]	मिरास विज्ञान [Mir.662]

७. पठनपाठनको समयावधि

१. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका लागि एक शैक्षिक सत्रमा वार्षिक जम्मा ५७६ घण्टा दैनिक सिप सिकाइ क्रियाकलाप र विषयगत सिप सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन हुने छ । यसै गरी वार्षिक २५६ घण्टासम्म मनोरञ्जन, बाह्य खेल र आराम गर्ने तथा खाजा खाने समय हुने छ । उक्त समयले बालबालिकाले प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा बिताउने पूरा अवधिलाई बुझाउँछ ।
२. विद्यालय शिक्षाको सबै कक्षाका लागि एक शैक्षिक वर्षमा कम्तीमा २०५ दिन पठनपाठन सञ्चालन हुने छ ।
३. कक्षा १ देखि ३ सम्म जम्मा २६ पाठ्यघण्टा अर्थात् वार्षिक ८३२ कार्यघण्टाको पठनपाठन गर्नुपर्ने छ ।
४. कक्षा ४ देखि १० सम्म जम्मा ३२ पाठ्यघण्टा अर्थात् वार्षिक १०२४ कार्यघण्टा र कक्षा ११ र १२ मा कम्तीमा २७ पाठ्यघण्टा अर्थात् ८६४ कार्यघण्टादेखि बढीमा ३२ पाठ्यघण्टा अर्थात् १०२४ कार्यघण्टा पठनपाठन गर्नुपर्ने छ ।
५. पठनपाठन सञ्चालनका लागि खर्च भएको ३२ घण्टाको समयावधिलाई १ पाठ्यघण्टा मानिने छ ।
६. सामान्यतया प्रतिदिन प्रतिविषय एक घण्टाको एक पिरियड हुने छ । तर तोकिएको पाठ्यघण्टा (Credit hour) नघट्टने गरी विद्यालयले विषयको आवश्यकताअनुसार साप्ताहिक कार्यतालिकाको समयावधि निर्धारण गरी कक्षा सञ्चालन गर्नुपर्ने छ ।

८. सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया

- माध्यमिक शिक्षामा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा विद्यार्थी केन्द्रित र बालमैत्री शिक्षण विधि अपनाउनुपर्ने छ । विद्यार्थीको सहभागितामा योजना निर्माण, परियोजना कार्य, क्षेत्र भ्रमण, समस्या समाधान, खोजमूलक अध्ययन, प्रवर्तनमुखी शिक्षण पद्धतिलाई शिक्षण सिकाइका विधिका रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने छ । विद्यार्थीको सिकाइलाई केन्द्रबिन्दु मानी शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्ने छ । सबै प्रकारका सिकाइ आवश्यकता र चाहना भएका (अपाङ्ग, अशक्त, असहाय, कमजोर आदि) विद्यार्थीलाई समेट्ने गरी कक्षामा समावेशी शिक्षण प्रक्रिया अपनाउनुपर्ने छ । साधारण, गुरुकुल, गोन्पा (गुम्बा) तथा विहार र मदसा शिक्षाका पठन पाठनमा आवश्यकताअनुसार कम्प्युटर प्रविधिको पनि उपयोग गर्न सकिने छ । यसका लागि शिक्षकले सहजकर्ता, उत्प्रेरक, प्रवर्धक र खोजकर्ताका रूपमा भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने छ ।
- विद्यार्थीको सिकाइलाई केन्द्रबिन्दु मानी सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्ने छ । विद्यार्थीको सहभागितामा योजना निर्माण, परियोजना तथा प्रयोगात्मक कार्य, क्षेत्र भ्रमण, समस्या समाधान, आविष्कारमुखी अध्ययन, प्रवर्तनमुखी शिक्षण पद्धतिलाई सिकाइ सहजीकरण विधिका रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने छ ।
- सिकाइ प्रक्रिया सैद्धान्तिक पक्षमा भन्दा बढी गरेर सिक्ने अवसर प्रदान गर्ने क्रियाकलापमा आधारित हुनुपर्ने छ ।
- शिक्षकले सहजकर्ता, उत्प्रेरक, प्रवर्धक र खोजकर्ताका रूपमा भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने छ ।
- पठनपाठनमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई उपलब्ध साधन, स्रोत र आवश्यकताअनुसार उपयोग गर्नुपर्ने छ ।
- सबै प्रकारका सिकाइ आवश्यकता र चाहना भएका (अपाङ्गता भएका, अशक्त, असहाय, कमजोर आदि) विद्यार्थीलाई समेट्ने गरी कक्षामा समावेशी सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया अपनाउनुपर्ने छ ।

९. विषय छनोट प्रक्रिया

- साधारणतर्फ कक्षा ११ र १२ मा ऐच्छिक विषय छनोट गर्दा निर्धारित चार समूहमध्ये कुनै तीन समूहबाट एक एकओटा पर्ने गरी ऐच्छिक विषय छनोट गर्नुपर्ने छ । विद्यार्थीले अध्ययन गर्न चाहेमा ऐच्छिक विषय छनोट नगरेको समूहबाट एक थप ऐच्छिक विषय अध्ययन गर्न सक्ने छन् । विद्यार्थीको रुचि तथा भावी अध्ययनलाई समेत आधार मानी विद्यालयले थप ऐच्छिक विषयको पठनपाठनको व्यवस्था गर्नुपर्ने छ ।
- कक्षा ११ र १२ दुवैमा भौतिक विज्ञान, रासायनिक विज्ञान र जीव विज्ञान तीनओटै विषय अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूले चाहेमा थप ऐच्छिक विषयका रूपमा गणित विषय अध्ययन गर्न पाउने छन् ।
- प्राविधिक तथा व्यावसायिक धार तथा परम्परागत धारतर्फ विषयको छनोटका आधार सम्बन्धित पाठ्यक्रम संरचना तथा ऐच्छिक विषयका सूचीमा समावेश गरिएअनुसार हुने छ ।
- कक्षा ११ र १२ मा ऐच्छिक विषय छनोट गर्दा कक्षा ११ र १२ मा एकै विषय वा फरक फरक विषय पनि छनोट गर्न सकिने छ । तर कक्षा ११ र १२ मा फरक फरक विषय छनोट गर्दा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले तयार गरेको विषय छनोट मार्गदर्शनलाई आधार मान्नुपर्ने छ ।

१०. विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिया

विद्यालय तहमा विद्यार्थी उपलब्धि मूल्याङ्कनका लागि निर्माणात्मक मूल्याङ्कन प्रक्रिया अवलम्बन गरी सिकाइ सुधारका लागि निरन्तर पृष्ठपोषण प्रदान गरिनुका साथै निर्णयात्मक मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई अवलम्बन गरी विद्यार्थीको सिकाइस्तर निर्धारण गर्नुपर्छ ।

(क) निर्माणात्मक मूल्याङ्कन : निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको मुख्य उद्देश्य विद्यार्थीहरूको सिकाइ स्तरमा सुधार गर्नु हो । यसका लागि शिक्षकले विद्यार्थीको व्यक्तिगत सिकाइ उपलब्धिका आधारमा पटक पटक सिकाइ अवसर प्रदान गर्नुपर्ने छ । विद्यालय तहको निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा कक्षागत सिकाइ सहजीकरणको अभिन्न अङ्गका रूपमा गृहकार्य, कक्षाकार्य, प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य, सामुदायिक कार्य, अतिरिक्त क्रियाकलाप, एकाइ परीक्षा, मासिक तथा त्रैमासिक परीक्षा जस्ता मूल्याङ्कनका साधनहरूको प्रयोग गर्न सकिने छ । यस्तो

मूल्याङ्कनमा विद्यार्थीको अभिलेख राखी सिकाइ अवस्था यकिन गरी सुधारात्मक तथा उपचारात्मक सिकाइबाट सुधार गर्ने पक्षमा जोड दिने छ । विशेष सिकाइ आवश्यकता भएका विद्यार्थीका लागि विषय शिक्षकले नै उपयुक्त प्रक्रिया अपनाई मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने छ ।

निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको नतिजालाई अभिलेखीकरण गरी विषयगत पाठ्यक्रममा तोकिएअनुसार निश्चित भार आन्तरिक मूल्याङ्कनका रूपमा निर्णयात्मक मूल्याङ्कनमा समावेश गरिने छ ।

(ख) निर्णयात्मक मूल्याङ्कन : माध्यमिक तहमा निम्नानुसार निर्णयात्मक मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने छ :

(अ) निर्माणात्मक मूल्याङ्कनबाट प्राप्त नतिजाका आधारमा आन्तरिक मूल्याङ्कनको र अन्तिम/बाह्य परीक्षाको नतिजाका आधारमा तोकिएको भार समावेश गरी विद्यार्थीको निर्णयात्मक मूल्याङ्कन गरिने छ ।

(आ) आन्तरिक मूल्याङ्कनका रूपमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनबाट प्राप्त निम्नानुसार तोकिएअनुसारको भारको मूल्याङ्कन निर्णयात्मक मूल्याङ्कनमा समावेश गरिने छ । आन्तरिक मूल्याङ्कनका तरिकामा विषयगत विविधता हुन सक्ने भए पनि निम्नलिखित पक्षको मूल्याङ्कन सबै विषयमा समावेश हुने छ :

- **कक्षा सहभागिताको मूल्याङ्कन :** विद्यार्थीको नियमितता (उपस्थिति) र कक्षा क्रियाकलापमा सहभागिताको अभिलेखका आधारमा गरिएको मूल्याङ्कन ।
- **त्रैमासिक परीक्षाहरूका अङ्कका आधारमा प्राप्त अङ्क :** पहिलो त्रैमासिक अवधिभरमा पठनपाठन भएका विषयवस्तुबाट पहिलो परीक्षा सञ्चालन गरिने छ भने पहिलो र दोस्रो त्रैमासिक अवधिभरमा पठनपाठन भएका विषयवस्तुबाट दोस्रो त्रैमासिक परीक्षा सञ्चालन गरिने छ ।
- **प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्यको मूल्याङ्कन**
- **विषयगत पाठ्यक्रममा तोकिएअनुसारका अन्य आधारहरू**

(इ) कक्षा ११ र १२ मा विषयगत पाठ्यक्रममा तोकिएअनुसारको भारको बाह्य सार्वजनिक परीक्षा हुने छ । बाह्य परीक्षा सैद्धान्तिक वा सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक दुवै हुन सक्ने छ ।

(ई) प्रयोगात्मक, सैद्धान्तिक तथा अन्य पक्षको मूल्याङ्कनको भार, विधि तथा साधन सम्बन्धित विषयको पाठ्यक्रममा उल्लेख भएअनुसार हुनुपर्ने छ । सैद्धान्तिक पक्षको मूल्याङ्कनका लागि विशिष्टीकरण तालिका निर्माण गरिने छ ।

(उ) परीक्षामा विशेष सिकाइ आवश्यकता भएका विद्यार्थीहरूलाई केही खास खास विषयहरूमा अरू साधारण विद्यार्थीहरूलाई दिइने प्रश्नभन्दा अलग प्रश्न बनाई मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने छ । विशेष आवश्यकता भएका विद्यार्थीका लागि परीक्षाको समय थप गर्न सकिने छ । विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्दा शिक्षकले अपाङ्गता भएका र विशेष सिकाइ आवश्यकता भएका विद्यार्थीहरूका लागि उपयुक्त हुने मूल्याङ्कन प्रक्रिया अपनाउनुपर्ने छ ।

द्रष्टव्य : विद्यार्थीको स्तर निर्धारण (Grading) को विधि तथा प्रक्रियाका लागि पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले छुट्टै निर्देशिका तयार गर्नेछ ।

११. शिक्षाको माध्यम

माध्यमिक शिक्षा कक्षा ११ र १२ मा शिक्षणको माध्यम भाषा सामान्यतया नेपाली भाषा हुने छ । तर देहायको अवस्थामा विद्यालयमा शिक्षाको माध्यम देहायबमोजिम हुने छ :

- (क) भाषा विषय अध्ययन गराउँदा शिक्षाको माध्यम सोही भाषा हुने छ ।
- (ख) सामाजिक अध्ययन र मानवमूल्य शिक्षा वा चारित्रिक शिक्षालगायत नेपाली कला, संस्कृति र मौलिक पहिचानमूलक विषयवस्तुहरूबाहेक अन्य विषयहरूमा पठनपाठनका लागि माध्यम भाषा अङ्ग्रेजी पनि प्रयोग गर्न सकिने छ ।
- (ग) संस्कृत तथा परम्परागत धारतर्फका शास्त्रीय विषयहरूको पाठ्यसामग्री र पठनपाठनको माध्यम सम्बन्धित भाषा हुने छ । धार्मिक प्रकृतिका विषयहरूको पठनपाठन सम्बन्धित धार्मिक ग्रन्थ लेखिएको भाषामा नै गर्न सकिने छ ।

(घ) गैरनेपाली नागरिकले नेपालका विद्यालयमा अध्ययन गर्दा नेपाली विषयको सट्टा अन्य कुनै भाषाको विषय अध्ययन गर्न सक्ने व्यवस्था मिलाउन सकिने छ ।

१२. पाठ्यक्रम मूल्याङ्कन

पाठ्यक्रमको मूल्याङ्कनका आधार निम्नानुसार हुने छन् :

- (क) विद्यार्थीको उपलब्धि स्तर
- (ख) शिक्षकको कार्य सम्पादन स्तर
- (ग) पठन पाठनमा उपयोग गरिएको समय
- (घ) विद्यार्थीको वैयक्तिक तथा सामाजिक व्यवहार र प्रभाव
- (ङ) अभिभावक तथा समाजको सिकाइप्रतिको अपेक्षा र प्रतिक्रिया
- (च) सरोकारवालाको विद्यालयप्रतिको धारणा

उपर्युक्त पक्षमा समेतका आधारमा प्रत्येक पाँच वर्षमा पाठ्यक्रमको मूल्याङ्कन गरिने छ । यसो गर्दा व्यक्ति, परिवार र समाजमा परेको प्रभाव समेतलाई हेरिने छ ।

१३. पाठ्यक्रम कार्यान्वयन योजना

राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ का सिद्धान्त तथा मार्गदर्शनमा आधारित भई विकास गरिएका विद्यालय तहका पाठ्यक्रमहरू निम्नानुसार परीक्षण तथा कार्यान्वयन हुनेछन् :

पाठ्यक्रम परीक्षण तथा कार्यान्वयन योजना

कक्षा	शैक्षिक वर्ष २०७६	शैक्षिक वर्ष २०७७	शैक्षिक वर्ष २०७८	शैक्षिक वर्ष २०७९	शैक्षिक वर्ष २०८०
१	परीक्षण	कार्यान्वयन			
२		परीक्षण	कार्यान्वयन		
३		परीक्षण	कार्यान्वयन		
४			परीक्षण	कार्यान्वयन	
५				परीक्षण	कार्यान्वयन
६		परीक्षण	कार्यान्वयन		
७			परीक्षण	कार्यान्वयन	
८					कार्यान्वयन
९			परीक्षण	कार्यान्वयन	
१०					कार्यान्वयन
११		कार्यान्वयन			
१२			कार्यान्वयन		

खण्ड ख

माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम (कक्षा ११ र १२), २०७६ : अनिवार्य विषयका पाठ्यक्रम

यस खण्डमा अनिवार्य विषयका विषयगत पाठ्यक्रम समावेश गरिएको छ । प्रत्येक विषयगत पाठ्यक्रममा परिचय, तहगत सक्षमता, कक्षागत सिकाइ उपलब्धि, विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्यअन्तर्गतका सम्भाव्य क्रियाकलापका उदाहरण, क्षेत्र वा एकाइगत कार्यघण्टा, विद्यार्थी मूल्याङ्कन विधि तथा प्रक्रिया उल्लेख गरिएको छ । यसमा कक्षा ११ र १२ का अनिवार्य विषयहरूका पाठ्यक्रम समावेश गरिएको छ ।

Secondary Education Curriculum

2076

Biology

Grades: 11 and 12

Subject code: Bio. 201 (Grade 11), Bio. 202 (Grade 12)

Credit hrs: 5

Working hrs: 160

1. Introduction

This curriculum presumes that the students joining grade 11 and 12 science stream come with diverse aspirations, some may continue to higher level studies in specific areas of science, others may join technical and vocational areas or even other streams. The curriculum is designed to provide students with general understanding of the fundamental scientific laws and principles that govern the scientific phenomena in the world. It focuses to develop scientific knowledge, skill competences and attitudes required at secondary level (grade 11 and 12) irrespective of what they do beyond this level, as envisioned by national goals. Understanding of scientific concepts and their application, in day to day context as well as the process of obtaining new knowledge through holistic approach of learning in the spirit of national qualification framework is emphasized in the curriculum.

In particular, the curriculum aims to provide sufficient knowledge and understanding of science for all learners to recognize the usefulness, and limitations, of laws and principles of biology, and use them in daily lives providing a sound foundation for students who wish to study biology or related professional or vocational courses in higher education. It helps to strengthen science process skills that are relevant to the study and application of biological science in daily life. It also provides opportunity for the learners who have deeper interest in the subject to delve into the more advanced contents so that the study of biology becomes enjoyable and satisfying to all. Moreover, it helps the students to build up capacity to identify, gather, manipulate and process information in the context of scientific endeavors including field investigations in various formats on biological issues.

The curriculum prepared in accordance with National Curriculum Framework is structured for two academic years in such a way that it incorporates the level-wise competencies, grade-wise leaning outcomes, scope and sequence of contents, suggested practical/project activities, learning facilitation process and assessment strategies so as to enhance the learning on the subject systematically.

2. Level-wise competencies

In completion of this course, students are expected to demonstrate the following competencies:

1. relate natural and biological phenomena in the scientific manner of knowledge, understanding and investigating problems pertaining to the living world
2. use scientific instruments, apparatus and methods to collect, evaluate and communicate information accurately and precisely with biological reasoning

3. use their practical and problem-solving skills in different disciplines of biology, including those in medical, veterinary, food, agriculture, biotechnology, biosecurity, quarantine, conservation and eco-tourism and so on
4. carryout simple experiment, simple scientific research on issues related to biological phenomena
5. apply biological concepts as well as general science knowledge and skills for the wise use of the available natural resources to promote care for the environment, indigenous knowledge, social values and ethics and overall development
6. develop new biotechnological concepts and use of technology in living world.

3. Grade-wise learning outcomes

Grade 11	Grade 12
Part A : Botany	
<p>1. Biomolecules & Cell Biology (15)</p> <p>1.1 Describe the structure and functions of biomolecules.</p> <p>1.2 Differentiate between prokaryotic and eukaryotic cell.</p> <p>1.3 Explain structure and functions of cell organelles</p> <p>1.4 Analyze the cell cycle and types of cell division with significances.</p> <p>1.5 Demonstrate an understanding of the basic processes of cellular biology.</p>	<p>1. Plant Anatomy (8)</p> <p>1.1 Explain about the concept of tissues</p> <p>1.2 Classify types of plant tissues</p> <p>1.3 Explain about anatomical structure of root, stem and leaf of monocot and dicot plants.</p> <p>1.4 Define meaning and mechanism about secondary growth of dicot stem.</p> <p>1.5 Investigate the structures and functions of plant tissues, and factors affecting plant growth;</p> <p>1.6 Demonstrate an understanding of the diversity of vascular plants, including their structures, internal transport systems, and their role in maintaining biodiversity.</p>
<p>2. Floral Diversity (30)</p> <p>2.1 Demonstrate an understanding of the diversity of living organisms in terms of the principles of taxonomy and phylogeny.</p> <p>2.2 Investigate, through laboratory and/or field activities or through simulations, the principles of scientific classification using appropriate sampling and classification techniques;</p> <p>2.3 Explain three domains of life, system of</p>	<p>2. Plant Physiology (20)</p> <p>2.1 Describe the terms diffusion, osmosis, and plasmolysis, ascent of sap, transpiration and guttation with significances</p> <p>2.2 Define photosynthesis and explain about pigments, mechanism of photosynthesis, C₃ and C₄ plant as well as factors affecting photosynthesis.</p> <p>2.3 Explain about respiration, types of respiration and mechanism as well as</p>

classification and status of flora of Nepal.	factors affecting respiration.
2.4 Classify fungi upto different classes.	2.4 Define phytohormone and physiological role of auxins, gibberellins and Cytokinins.
2.5 Explain the structure and reproduction of Mucor and yeast.	2.5 Describe the terms seed germination, dormancy, photoperiodism, vernalization, senescence; plant movements.
2.6 Distinguish between poisonous and nonpoisonous mushroom	2.6 Analyse the role of metabolic processes in the functioning of biotic and abiotic systems, and evaluate the importance of an understanding of these processes and related technologies to personal choices made in everyday life;
2.7 Describe the economic importance of fungi.	2.7 Investigate the products of metabolic processes such as cellular respiration and photosynthesis;
2.8 Explain characteristic features and economic importance of lichen.	2.8 Demonstrate an understanding of the chemical changes and energy conversions that occur in metabolic processes.
2.9 Classify algae into different groups with basic characters	
2.10 Explain the structure and reproduction of Spirogyra.	
2.11 Describe economic importance of algae.	
2.12 Classify bryophytes into different groups with basic characters	
2.13 Explain the structure and reproduction of Marchantia.	
2.14 Describe economic importance of bryophytes.	
2.15 Explain introduction and characteristics features of pteridophytes.	
2.16 Explain the structure and reproduction of Dryopteris.	
2.17 Describe economic importance of pteridophytes.	
2.18 Explain introduction and characteristics features of Gymnosperms	
2.19 Explain the structure and reproduction of Pinus.	
2.20 Describe economic importance of gymnosperm.	
2.21 Describe the morphology of root, stem, leaves, inflorescences, flowers and fruit	
2.22 Define taxonomy and classification system	
2.23 Describe the families -Brassicaceae, Fabaceae, Solanaceae, and Liliaceae in taxonomic term with economic	

<p>importance.</p> <p>2.24 Analyze the effects of various human activities on the diversity of plants.</p>	
<p>3. Introductory Microbiology (5)</p> <p>3.1 Explain structure, mode of nutrition and growth of bacteria as well as cyanobacteria (blue green algae).</p> <p>3.2 Explain introduction, structure and importance of virus.</p> <p>3.3 Demonstrate an understanding of the diversity of microorganisms (Bacteria and Virus) and the relationships that exist between them.</p> <p>3.4 Assess the effects of microorganisms (Bacteria and Virus) in the environment, and analyze ethical issues related to their use in biotechnology;</p>	<p>3. Genetics (21)</p> <p>3.1 Define genetics, genetic material and their composition.</p> <p>3.2 Draw the structure of DNA and RNA</p> <p>3.3 Describe the mechanism of DNA replication</p> <p>3.4 Define genetic code</p> <p>3.5 Describe the terminology of genetics, Mendel experiment as well as complete and incomplete dominance.</p> <p>3.6 Explain about linkage, distinguish between complete and incomplete linkage, sex linked inheritance with reference of Drosophila, crossing over and its significances.</p> <p>3.7 Describe about mutation, its importance as well as the concept of polyploidy.</p> <p>3.8 Evaluate the importance of some recent contributions to our knowledge of genetic processes, and analyse social and ethical implications of genetic and genomic research;</p> <p>3.9 Investigate genetic processes, including those that occur during meiosis, and analyse data to solve basic genetics problems involving monohybrid and dihybrid crosses;</p> <p>3.10 Demonstrate an understanding of concepts, processes, and technologies related to the transmission of hereditary characteristics.</p>
<p>4. Ecology (11)</p> <p>4.1 Define ecology, ecological factors and structural and functional concept of ecosystem.</p> <p>4.2 Explain the concept of food chain, food web and ecological pyramid.</p>	<p>4. Embryology (8)</p> <p>4.1 Explain about sexual and asexual reproduction of angiosperms, pollination and fertilization process.</p> <p>4.2 Describe the developmental process of male and female gametophyte</p>

<p>4.3 Explain the term trophic level, productivity.</p> <p>4.4 Explain the process of bio-geochemical cycle and succession.</p> <p>4.5 Define adaptation, hydrophytes and xerophytes.</p> <p>4.6 Define greenhouse effect, ozone layer, acid rain and biological invasion</p> <p>4.7 Explain and illustrate with examples how living systems interact with the biotic and abiotic environment</p> <p>4.8 Analyse and investigate the roles of plants in ecosystems, and assess the impact of human activities on the balance of nature within those ecosystems;</p>	<p>4.3 Demonstrate developmental process of dicot and monocot embryos.</p> <p>4.4 Describe an endosperm and importance.</p>
<p>5. Vegetation (3)</p> <p>5.1 Describe the vegetation types of Nepal</p> <p>5.2 Illustrate the concept of In-situ (protected areas) and Ex-situ (botanical garden, seed bank) conservation with examples</p> <p>5.3 Demonstrate an understanding of the structure and physiology of plants and their role in the natural environment.</p>	<p>5. Biotechnology (7)</p> <p>5.1 Define biotechnology, tissue culture, plant breeding, disease resistance plant, green manure and bio-fertilizer.</p> <p>5.2 Analyse some of the social, ethical, and legal issues associated with genetic research and biotechnology;</p> <p>5.3 Investigate, through laboratory activities, the structures of cell components and their roles in processes that occur within the cell;</p> <p>5.4 Demonstrate an understanding of concepts related to molecular genetics, and how genetic modification is applied in industry and agriculture.</p>
<p>Part B : Zoology</p>	
<p>6. Introduction to Biology (2)</p> <p>6.1 Describe the importance and scope of biology</p> <p>6.2 Analyze biology and its relation with other sciences</p>	<p>6. Animal Tissues (8)</p> <p>6.1 Describe the types of animal tissues: epithelial, connective, muscular and nervous and their functions and how is that function associated with the features of the tissue.</p> <p>6.2 Describe structure, functions & location of different sub-types of four main animal tissues.</p> <p>6.3 Describe the nervous tissue with their structures and functions.</p>

	<p>6.4 Explain what type of tissue composes cartilage and bones.</p> <p>6.5 Explain the structure of a striated muscle.</p> <p>6.6 Discuss the structure of a neuron.</p>
<p>7. Evolutionary Biology (15)</p> <p>7.1 Explain different theories for origin of life.</p> <p>7.2 State and explain evolution as the process of biological change over time with biological evidences and theories of evolution.</p> <p>7.3 Describe and explain the evolution of modern man from anthropoid ancestor.</p> <p>7.4 Investigate evolutionary processes, and analyze scientific evidence that supports the theory of evolution;</p> <p>7.5 Demonstrate an understanding of the theory of evolution, the evidence that supports it, and some of the mechanisms by which it occurs.</p>	<p>7. Developmental Biology (6)</p> <p>7.1 Define and explain the process of spermatogenesis & oogenesis.</p> <p>7.2 State the biochemical changes taking place during fertilization of frog.</p> <p>7.3 Describe the development of frog up to formation of three germ layers.</p> <p>7.4 Discuss the importance of gastrulation in frog's egg.</p> <p>7.5 Explain the effects of yolk on gastrulation in the development of frog.</p> <p>7.6 Explain the formation of notochord, nerve cord and coelom in the development of frog.</p>
<p>8. Faunal Diversity (34)</p> <p>8.1 Understand protista and classify Protozoa upto class with examples and characteristic features.</p> <p>8.2 Explain the habits and habitat, structure, reproduction, life-cycle and economic importance of Paramecium caudatum, Plasmodium vivax and P. falciparum.</p> <p>8.3 Explain level of organization, body plan, body symmetry, body cavity and segmentation in animals.</p> <p>8.4 Give the diagnostic features and classify different phyla (up to class) with examples.</p> <p>8.5 Describe the morphology, different systems and physiological processes of earthworm and frog.</p> <p>8.6 Investigate, through laboratory and/or field activities or through simulations, the principles of scientific classification, using appropriate sampling and classification techniques;</p>	<p>8. Human Biology (28)</p> <p>8.1 Describe alimentary canal and digestive glands of human and discuss physiology of digestion.</p> <p>8.2 Explain how digestion is completed in small intestine.</p> <p>8.3 Discuss the role of salivary glands, liver and pancreas in digestion of food.</p> <p>8.4 Explain respiratory organs and respiratory mechanism in human.</p> <p>8.5 Explain the exchange of gases, transport of gases and regulation of respiration.</p> <p>8.6 Explain how CO₂ is transported from tissues to lungs.</p> <p>8.7 Describe the exchange of gases that take place between the alveolus and blood capillary.</p> <p>8.8 Explain how hemoglobin is</p>

	<p>associated with respiration.</p> <p>8.9 Define double circulation and describe the structure of human heart.</p> <p>8.10 Explain origin and conduction of heart beat, cardiac cycle, cardiac output</p> <p>8.11 Describe the arterial and venous systems (major arteries and veins) in human.</p> <p>8.12 State blood grouping and blood pressure.</p> <p>8.13 Mention briefly the modes of excretion.</p> <p>8.14 Describe the excretory organs and discuss the process of urine formation in human.</p> <p>8.15 Mention the types of nervous system</p> <p>8.16 Give the structure and function of human brain</p> <p>8.17 Discuss how nerve impulse travels in and across an axon.</p> <p>8.18 Describe the structure and functions of various parts of human eye and ear.</p> <p>8.19 Differentiate between exocrine and endocrine glands.</p> <p>8.20 Differentiate between hormones and enzymes.</p> <p>8.21 Describe the various endocrine glands, their location, structure, hormones secreted and their functions.</p> <p>8.22 Mention the disorders/diseases caused by deficiency or over-secretion of various hormones.</p> <p>8.23 Describe male and female reproductive organs.</p> <p>8.24 Explain various stages of the ovarian cycle.</p> <p>8.25 Explain that the ovarian cycle governs the preparation of endocrine tissues and release of eggs,</p>
--	---

	<p>while the menstrual cycle governs the preparation and maintenance of the uterine lining. These cycles occur concurrently and are coordinated over a 22–32 day cycle, with an average length of 28 days.</p> <p>8.26 Analyse the social or economic impact of a technology used to treat systems in the human body, and the impact of lifestyle choices on human health;</p> <p>8.27 Investigate, through laboratory inquiry or computer simulation, the anatomy, physiology, and response mechanisms of mammals;</p> <p>8.28 Demonstrate an understanding of the structure, function, and interactions of the circulatory, digestive, and respiratory systems of mammals.</p> <p>8.29 Evaluate the impact on the human body of selected chemical substances and of environmental factors related to human activity;</p> <p>8.30 Investigate the feedback mechanisms that maintain homeostasis in living organisms;</p> <p>8.31 Demonstrate an understanding of the anatomy and physiology of human body systems, and explain the mechanisms that enable the body to maintain homeostasis.</p> <p>8.32 Analyse the relationships between changing societal needs, technological advances, and our understanding of internal systems of humans;</p> <p>8.33 Investigate, through laboratory inquiry or computer simulation, the functional responses of the respiratory and circulatory systems of animals, and the relationships between their respiratory, circulatory, and digestive systems;</p> <p>8.34 Demonstrate an understanding of animal anatomy and physiology, and</p>
--	--

	describe disorders of the respiratory, circulatory, and digestive systems.
<p>9. Biota and Environment (10)</p> <p>9.1 Define and explain different types of adaptations in animals</p> <p>9.2 Identify different types of animal behavior and explain reflex action, taxes, dominance and leadership.</p> <p>9.3 State and explain migration in fish and birds</p> <p>9.4 Analyze air, water and soil pollution, its causes, effects and find out the ways out to protect oneself and the environment from the adverse effects of these pollution</p> <p>9.5 Analyze the pesticides & their effects on environment.</p>	<p>9. Human Population and Health Disorders (6)</p> <p>9.1 List various reasons for human population growth and how can it be controlled.</p> <p>9.2 Explain human population growth curve</p> <p>9.3 Describe in brief demographic cycle.</p> <p>9.4 Explain in brief cardiovascular, respiratory & renal disorders common in Nepal.</p> <p>9.5 Explain substance abuse: drug, alcohol and smoking abuse.</p> <p>9.6 Analyse the relationships between population growth, personal consumption, technological development, and our ecological footprint, and assess the effectiveness of some Canadian initiatives intended to assist expanding populations;</p> <p>9.7 Investigate the characteristics of population growth, and use models to calculate the growth of populations within an ecosystem;</p> <p>9.8 Demonstrate an understanding of concepts related to population growth, and explain the factors that affect the growth of various populations of species.</p>
<p>10. Conservation Biology (3)</p> <p>10.1 State the concept and importance of biodiversity to maintain viable ecosystems and identify its causes of extinction and its effect for human beings.</p> <p>10.2 Find out the ways of biodiversity conservation focusing on wildlife, national parks, conservation areas, biodiversity hotspots, wetland and Ramsar sites</p> <p>10.3 Explain IUCN Red list categories and discuss endangered species in Nepal.</p>	<p>10. Applied Biology (16)</p> <p>10.1 Explain tissue and organs transplantation. Organs that have been successfully transplanted are the heart, kidneys, brain, liver, lungs, pancreas, intestine, and thymus. Tissues include bones, tendons (both referred to as musculoskeletal grafts), corneae, skin, heart valves, nerves and veins.</p> <p>10.2 Explain in-vitro fertilization (IVF), which is an assisted reproductive technology (ART).</p>

	<p>10.3 Explain amniocentesis, (also referred to as amniotic fluid test or AFT) which is a medical procedure used in prenatal diagnosis of chromosomal abnormalities and fetal infections, and also for sex determination.</p> <p>10.4 Describe genetically modified organisms (transgenic animals). These animals (most commonly mice) that have had a foreign gene deliberately inserted into their genome.</p> <p>10.5 Describe poultry farming and fish farming and their prospects in Nepal.</p> <p>10.6 Enumerate risk and hazard group of microorganisms.</p> <p>10.7</p> <p>10.8 Write introduction, causative agents, symptoms, prevention and control measures of selected human diseases: typhoid, tuberculosis and HIV infection, cholera, influenza, hepatitis, candidiasis.</p> <p>10.9 Explain basic concepts of immunology–vaccines.</p> <p>10.10 Enumerate the application of microorganisms in dairy and beverage industries, microbial contamination of water, sewage and drinking water treatment, bio-control agents and bio-fertilizers.</p> <p>10.11 Analyse technological applications of enzymes in some industrial processes, and evaluate technological advances in the field of cellular biology;</p> <p>10.12 Investigate the chemical structures, functions, and chemical properties of biological molecules involved in some common cellular processes and biochemical reactions;</p> <p>10.13 Demonstrate an understanding of the structures and functions of biological molecules, and the biochemical reactions required to maintain normal</p>
--	---

	<p>cellular function.</p> <p>10.14 Evaluate some social, ethical, and environmental implications of genetic research and related technologies;</p> <p>10.15 Investigate the process of meiosis, and analyse data related to the laws of heredity;</p> <p>10.16 Demonstrate an understanding of the process of meiosis, and explain the role of genes in the transmission of hereditary characteristics</p>
--	--

4. Scope and Sequence of Contents

Grade 11		Grade 12	
Contents	T H	Contents	T H
Part A: Botany			
<p>1. Biomolecules & Cell Biology</p> <p>1.1 Biomolecules: Introduction and functions of: carbohydrates, proteins, lipids, nucleic acids, minerals, enzymes and water.</p> <p>1.2 Cell: Introduction of cell, concepts of prokaryotic and eukaryotic cells, detail structure of eukaryotic cells (composition, structure and functions of cell wall, cell membrane, mitochondria, plastids, endoplasmic reticulum, golgi bodies, lysosomes, ribosomes, nucleus, chromosomes, cilia, flagella and cell inclusions.</p> <p>1.3 Cell division : Concept of cell cycle, types of cell division (amitosis, mitosis and meiosis) and significances</p>	<p>4</p> <p>8</p> <p>3</p>	<p>1. Plant Anatomy</p> <p>1.1 Plant anatomy: Concept of tissues, types of plant tissues (meristems and permanent tissues), Anatomy of dicot and monocot root, stem and leaf Secondary growth of dicot stem.</p>	<p>8</p>
<p>2. Floral Diversity</p> <p>2.1 Introduction: Three domains of life, binomial nomenclature, five kingdom classification system (Monera, Protista, Fungi, Plantae and Animalia); status of flora in Nepal and world representation</p> <p>2.2 Fungi: General introduction and characteristic features of phycomycetes, ascomycetes, basidiomycetes and</p>	<p>1</p> <p>3</p>	<p>2. Plant Physiology</p> <p>2.1 Water relation: Introduction and significance of - diffusion, osmosis, and plasmolysis, ascent of sap, transpiration and guttation.</p> <p>2.2 Photosynthesis: Introduction and</p>	<p>4</p> <p>5</p>

<p>deuteromycetes; structure and Reproduction of <i>Mucor</i> and Yeast, introduction of Mushrooms, poisonous and non-poisonous mushrooms, economic importance of fungi.</p> <p>2.3 Lichen: General introduction, characteristic features and economic importance of lichen</p> <p>2.4 Algae: General introduction and characteristic feature of green, brown and red algae; structure and reproduction of <i>Spirogyra</i>. Economic importance of algae</p> <p>2.5 Bryophyta: General introduction and characteristic features of liverworts, hornworts and moss; morphological structure and reproduction of <i>Marchantia</i>. Economic importance of bryophytes</p> <p>2.6 Pteridophyta: General introduction and characteristic features of pteridophytes; morphological structure and reproduction of <i>Dryopteris</i>. Economic importance of pteridophytes</p> <p>2.7 Gymnosperm: General introduction and characteristic features of Gymnosperms; morphology and reproduction of <i>Pinus</i>. Economic importance of gymnosperm</p> <p>2.8 Angiosperm: Morphology (root, stem, leaves, inflorescences, flowers and fruit); Taxonomic study: Definition, taxonomic hierarchy, classification systems (artificial, natural and phylogenetic) of angiosperms, taxonomic description of the families – Brassicaceae, Fabaceae, Solanaceae, and Liliaceae with economic importance</p>	<p>1</p> <p>2</p> <p>2</p> <p>2</p> <p>3</p> <p>16</p>	<p>significance of photosynthesis, photosynthetic pigments, mechanism of photosynthesis (photochemical phase and Calvin-Benson cycle), C₃ and C₄ plants, photorespiration, factors affecting photosynthesis.</p> <p>2.3 Respiration: Introduction and significance of respiration, types of respiration, mechanism of respiration (glycolysis, Krebs cycle, electron transport system), factors affecting respiration.</p> <p>2.4 Plant hormones: Introduction, physiological effects of auxins, gibberellins and Cytokinins.</p> <p>2.5 Plant growth and movement: Concept on seed germination, dormancy, photoperiodism, vernalization, senescence; plant movements (tropic and nastic).</p>	<p>5</p> <p>3</p> <p>3</p> <p>3</p>
<p>3. Introductory Microbiology</p> <p>3.1 Monera: General introduction, structure of bacterial cell, mode of nutrition, bacterial growth; cyanobacteria (blue green algae).</p> <p>3.2 Virus: General introduction, structure and importance of virus, bacteriophage</p> <p>3.3 Impacts of biotechnology in the field of microbiology.</p>	<p>3</p> <p>1</p> <p>1</p>	<p>3. Genetics</p> <p>3.1 Genetic Materials: Introduction to genetics and genetic materials, composition, structure and function of DNA and RNA, DNA replication, introduction of genetic code.</p> <p>3.2 Mendelian genetics: General terminology, Mendel's experiment and</p>	<p>5</p> <p>6</p> <p>5</p>

		<p>laws of inheritance, gene interactions (incomplete dominance, co-dominance).</p> <p>3.3 Linkage and crossing over: Concept and types of linkage (complete and incomplete), sex-linked inheritance (colour blindness in man and eye colour of <i>Drosophila</i>), concept and significances of crossing over.</p> <p>3.4 Mutation and polyploidy: Concept, type (gene and chromosomal mutation), importance of mutation (positive and negative), polyploidy (origin and significance).</p>	5
<p>4. Ecology</p> <p>4.1 Ecosystem ecology: Concept of ecology, biotic and abiotic factors, species interactions; concept of ecosystem, structural and functional aspects of pond and forest ecosystem, food chain, food web, trophic level, ecological pyramids, productivity, biogeochemical cycle - carbon and nitrogen cycles, concept of succession.</p> <p>4.2 Ecological Adaptation: Concept of adaptation, hydrophytes and xerophytes.</p> <p>4.3 Ecological Imbalances: Green house effects and climate change, depletion of ozone layer, acid rain and biological invasion.</p>	<p>7</p> <p>2</p> <p>2</p>	<p>4. Embryology: Asexual and sexual reproductions in angiosperms, pollination, fertilization, development of male and female gametophytes, development of dicot and monocot embryos, concept of endosperm</p>	8
<p>5. Vegetation</p> <p>a. Vegetation: Introduction, types of vegetation in Nepal, concept of <i>In-situ</i> (protected areas) and <i>Ex-situ</i> (botanical garden, seed bank) conservation.</p> <p style="padding-left: 40px;">Natural environment-vegetation and human activities</p>	<p>2</p> <p>1</p>	<p>5. Biotechnology: Introduction, tissue culture, plant breeding, disease resistance plants, green manure and bio-fertilizer, bio-pesticide, genetic engineering and GMOs (genetically modified organisms) and</p>	7

		application, bio-engineering, food safety and food security.	
Part B: Zoology			
6. Introduction to Biology 6.1 Introduction to Biology: Scope and fields of biology. Relation with other science.	1	6. Animal Tissues 6.1 Animal Tissues: Introduction; Types of animal tissues: epithelial, connective, muscular and nervous (structure, functions & location of different sub-types).	8
7. Evolutionary Biology 7.1 Life and its Origin: Oparin-Haldane theory, Miller and Urey's experiment. 7.2 Evidences of evolution: Morphological, Anatomical, Paleontological, Embryological and Biochemical. 7.3 Theories of evolution: Lamarckism, Darwinism & concept of Neo Darwinism. 7.4 Human evolution: Position of man in animal kingdom. Differences between new world monkeys & old world monkeys, apes & man. Evolution of modern man starting from anthropoid ancestor.	2 5 3 5	7. Developmental Biology 7.1 Gametogenesis: Spermatogenesis & Oogenesis. 7.2 Development of frog: Fertilization & its effects, cleavage, morulation, blastulation, gastrulation, organogenesis – formation of notochord, nerve cord & coelom.	2 4
8. Faunal Diversity 8.1 Protista: Outline classification. Protozoa: diagnostic features and classification up to class with examples; <i>Paramecium caudatum</i> , <i>Plasmodium vivax</i> - habits and habitat, structure, reproduction, life-cycle and economic importance of <i>P. falciparum</i> . 8.2 Animalia: Level of organization, body plan, body symmetry, body cavity and segmentation in animals. Diagnostic features and classification of the following phyla (up to class) with examples: Porifera, Coelenterata (Cnidaria), Platyhelminthes, Aschelminthes (Nemathelminthes), Annelida, Arthropoda, Mollusca,	4 10 10	8. Human Biology 8.1 Digestive system: Alimentary canal and digestive glands, physiology of digestion. 8.2 Respiratory System: Respiratory organs, respiratory mechanism - exchange of gases, transport of gases and regulation of respiration. 8.3 Circulatory System: Double circulation (concept), heart (structure	2 2 4

<p>Echinodermata and Chordata.</p> <p>Earthworm (<i>Pheretima posthuma</i>): Habit and habitat, External features; Digestive system (alimentary canal & physiology of digestion), Excretory system (types of nephridia, structure and arrangement of septal nephridia), Nervous system (central & peripheral nervous system, working mechanism) & Reproductive systems (male & female reproductive organs), Copulation, Cocoon formation and Economic importance.</p> <p>Frog (<i>Rana tigrina</i>): Habit and habitat, External features, Digestive system (alimentary canal, digestive glands & physiology of digestion), Blood vascular system (structure & working mechanism of heart), Respiratory system (respiratory organs & physiology of respiration) and Reproductive system (male & female reproductive organs).</p>	10	<p>and working mechanism), origin and conduction of heart beat, cardiac cycle, cardiac output, arterial and venous systems (major arteries and veins), blood grouping, blood pressure.</p> <p>8.4 Excretory System: Concept of modes of excretion (ammonotelism, ureotelism, uricotelism), Excretory organs, mechanism of urine formation.</p> <p>8.5 Nervous system: Types of nervous system (central, peripheral & autonomous), structure and function of brain, Origin and conduction of nerve impulse.</p> <p>8.6 Sense organs: Structure and functions of eye and ear.</p> <p>8.7 Endocrinology: Endocrine glands and hormones – structure & functions of hypothalamus, pituitary, pineal, thyroid, parathyroid, adrenal, pancreas, gonads; hypo- and hyper-activity and related disorders.</p> <p>8.8 Reproductive System: Male and female reproductive organs, ovarian & menstrual cycle.</p>	3 3 2 9 3
<p>9. Biota and Environment</p> <p>9.1 Animal adaptation: Aquatic (Primary & Secondary), Terrestrial (Cursorial, Fossorial & Arboreal) and Volant adaptation.</p> <p>9.2 Animal behavior: Reflex action, taxes, dominance and leadership. Fish and bird Migration.</p>	3 4 3	<p>9. Human Population and Health Disorders</p> <p>9.1 Human Population: Growth problem and control strategies, Concept of demographic cycle.</p> <p>9.2 Health disorders: Concept</p>	2 4

<p>9.3 Environmental Pollution: Sources, effects and control measures of air, water and soil pollution. Pesticides & their effects.</p>		<p>of cardiovascular, respiratory & renal disorders; Substance abuse: Drug, alcohol and smoking abuse.</p>	
<p>10. Conservation Biology</p> <p>10.1 Conservation Biology: Concept of biodiversity, biodiversity conservation, national parks, wildlife reserves, conservation areas, biodiversity hotspots, wetland & Ramsar sites.</p> <p>Wildlife-Importance, causes of extinction and conservation strategies. IUCN categories of threatened species- meaning of extinct, endangered, vulnerable, rare, and threatened species. Endangered species in Nepal.</p>	<p>2</p> <p>2</p>	<p>10. Applied Biology</p> <p>10.1 Application of Zoology: Tissue and organs transplantation, in-vitro fertilization (IVF), amniocentesis, concept of genetically modified organisms (transgenic animals). Poultry farming and fish farming.</p> <p>10.2 Microbial diseases and application of microbiology: Risk and hazard group of microorganisms. Introduction, causative agents, symptoms, prevention and control measures of selected human diseases: Typhoid, Tuberculosis and HIV infection, cholera, influenza, hepatitis, candidiasis. Basic concepts of immunology–vaccines. Application of microorganisms in dairy and beverage industries, microbial contamination of water, sewage and drinking water treatment, bio-control agents and bio-fertilizers.</p>	<p>6</p> <p>10</p>

5. Practical Courses

[32 Hours]

The practical work that students do during their course is aimed at providing them learning opportunities to accomplish competency of the curriculum as well as reinforcing their learning of the theoretical subject content. This part of the curriculum focuses more on skill development than knowledge building. Students must spend lots of time for working with biological materials. Observations and investigations can enhance student learning. Project work may consist of activities designed to demonstrate the concepts and ideas through collecting, processing, analyzing and communicating data.

Students should learn to,

- collect and identify
- preserve
- dissect
- draw figure, chart, preparing models, slides etc
- handle the equipment, instruments and laboratory handling with experimentation
- draw conclusion

Students should perform at least 10 experiments, either listed below or designed by teacher, so that no more than three experiments come from the same unit and students should perform at least 5 experiments from botany and 5 experiments from zoology part of this curriculum.

a) Practical Activities for Grade 11

The following are the list of practical activities for Grade 11 in Biology

Botany

Unit 1: Biomolecules and Cell Biology

1. Study of tissues and diversity in shapes and sizes of plant cells (e.g. palisade cells, guard cells, parenchyma, collenchyma, sclerenchyma, xylem, phloem,) through temporary/permanent slides.
2. Study of mitosis in onion root tips cells by preparing temporary slides and permanent slides.

Unit 2: Floral Diversity

3. Collect, identify different types of plants from your nearby locality and preserve them with appropriate method.
4. Collect, preserve and identify some available mushrooms. Distinguish poisonous and edible mushrooms.
5. Study and describe three locally available common flowering plants from each of the following families (Solanaceae, Fabaceae and Liliaceae) including dissection and display of floral whorls and anther and ovary to show number of chambers. Types of root (Tap and Adventitious); Stem (Herbaceous and woody); Leaf (arrangement, shape, venation, simple and compound).
6. Study and identification of different types of inflorescence.

Unit 3: Introductory Microbiology

7. Culture the given sample of soil and study the microorganisms present in it.

Unit 4: Ecology

8. Study the biotic and abiotic factors of a pond as an ecosystem.
9. Determine the population density of plants of given area by quadrat method.
10. Collect and study soil from at least two different sites and study them for texture, moisture content, pH and water holding capacity of soil. Correlate with the kinds of plants found in them.
11. Study of plant population density by quadrat method.

Unit 5: Vegetation

12. Study of the specimens and identification with reasons- Bacteria, Oscillatoria, Spirogyra, Rhizopus, mushroom, yeast, liverwort, moss, fern, pine, one monocotyledonous plant and one dicotyledonous plant and one lichen.

Zoology

Unit 6: Introduction to Biology

13. Study parts of a compound microscope.

Unit 7: Evolutionary Biology

14. Study of the evidences of evolution through fossils (for example *saligram*).

Unit 8: Faunal Diversity

15. Study of specimens and identification with reasons- Amoeba, Hydra, Liverfluke, Ascaris, leech, earthworm, prawn, silkworm, honeybee, snail, starfish, shark, rohu, frog, lizard, pigeon and rabbit.
16. Dissect and study the alimentary canal of the earthworm, frog and rabbit.

Unit 9: Biota and Environment

17. To study the biotic and abiotic components of pond or any other ecosystems nearby you

Unit 10: Conservation Biology

18. . Find out the new strategies for conserving biodiversity in the context of Nepalese development.

b) Sample project work for grade 11 in Biology

1. Collect the sample of cryptogams (Algae, Bryophytes, Pteridophytes) and study their characteristics.
2. Observe and compare the morphological adaptation of hydrophytes, xerophytes and xerophytes.
3. Prepare a report on local varieties and improved varieties of crops and vegetables in your area.
4. Visit the forest or vegetation types in your nearby area and prepare a report on it.
5. Prepare a report on the role of botanical garden in conservation of plants in Nepal
6. Survey any locality regarding any topics related to theory course of Biology (visit to zoological museum/zoo/protected areas/natural habits- forest/lake or river) and writing a report of it.

7. Prepare a report on causes and consequences of environmental pollution in your locality.
8. Observe different cultivation methods of Mushroom and prepare a report on it.
9. Look for resources like library, journals, web surfing, field observations etc and study present status and scope of Biotechnology in Nepal.

c) Practical activities for grade 12 in Biology

Botany

Unit 1: Plant Anatomy

1. Preparation and study of T.S. of dicot and monocot roots and stems (primary).
2. Prepare a temporary mount of onion root tip to study mitosis.

Unit 2: Plant Physiology

3. Study of osmosis by potato osmometer.
4. Study of plasmolysis in epidermal peels (e.g. Rhoec leaves)
5. Study of distribution of stomata in the upper and lower surface of leaves.
6. Comparative study of the rates of transpiration in the upper and lower surface of leaves.
7. Study the rate of respiration in flower buds/leaf tissue and germinating seeds.
8. Observation and comments on the experimental set up for showing:
 - a. Anaerobic respiration
 - b. Phototropism
 - c. Apical bud removal
 - d. Suction due to transpiration

Unit 3: Genetics

9. Study, Observe and Comments upon the Mendelian Inheritance using seeds of different colours/sizes of any plants.

Unit 4: Embryology

10. Study of imbibition in seeds/raisins.

Unit 5: Biotechnology

11. Preparation of bio-fertilizer and analyze the significances.

Zoology

Unit 6: Animal Tissues

12. Study of tissues and diversity in shapes and sizes of animal cells (e.g. squamous epithelium, muscle fibers and mammalian blood smear) through temporary/permanent slides.
13. Study of mitosis in animal's cells (grasshopper) from permanent slides.

Unit 7: Developmental Biology

14. Study of permanent slides of different developmental stages (fertilized egg, cleavage, blastula and gastrula) of frog.

Unit 8: Human Biology

15. Detect the presence of starch in the given sample.
16. Detect the presence of protein in the given sample.
17. Study the effect of the different temperatures and pH on the activity of salivary amylase on starch.
18. Detect the presence of urea, sugar, albumin and bile salts in urine
19. Detect the presence of sugar in human blood.
20. Study of Human skeleton and different types of joints.

Unit 9: Human Population and Health Disorders

21. Study of human skeleton and different types of joints.
22. Study of external morphology of cockroach through models.

d) Sample project works for grade 12 in Biology

Botany

1. Prepare a report on the topic "significances of the biology and biology education with different sectors i.e. industrial development, medicine, bio-technology, agriculture etc".
2. Prepare a report on "recent development of genetic field and their implications in human life"
3. Prepare model of DNA and RNA
4. Visit the human beings and observe the dominant and recessive characteristics of human beings and prepare a report on it.

Zoology

5. Measure the blood pressure (BP) of human bodies and predict the trends of age wise BP.
6. Visit the poultry farming or fish farming in local area and prepare a report by including the place, farming method, marketing etc.
7. Conduct the survey on common communicable diseases prevailing in local area. Prepare a report by including the disease, causes, preventing measures.
8. Prepare a report on trends, causes and consequences of migration in local level.
9. Prepare functional models of different system of human body.

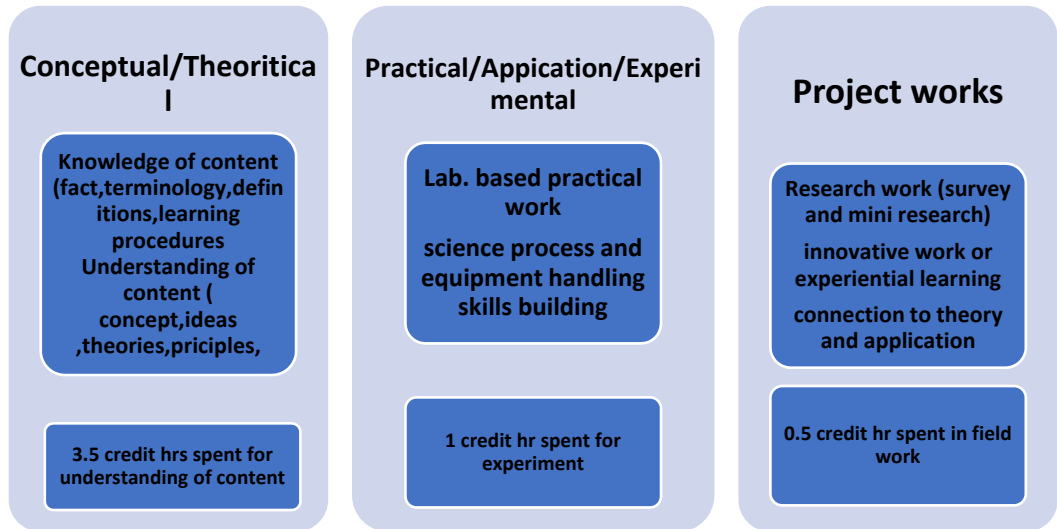
Note: The above are only the specimens of activities. In order to arouse creativity, the students must be encouraged to take up new activities (other than mentioned above) in consultation with the teacher concerned.

6. Learning Facilitation Process

Students should be facilitated to learn rather than just accumulation of information. Teacher plays vital role for delivering subject matters although others' role is also important. Student centered teaching-learning process is highly emphasized. Students are supposed to adopt multiple pathway

of learning, such as online search, field visit, library work, laboratory work, individual and group work, research work etc. with the support of teacher. Self-study by students is highly encouraged and learning should not be confined to the scope of curriculum. Teacher should keep in mind intra and inter-disciplinary approach to teaching and learning, as opposed to compartmentalization of knowledge. Supportive role of parents/guardians in creating conducive environment for promoting the spirit of inquiry and creativity in students' learning is anticipated.

During the delivery process of science teaching in grade 11 and 12, basically following three approaches will be adopted;

a) Conceptual/Theoretical Approach

Possible theoretical methods of delivery may include the following;

- lecture
- interaction
- question answer
- demonstrations
- ICT based instructions
- cooperative learning
- group discussions (satellite learning group, peer group, small and large group)
- debate
- seminar presentation
- Journal publishing
- daily assignment

b) Practical/Application/Experimental approach

Practical work is the integral part of the learning science. The process of lab based practical work comprises as;

- familiarity with objective of practical work
- familiarity with materials, chemicals, apparatus
- familiarity with lab process (safety, working modality etc.)
- conduction of practical work (systematically following the given instruction)
- analysis, interpretation and drawing conclusion

c) Project work Approach

Project work is an integral part of the science learning. Students should be involved in project work to foster self-learning of students in the both theoretical and practical contents. Students will complete project work to have practical idea through learning by doing approach and able to connect the theory into the real world context. It is regarded as method/ process of learning rather than content itself. So use of project work method to facilitate any appropriate contents of this curriculum is highly encouraged.

In this approach student will conduct at least one **research work, or an innovative work** under the guidance of teacher, using the knowledge and skills learnt. It could include any of the followings;

- Mini research
- Survey
- Model construction
- Paper based work
- study of ethno-science

General process of research work embraces the following steps;

- Understanding the objective of the research
- Planning and designing
- Collecting information
- analysis and interpretation
- Reporting /communicating (presentation, via visual aids, written report, graphical etc.)

General process of innovative work embraces the following steps;

- identification of innovative task (either assigned by teacher or proposed by student)
- planning
- performing the task
- presentation of the work
- Record keeping of the work

Students are free to choose any topic listed in this curriculum or a topic suggested by teacher provided that it is within the theoretical contents of the Curriculum. However, repetition of topic should be discouraged.

Learning process matrix

Knowledge and understanding	Scientific skills and process	Values, attitudes and application to daily life
<ul style="list-style-type: none"> • Scientific phenomenon, facts, definition, principles, theory, concepts and new discoveries • Scientific vocabulary, glossary and terminology • Scientific tools, devises, instruments apparatus • Techniques of uses of scientific instruments with safety • Scientific and technological applications 	<ul style="list-style-type: none"> • Basic and integrated scientific process skills <p>Process</p> <ul style="list-style-type: none"> • Investigation • Creative thinking • problem solving 	<ul style="list-style-type: none"> • Responsible • Spending time for investigation

Basic Science Process Skills includes

1. Observing: using senses to gather information about an object or event. It is description of what was actually perceived.
2. Measuring: comparing unknown physical quantity with known quantity (standard unit) of same type.
3. Inferring: formulating assumptions or possible explanations based upon observations.
4. Classifying: grouping or ordering objects or events into categories based upon characteristics or defined criteria.
5. Predicting: guessing the most likely outcome of a future event based upon a pattern of evidence.
6. Communicating: using words, symbols, or graphics to describe an object, action or event.

Integrated Science Process Skills includes,

1. Formulating hypotheses: determination of the proposed solutions or expected outcomes for experiments. These proposed solutions to a problem must be testable.
2. Identifying of variables: Identification of the changeable factors (independent and dependent variables) that can affect an experiment.
3. Defining variables operationally: explaining how to measure a variable in an experiment.
4. Describing relationships between variables: explaining relationships between variables in an experiment such as between the independent and dependent variables.
5. Designing investigations: designing an experiment by identifying materials and describing appropriate steps in a procedure to test a hypothesis.

6. Experimenting: carrying out an experiment by carefully following directions of the procedure so the results can be verified by repeating the procedure several times.
7. Acquiring data: collecting qualitative and quantitative data as observations and measurements.
8. Organizing data in tables and graphs: presenting collected data in tables and graphs.
9. Analyzing investigations and their data: interpreting data, identifying errors, evaluating the hypothesis, formulating conclusions, and recommending further testing where necessary.
10. Understanding cause and effect relationships: understanding what caused what to happen and why.
11. Formulating models: recognizing patterns in data and making comparisons to familiar objects or ideas.

7. Student Assessment

Evaluation is an integral part of learning process. Both formative and summative modes of evaluation are emphasized. Formative evaluation will be conducted so as to provide regular feedback for students, teachers and parents/guardians about how student learning is. Class tests, unit tests, oral question-answer, home assignment etc, are some ways of formative evaluation.

There will be separate evaluation of theoretical and practical learning. Summative evaluation embraces theoretical examination, practical examination and evaluation of research work or innovative work.

(a) Internal Evaluation

Out of 100 full marks, internal evaluation covers 25 marks. Internal evaluation consists of Practical Activities (Practical works and projects works) (16 marks), (b) Marks from trimester examinations (6 marks), and (c) Classroom participation (3 marks)

• Practical Activities

Practical work should be based on list of activities mentioned in this curriculum. Project works should be based on the mentioned lists or created by teachers. Mark distribution for practical work and project work will be as follows:

S. N.	Criteria	Elaboration of criteria	Marks
1.	Laboratory experiment	Correctness of apparatus setup/preparation	2
		Observation/Experimentation	2
		Tabulation	1
		Data processing and Analysis	1
		Conclusion (Value of constants or prediction with justification)	1
		Handling of errors/precaution	1
2.	Viva-voce	Understanding of objective of the experiment	1

		Skills of the handling of apparatus in use	1
		Overall impression	1
3.	Practical work records and attendance	Records (number and quality)	2
4	Project work	Reports (background, objective, methodology, finding, conclusion)	2
		Presentation	1
		Total	16

Note:

- (i) Practical examination will be conducted in the presence of internal and external supervisors. Evaluation of laboratory experiment will focus both the product of work and skills competencies of student in using apparatus.
- (ii) Project work assessment is the internal assessment of reports and presentation of their project works either individually or group basis. In case of group presentation, every member of the group should submit a short reflection on the presented report in their own language. Records of project works must be attested by external supervisor.

- **Marks from trimester examinations**

Total of 6 marks, 3 marks from each trimester.

- **Classroom participation (3 marks)**

Classroom participation includes attendance (1) and participation in learning (2).

(b) External Evaluation

Out of 100 marks theoretical evaluation covers 75 marks. The tool for external evaluation of theoretical learning will be a written examination. Questions for the external examination will be based on the specification grid developed by Curriculum Development Centre. Examination question paper will be developed using various levels of revised Bloom's taxonomy including remembering level, understanding level, application level and higher ability (such as analyzing, evaluating, creating).

शिक्षा र विकास

कक्षा : ११ र १२

विषय सङ्केत : Edd. 203 (कक्षा ११) Edd. 204 (कक्षा १२)

पाठ्यघण्टा : ५

वार्षिक कार्यघण्टा : १६०

१. परिचय

शिक्षालाई विकासको मेरुदण्ड मानिन्छ । शिक्षाले विद्यार्थीमा उचित ज्ञान, सिप, धारणा, मूल्य, मान्यता र सक्षमताको विकास गरी व्यावहारमा परिवर्तन ल्याउँछ । शिक्षाले मुलुकको विकास र समृद्धिका लागि आवश्यक पर्ने चरित्रवान्, सिर्जनशील, दक्ष र उत्पादनशील नागरिक तयार गर्दछ । शिक्षालगायत सबै प्रकारका विकासको प्रयासको अन्तिम लक्ष्य सबै नागरिकको गुणस्तरीय जीवनको सुनिश्चितता हो । यस अर्थमा शिक्षा र विकासका बिचमा अन्योन्याश्रित सम्बन्ध हुन्छ । मुलुकको राजनीतिक र सामाजिक स्वरूपमा आएको परिवर्तन र विश्वव्यापी रूपमा विज्ञान, प्रविधि, सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रको विकास एवम् ज्ञान विज्ञानका विभिन्न क्षेत्रमा भएका नयाँ नयाँ खोज, अनुसन्धान तथा प्रवर्तनहरूको परिणामस्वरूप मानिसको जीवनशैली र दृष्टिकोणमा आएको परिवर्तन अनुकूल हुने गरी उनीहरूमा रचनात्मक र समालोचनात्मक दृष्टिकोणको विकास गर्दै जानु आवश्यक छ । प्रस्तुत पाठ्यक्रमबाट विद्यार्थीहरूले शिक्षा र विकासका आधारभूत अवधारणाको विकास गर्नुका साथै आत्मीय समुदाय, मुलुक र विश्व परिवेशमा भइरहेका शिक्षा र विकाससम्बन्धी गतिविधिहरूको जानकारी प्राप्त गर्ने, यसको विश्लेषण, प्रतिबिम्बन र मूल्याङ्कन गर्ने, त्यसमा आफूले निर्वाह गर्नुपर्ने भूमिका पहिल्याउने र व्यावहारिक जीवनमा प्रयोग गर्ने सक्षमताको विकास गर्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

यस पाठ्यक्रमको कार्यान्वयनबाट विद्यार्थीहरूले मुलुकको राजनीतिक र सामाजिक परिवर्तनसँगै एकीकृत, समग्र र दिगो विकासमा शिक्षाको भूमिका र यसको अवधारणाअनुरूप सिर्जनशील ढङ्गले मौलिक दृष्टिकोणको विकास गरी आफ्नो व्यक्तित्व विकास गर्नुका साथै समुदाय र राष्ट्रको उन्नतिमा समेत योगदान गर्न सक्ने छन् भन्ने अपेक्षा गरिएको छ । प्रस्तुत पाठ्यक्रमको कक्षा ११ मा शिक्षा र विकासका विधि तथा पद्धतिहरू, दिगो विकास, सिकाइ र जीविकोपार्जन, शिक्षा र सामाजिक न्याय, शिक्षा र समुदाय विकासलगायतका विषयवस्तुहरू समावेश गरिएका छन् । यसै गरी कक्षा १२ मा शिक्षा र विकासका आयामहरू, परम्परागत अभ्यासहरू र तिनको रूपान्तरण, शिक्षा र सचेतना, शान्ति शिक्षा, स्रोत परिचालन, योजना निर्माण, नेपालको शिक्षा पद्धतिलगायतका विषयवस्तुहरू समावेश गरिएका छन् । यसमा शिक्षा र विकासका नवीनतम अवधारणा, विकासका आयामहरू र दृष्टिकोणको जानकारी दिनुका साथै विद्यार्थीहरूले हाम्रै समाज र संस्कृतिभित्र रहेका परम्परागत असल अभ्यासहरूको पहिचान र प्रतिबिम्बन गरी व्यवहारमा प्रयोग गर्न सक्षम हुने अपेक्षा गरिएको छ । विद्यार्थीहरूमा स्थानीय शैक्षिक तथा विकासका गतिविधिहरूमा सहभागी हुने, आत्मीय समुदायको अवस्था र समस्याहरूको पहिचान र विश्लेषण गर्दै विभिन्न योजना तथा परियोजनाहरूको तर्जुमा र व्यवस्थापनमा सहभागी हुने क्षमताको विकास हुने छ ।

यस पाठ्यक्रममा तहगत सक्षमता, कक्षागत सिकाइ उपलब्धि, विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रमलगायत सिकाइ सहजीकरण विधि तथा प्रक्रिया तथा विद्यार्थी मूल्याङ्कन समावेश गरिएको छ । शिक्षणका क्रममा विषयवस्तुको प्रकृतिअनुसार कक्षाकोठामा गरिने विद्यार्थी केन्द्रित छलफल र प्रस्तुतिका साथै परियोजना कार्य, सामुदायिक सभे र प्रतिबिम्बन लेखनलगायतका सिकाइ सहजीकरणका तरिकाहरू अवलम्बन गर्न सकिने छ । विद्यार्थीको उपलब्धि मूल्याङ्कनका लागि तोकिएअनुसार आन्तरिक तथा बाह्य, निरन्तर तथा निर्णयात्मक मूल्याङ्कनका तरिकाहरू प्रयोगमा ल्याउने व्यवस्था गरिएको छ ।

२. तहगत सक्षमता

यस विषयको अध्ययनबाट कक्षा ११ र १२ का विद्यार्थीहरूमा निम्नानुसारका सक्षमताहरूको विकास हुने छ :

१. शिक्षा र विकासका बारेमा आधारभूत धारणा विकास तथा अन्तर्सम्बन्ध पहिचान
२. परिवार, विद्यालय र समुदायबिचको अन्तर्सम्बन्ध बोध
३. आत्मीय जीवन, परिवार र समुदायमा शिक्षा विकासको प्रयासबाट परेका सकारात्मक र नकारात्मक प्रभावको विश्लेषण

४. शिक्षा र विकासका स्थानीय अभ्यासहरूको पहिचान र व्यावहारिक जीवनमा प्रयोग
५. समावेशिताको दृष्टिकोणले शिक्षा र विकासका अभ्यासहरूको पहिचान र प्रयोग
६. दिगो विकासको अवधारणा र यसका विभिन्न आयाम र लक्ष्यहरूको बोध र दिगो विकासका लागि शिक्षाको पहिचान
७. शिक्षा र विकाससँग सम्बन्धित स्थानीय, प्रादेशिक र राष्ट्रियतहका सङ्घसंस्था, निकायहरू र तिनले प्रदान गर्ने सेवाहरूका विश्लेषण र तिनीहरूबाट सेवा लिन
८. आनुो समुदायबाट प्राप्त हुने सिकाइ र अनुभवहरूको प्रतिविम्बन तथा सिर्जनात्मक सोचाइको विकास
९. सहभागितामूलक विकास र अधिकारमा आधारित शिक्षा विभिन्न पक्षहरूको समीक्षा
१०. नागरिक शिक्षाका विभिन्न पक्षहरूको पहिचान र तिनको व्यावहारिक रूपमा प्रयोग
११. नेपालमा रहेका विविधताका विभिन्न पक्षहरूको विश्लेषण र यसको व्यवस्थापनका उपाय खोजी
१२. शान्ति शिक्षाको आवश्यकता पहिचान र यसका भौतिक तथा अभौतिक पक्षहरूको सामान्य विश्लेषण
१३. स्थानीय, प्रादेशिक र राष्ट्रिय तहमा रहेका आर्थिक, भौतिक र मानवीय स्रोतहरूको पहिचान र परिचालन गर्ने सिप
१४. नेपालको शिक्षाको विकासक्रमको समीक्षा तथा वर्तमान समस्या तथा चुनौतीहरूको विश्लेषण
१५. स्थानीय तहमा शिक्षासम्बन्धी योजना निर्माणका अभ्यासहरूको खोजी र सहभागितामूलक योजना निर्माण गर्ने सिप

३. कक्षागत सिकाइ उपलब्धि

कक्षा ११ र १२ मा यस विषयको अध्ययनबाट विद्यार्थीमा निम्नानुसारका सिकाइ उपलब्धि हासिल हुने छन् ।

कक्षा ११

क्षेत्र/एकाइ	सिकाइउपलब्धि
१. शिक्षा र विकासको अवधारणा (Conceptualization of Education & Development)	१.१ शिक्षाको अवधारणा र विभिन्न स्वरूपहरूको व्याख्या गर्न १.२ विकासको अवधारणा र विभिन्न आयामहरूको व्याख्या गर्न १.३ शिक्षा र विकासबिचको अन्तर्सम्बन्ध वर्णन गर्न
२. शिक्षाका विभिन्न दृष्टिकोणहरू (Different Perspectives of Education)	२.१ उपयोगितावादी (Utilitarian) तथा परिवर्तनकारी (Transformative) शिक्षाको परिचय दिई विशेषता बताउन २.२ आवश्यकतामा आधारित (Need based) र अधिकारमा आधारित (right based) शिक्षाको परिचय दिई विशेषता बताउन २.३ परम्परागत, आधुनिक र प्रगतिवादी शिक्षाको परिचय तथा विशेषता बताउन
३. शिक्षाका विभिन्न परम्परा तथा अभ्यास (Different Traditions and practices on Education)	३.१ शिक्षामा पारिवारिक परम्परा, समुदाय, आश्रममा आधारित तथा धर्म र परम्परामा आधारित शिक्षाको परम्परा ३.२ आम शिक्षा (Mass education) तथा विद्यालय शिक्षा ३.३ साक्षरता र जीवनपर्यन्त सिकाइ ३.४ कार्यकुशल सिप तथा जीवनोपयोगी शिक्षाको परिचय दिन
४. शिक्षाका लागि विश्वव्यापी तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहकार्य	४.१ शताब्दी विकास लक्षहरू (MDGs) को परिचय दिई यसका सूचकहरू

<p>(Global and International alliances for Education)</p>	<p>पहिचान गर्न तथा नेपालमा कार्यान्वयनको अवस्थाको समीक्षा गर्न</p> <p>४.२ सबैका लागि शिक्षा (EFA) को परिचय दिई यसका सूचकहरू बताउन तथा नेपालमा कार्यान्वयनको अवस्थाको समीक्षा गर्न</p> <p>४.३ दिगो विकासका लक्षहरू (SDGs) को परिचय दिई यसका सूचकहरू बताउन तथा नेपालमा कार्यान्वयनको अवस्था तथा चुनौतीहरू पहिचान गर्न</p>
<p>५. परम्परागत तथा स्थानीय ज्ञान, सिप र अभ्यासहरू (Indigenous and Local Knowledge, Skills and Practices)</p>	<p>५.१ परम्परागत स्थानीय प्रविधिको पहिचान गर्न र त्यसको रूपान्तरणका तरिकाहरू उल्लेख गर्न</p> <p>५.२ वातावरण संरक्षण र कृषिमा परम्परागत ज्ञान सिपको उपयोग गर्न</p> <p>५.३ हरित अर्थतन्त्रको परिचय दिन र यसको महत्त्व उल्लेख गर्न</p> <p>५.४ स्थानीय श्रुति परम्पराहरूको पहिचान गरी तिनीहरूको महत्त्व व्याख्या गर्न</p> <p>५.५ सिकाइ र आयआर्जनका स्थानीय, परम्परागत र आधुनिक साङ्गठन र संरचनाहरूको पहिचान गर्न</p>
<p>६. सामाजिक न्याय र शिक्षा (Social Justice and Education)</p>	<p>६.१ सामाजिक न्यायको परिचय दिन</p> <p>६.२ सामाजिक न्यायमा आधारित शिक्षाका विशेषताहरू र आवश्यकता बताउन</p> <p>६.३ सामाजिक न्याय प्रवर्धनमा शिक्षाले खेल्ने भूमिका वर्णन गर्न</p> <p>६.४ सीमान्तीकृत वर्गको सशक्तीकरणका लागि शिक्षाको भूमिकाका बारेमा छलफल गर्न</p> <p>६.५ नेपालको शिक्षाको अभ्यासलाई सामाजिक न्यायमा आधारित शिक्षाका दृष्टिकोणबाट विश्लेषण गर्न</p>
<p>७. सिकाइ र जीविकोपार्जन (Learning and Livelihood)</p>	<p>७.१ जीविकोपार्जनको परिचय दिन</p> <p>७.२ जीविकोपार्जनका लागि शिक्षाले खेल्ने भूमिकाको चर्चा गर्न</p> <p>७.३ समुदायमा रहेका आयआर्जन/जीविकोपार्जनका सम्भावनाहरूको पहिचान गर्न</p>
<p>८. शिक्षा र समुदाय विकास (Education and Community Development)</p>	<p>८.१ समुदायको एकीकृत र समग्र विकासको परिचय दिन</p> <p>८.२ परिवार, विद्यालय र समुदायबिचको अन्तर्सम्बन्धको वर्णन गर्न</p> <p>८.३ समुदायमा सञ्चालन भइरहेका शैक्षिक र विकासका गतिविधिहरूको पहिचान गर्न, त्यस्ता गतिविधिहरूमा सहभागी हुन</p> <p>८.४ विद्यालयकेन्द्रित र समुदायबाट सञ्चालन हुने शैक्षिक गतिविधिहरू र समुदायको विकासका लागि समुदाय परिचालन गर्ने सिपको विकास गर्न</p>
<p>९. नेपालको शिक्षा पद्धतिको परिचय (Introduction to Education System of Nepal)</p>	<p>९.१ नेपालको वर्तमान शिक्षाको स्वरूप तथा संरचना बताउन</p> <p>९.२ शिक्षामा संलग्न स्थानीय, प्रादेशिक र राष्ट्रियस्तरका सङ्घसंस्था र निकायहरूको परिचय दिन र तिनीहरूको भूमिका बताउन</p> <p>९.३ स्थानीय तहमा रहेका शिक्षामा संलग्न सङ्घसंस्थाहरूको</p>

कक्षा १२

क्षेत्र/एकाइ	सिकाइ उपलब्धि
१. शिक्षा र विकासका आयामहरू (Education and dimensions of Development)	१.१ विकासका विभिन्न आयामहरू : आर्थिक, सामाजिक र मानव विकासको अवधारणाको व्याख्या गर्न १.२ विकासका आर्थिक, सामाजिक र मानव विकास आयामहरू र शिक्षाबिचको अन्तर्सम्बन्ध पहिचान गर्न १.३ गरिबीकेन्द्रित विकासको अवधारणाको व्याख्या गरी शिक्षा र गरिबीकेन्द्रित विकासको सम्बन्धको व्याख्या गर्न
२. शिक्षा र दिगो विकास (Education and Sustainable Development)	२.१ दिगो विकासको परिचय दिन र यसको महत्त्व वर्णन गर्न २.२ दिगो विकासका लक्ष्यहरूको उल्लेख गर्न २.३ प्रकृतिको भारवहन क्षमताको परिचय दिन २.४ दिगो विकासका लागि शिक्षाले खेल्ने भूमिका र यसका विभिन्न पक्षहरूको वर्णन गर्न
३.समुदायको परिचालन र सहभागिता (Community Mobilization and Participation)	३.१ समाज र समुदायको परिचय दिन ३.२ नेपाली समाजका विशेषताहरू उल्लेख गर्न ३.३ जनकेन्द्रित र सहभागितामूलक विकासको परिचय दिन ३.४ समुदायको विकासका लागि समुदाय परिचालन गर्ने उपायहरू उल्लेख गर्न र व्यावहारमा अवलम्बन गर्न ३.५ शिक्षाको विकासमा समुदायको संलग्नताको अभिवृद्धि गर्ने उपायहरू उल्लेख गर्न
४. नागरिक शिक्षा र सचेतना (Civic Education and Awareness)	४.१ नागरिक शिक्षाको परिचयदिन र यसको महत्त्व वर्णन गर्न ४.२ नागरिक शिक्षाका विभिन्न पक्षहरूको व्याख्या गर्न ४.३ आफ्नो नागरिक र पेसागत जीवनका अधिकार, कर्तव्य र दायित्वको व्याख्या गर्न ४.४ जनआधारित विकास (Pro-people development) को परिचय दिन र यसका आचरण र मूल्यमान्यताहरूको वर्णन गर्न ४.५ भौतिक तथा आत्मिक मूल्यको पहिचान गरी व्यावहारमा प्रदर्शन गर्न ४.६ सार्वजनिक सरोकारका विषयमा जनचेतना प्रवर्धन गर्ने तरिकाहरूको अवलम्बन गर्न

<p>५. शिक्षामा विविधता (Diversity in Education)</p>	<p>५.१ समाजमा विविधताका स्वरूप पहिचान गरी कारणहरूको व्याख्या गर्न ५.२ शिक्षामा विविधताको परिचय दिन ५.३ नेपालका सन्दर्भमा शिक्षामा विविधताको व्यवस्थापन गर्ने तरिकाहरू पहिचान गर्न ५.४ समावेशी शिक्षाको अवधारणा उल्लेख गर्न ५.५ समावेशी शिक्षाका तरिकाहरू वर्णन गर्न ५.६ शिक्षामा समता र समानताको परिचय दिन ५.७ समतामूलक शिक्षाका रणनीतिहरू उल्लेख गर्न</p>
<p>६. शान्ति शिक्षा र विकास (Peace Education and Development)</p>	<p>६.१ शान्ति शिक्षाको परिचय दिन र यसको महत्त्व उल्लेख गर्न ६.२ शान्ति शिक्षाका मुख्य मुख्य पक्ष तथा मूल्य मान्यताहरूको वर्णन गर्न ६.३ शान्ति र विकासबिचको अन्तर्सम्बन्ध वर्णन गर्न ६.४ नेपालमा शान्ति शिक्षाको आवश्यकता र अवस्थाको वर्णन गर्न र विद्यालय शान्ति क्षेत्रको परिचय दिन ६.५ स्थानीय समुदायमा देखिने द्वन्द्वको पहिचान गरी व्यवस्थापनका उपायहरू अवलम्बन गर्न</p>
<p>७. विकासका लागि स्रोत परिचालन (Resource Mobilization for Development)</p>	<p>७.१ आर्थिक, भौतिक र मानवीय स्रोतको परिचय दिन र यिनीहरूको महत्त्व उल्लेख गर्न ७.२ शिक्षाको विकासमा गरिएको लगानीको महत्त्व र फाइदाहरू उल्लेख गर्न ७.३ स्रोत सङ्कलन र परिचालनका तरिकाहरू उल्लेख गर्न ७.४ स्रोत परिचालनमा स्थानीय तह र सामुदायिक संघसंस्थाहरूको भूमिका उल्लेख गर्न</p>
<p>८. शिक्षा र विकासकालागि योजना (Planning for Education and Development)</p>	<p>८.१ शैक्षिक योजनाको परिचय दिन र यसको महत्त्व उल्लेख गर्न शैक्षिक योजना निर्माणका उपागमहरूको व्याख्या गर्न ८.२ योजना निर्माणको प्रक्रिया र चरणहरूको वर्णन गर्न ८.३ नेपालमा शिक्षा योजना निर्माणको वर्तमान अभ्यास तथा चुनौतीहरूको सामान्य विश्लेषण गर्न ८.४ विद्यालय सुधार योजना र गाउँ/नगर शिक्षा योजना निर्माणमा सहभागी हुन</p>
<p>९. नेपालमा शिक्षा विकास ऐतिहासिक स्वरूप तथा वर्तमान अवस्था (Historical development and current status of education in Nepal)</p>	<p>९.१ नेपालको शिक्षा विकासको ऐतिहासिक विकासक्रम संक्षेपमा उल्लेख गर्न ९.२ नेपालको वर्तमान शिक्षा पद्धतिका समस्या तथा चुनौतीहरू पहिचान गर्न</p>

४. विषयवस्तुको क्षेत्र तथा क्रम

कक्षा ११

क्षेत्र/एकाइ	विषयवस्तु	कार्यघण्टा
१. शिक्षा र विकासको अवधारणा (Conceptualization of Education & Development)	१.१ शिक्षाको अर्थ र परिभाषा १.२ विकासको अर्थ र परिभाषा १.३ शिक्षाका विभिन्न स्वरूपहरू (औपचारिक, अनौपचारिक र अरीतिक शिक्षा) १.४ विकासका विभिन्न आयामहरूको परिचय १.५ शिक्षा र विकासबिचको सम्बन्ध	१०
२. शिक्षाका विभिन्न दृष्टिकोण (Different Perspectives of Education)	२.१ उपयोगितावादी (Utilitarian) शिक्षाको परिचय तथा विशेषता २.२ परिवर्तनकारी (Trasformative) शिक्षाको परिचय तथा विशेषता २.३ उपयोगितावादी (Utilitarian) र परिवर्तनकारी (Trasformative) शिक्षाको तुलना २.४ आश्यकतामा आधारित (Need based) शिक्षाको परिचय तथा विशेषता २.५ अधिकारमा आधारित (right based) शिक्षाको परिचय तथा विशेषता २.६ आवश्यकतामा आधारित (Need based) र अधिकारमा आधारित (right based) शिक्षाको तुलना २.७ परम्परागत, आधुनिक र प्रगतिवादी शिक्षाको परिचय	१५
३. शिक्षाका विभिन्न परम्परा तथा अभ्यास (Different Traditions and Practices on Education)	३.१ शिक्षामा पारिवारिक परम्परा ३.२ समुदाय तथा आश्रममा आधारित शिक्षा ३.३ धर्म र परम्परामा आधारित शिक्षाको परम्परा ३.४ आम शिक्षा (Mass education) तथा विद्यालय शिक्षा ३.५ साक्षरता र जीवनपर्यन्त सिकाइ ३.६ कार्यकुशल सिप तथा जीवनोपयोगी शिक्षाको परिचय	१५
४. शिक्षाका लागि विश्वव्यापी तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहकार्य (Global and International alliences for Education)	४.१ शताब्दी विकास लक्ष्य ४.१.१ परिचय ४.१.२ सूचकहरू ४.१.३ नेपालमा कार्यान्वयनको अवस्था ४.२ सबैका लागि शिक्षा (EFA) : ४.२.१ परिचय ४.२.२ सूचकहरू	१४

	<p>४.२.३ नेपालमा कार्यान्वयनको अवस्था</p> <p>४.३ दिगो विकासका लक्षहरू (SDGs):</p> <p>४.३.१ परिचय</p> <p>४.३.२ सूचकहरू</p> <p>४.३.३ नेपालमा कार्यान्वयनको अवस्था तथा चुनौतीहरू</p>	
<p>५. परम्परागत तथा स्थानीय ज्ञान, सिप र अभ्यास (Indigenous and Local Knowledge, Skills and Practices)</p>	<p>५.१ हरित अर्थतन्त्रको परिचय र महत्त्व</p> <p>५.२ दिगो कृषिका परम्परागत ज्ञान र अभ्यासहरू</p> <p>५.३ मौखिक तथा श्रुति परम्परा र शिक्षा</p> <p>५.४ अन्तरपुस्ता ज्ञान समुदाय</p> <p>५.५ शिक्षा र आयआर्जनसँग सम्बन्धित परम्परागत, स्थानीय र आधुनिक संस्थागत संरचनाहरू</p>	१२
<p>६. सामाजिक न्याय र शिक्षा (Social Justice and Education)</p>	<p>६.१ सामाजिक न्यायको अर्थ र आवश्यकता</p> <p>६.२ सामाजिक न्यायमा आधारित शिक्षाका विशेषताहरू र आवश्यकता</p> <p>६.३ नेपालको शिक्षाको अभ्यासलाई सामाजिक न्यायमा आधारित शिक्षाका दृष्टिकोणबाट विश्लेषण</p>	१२
<p>७. सिकाइ र जीविकोपार्जन (Learning and Livelihood)</p>	<p>७.१ जीविकोपार्जन र उच्चमशीलताको परिचय</p> <p>७.२ उच्चमशील व्यक्तिका विशेषताहरू</p> <p>७.३ गुणस्तरीय जीवनका लागि शिक्षा</p> <p>७.४ परिस्थितिजन्य सिकाइ (Situating Learning)</p> <p>७.५ समुदायमा रहेका आयआर्जन/जीविकोपार्जनका सम्भावनाहरूको पहिचान</p>	१२
<p>८. शिक्षा र समुदाय विकास (Education and Community Development)</p>	<p>८.१ एकीकृत र समग्र विकासको अवधारणा</p> <p>८.२ परिवार, विद्यालय र समुदायबिचको अन्तर्सम्बन्ध</p> <p>८.३ समुदायमा सञ्चालन भइरहेका शैक्षिक र विकासका गतिविधिहरूको पहिचान</p>	१०
<p>९. नेपालको शिक्षा पद्धतिको परिचय (Introduction to Education System of Nepal)</p>	<p>९.१ नेपालको वर्तमान शिक्षाको स्वरूप तथा संरचना</p> <p>९.२ शिक्षामा संलग्न स्थानीय, प्रादेशिक र राष्ट्रियस्तरका सङ्घसंस्था र निकायहरूको परिचय तथा भूमिका</p> <p>९.३ स्थानीय तहमा रहेका शिक्षामा संलग्न सङ्घसंस्थाहरू र तिनीहरूबाट लिइने सेवा</p>	२०
		जम्मा: १२०

कक्षा १२

क्षेत्र/एकाइ	विषयवस्तु	कार्यघण्टा
१. शिक्षा र विकासका आयामहरू (Education and dimensions of Development)	१.१ विकासका विभिन्न आयामहरू : आर्थिक, सामाजिक र मानव विकासको अवधारणा १.२ विकासका आर्थिक, सामाजिक र मानव विकास आयामहरू र शिक्षाविचको अन्तर्सम्बन्ध	१४
२. शिक्षा र दिगो विकास (Education and Sustainable Development)	२.१ दिगो विकासको परिचय र महत्त्व २.२ दिगो विकासका लक्ष्यहरू २.३ प्रकृतिको भारबहन क्षमता २.४ दिगो विकासका लागि शिक्षाले खेल्ने भूमिका र यसका विभिन्न पक्षहरू	१०
३.समुदायको परिचालन र सहभागिता (Community Mobilization and Participation)	३.१ समाज र समुदायको परिचय ३.२ नेपाली समाजका विशेषताहरू ३.३ जनकेन्द्रित र सहभागितामूलक विकासको परिचय ३.४ समुदायको विकासका लागि समुदाय परिचालन गर्ने उपायहरू ३.५ शिक्षाको विकासमा समुदायको संलग्नताको अभिवृद्धि गर्ने उपायहरू	१०
४. नागरिक शिक्षा र सचेतना (Civic Education and Awareness)	४.१ नागरिक शिक्षाको परिचय र यस महत्त्व ४.२ नागरिक शिक्षाका विभिन्न पक्षहरू ४.३ नागरिक र पेसागत जीवनका अधिकार, कर्तव्य र दायित्व ४.४ जनआधारित विकास (Pro-people development) को परिचय, आचरण तथा मूल्यमान्यताहरू ४.५ भौतिक तथा आत्मिक मूल्य ४.६सार्वजनिक सरोकारका विषयमा जनचेतना प्रवर्धन गर्ने तरिकाहरू	१४
५. शिक्षामा विविधता (Diversity in Education)	५.१समाजमा विविधताका स्वरूप तथा कारणहरू ५.२ शिक्षामा विविधता: परिचय र व्यवस्थापन गर्ने तरिका ५.३ समावेशी शिक्षाको अवधारणा ५.४ समावेशी शिक्षाका तरिकाहरू ५.५ शिक्षामा समता र समानता ५.६ समतामूलक शिक्षाका रणनीतिहरू	१२
६. शान्ति शिक्षा र विकास (Peace Education and	६.१ शान्ति शिक्षाको परिचय र महत्त्व ६.२ शान्ति शिक्षाका मुख्य मुख्य पक्ष तथा मूल्य मान्यताहरू	१२

Development)	<p>६.३ शान्ति र विकासबिचको अन्तर्सम्बन्ध</p> <p>६.४ नेपालमा शान्ति शिक्षाको आवश्यकता र अवस्थाको</p> <p>६.५ विद्यालय शान्ति क्षेत्रको अवधारणा</p> <p>६.६ स्थानीय समुदायमा देखिने द्वन्द्वको पहिचान र व्यवस्थापनका उपायहरू</p>	
<p>७. विकासकालागि स्रोत परिचालन</p> <p>(Resource Mobilization for Development)</p>	<p>७.१ आर्थिक, भौतिक र मानवीय स्रोत</p> <p>७.२ शिक्षामा गरिने लगानीको स्रोत</p> <p>७.३ शिक्षाको विकासमा गरिएको लगानीको महत्त्व</p> <p>७.४ स्रोत सङ्कलन र परिचालनका तरिकाहरू</p> <p>७.५ स्रोत परिचालनमा स्थानीय तह र सामुदायिक सङ्घसंस्थाहरूको भूमिका</p>	१२
<p>८. शिक्षा र विकासका लागि योजना</p> <p>(Planning for Education and Development)</p>	<p>८.१ शैक्षिक योजनाको परिचय र महत्त्व</p> <p>८.२ शैक्षिक योजना निर्माणका उपागमहरू</p> <p>८.२.१ सामाजिक माग (Social Demand)</p> <p>८.२.२ सामाजिक न्याय (Social Justice)</p> <p>८.२.३ जनशक्ति योजना (Manpower Planning)</p> <p>८.२.४ प्रतिफल दर (Rate of Return)</p> <p>८.३ योजना निर्माणको प्रक्रिया र चरणहरू</p> <p>८.४ नेपालमा शिक्षा योजना निर्माणको वर्तमान अभ्यास तथा चुनौतीहरू</p> <p>८.५ विद्यालय सुधार योजना र गाउँ/नगर शिक्षा योजना निर्माण</p>	१६
<p>९ नेपालमा शिक्षा विकास ऐतिहासिक स्वरूप तथा वर्तमान अवस्था</p> <p>(Historical development and current status of education in Nepal)</p>	<p>९.१ नेपालको शिक्षा विकासको ऐतिहासिक विकासक्रमका मुख्य प्रवृत्ति</p> <p>९.१.१ नेपालको एकीकरणपूर्व</p> <p>९.१.२ एकीकरणदेखि राणाकालपूर्व</p> <p>९.१.३ राणाकाल</p> <p>९.१.४ वि.सं. २००७ देखि हालसम्म</p> <p>९.२ नेपालको वर्तमान शिक्षा पद्धतिका समस्या तथा चुनौतीहरू</p> <p>९.२.१ निःशुल्क र अनिवार्य विद्यालय शिक्षा</p> <p>९.२.२ शिक्षामा समता</p> <p>९.२.३ विविधताको व्यवस्थापन र समावेशीकरण</p> <p>९.२.४ गुणस्तरको विकास</p> <p>९.२.५ शिक्षककेन्द्रित र परम्परागत शिक्षणसिकाइ प्रक्रियाको</p>	२०

	बाहुल्य ९.२.६ शिक्षक तयारी, विकास, वृत्तिविकास तथा प्रोत्साहन ९.२.७ पाठ्यक्रम, शिक्षण सिकाइ र मूल्याङ्कनविचको अन्तरसम्बन्ध ९.२.८ लगानीको न्यूनता ९.२.९ विद्यालय शिक्षामा निजी लगानी	
--	---	--

सम्भावित प्रयोगात्मक र सामुदायिक क्रियाकलाप

क्र.सं.	कक्षा ११			कक्षा १२		
	एकाइ	प्रयोगात्मक र सामुदायिक कार्य विवरण	कार्य घण्टा	एकाइ	प्रयोगात्मक र सामुदायिक कार्य विवरण	कार्य घण्टा
१.	शिक्षा र विकासको अवधारणा	शिक्षा र विकासविचको अन्तर्सम्बन्ध र यिनका विभिन्न आयामहरूको विषयमा वक्तृत्वकला/प्रवचन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	३	शिक्षा र विकासका आयामहरू	मानव विकास आयामहरू र शिक्षाविचको अन्तर्सम्बन्ध विषयमा कक्षामा वक्तृत्व आयोजना गर्ने आफ्नो वक्तृत्वकलाप्रतिको शिक्षकको सुझाव टिपोट गर्ने	३
२.	शिक्षाका विभिन्न दृष्टिकोण	समुदायका शिक्षासम्बन्धी जानकार दश जनासँग सोधेर हाम्रो वर्तमान शिक्षा प्रणाली उपयोगितावादी, उपयोगितावादी, परिवर्तनकारी वा अधिकारमा आधारितमध्ये कुन चाहिँ हो भन्ने विषयमा छलफल गरी उनीहरूले भनेका आधारमा प्रतिवेदन पारी कक्षामा प्रस्तुत गर्ने	३	शिक्षा र दिगो विकास	दिगो विकासका दृष्टिले आफ्नो समुदायमा भइरहेको कुनै एक विकास गतिविधिको सकारात्मक र नकारात्मक पक्ष विश्लेषण गरी शिक्षाले नकारात्मक पक्ष हटाउन गर्ने सहयोग समेत समेटि छोटो लेख तयार पारेर कक्षामा प्रस्तुत गर्ने	३
३.	शिक्षाका विभिन्न परम्परा तथा अभ्यास	शिक्षाका विभिन्न परम्परा र अभ्यास विषयमा छोटो सेमिनार (Mini-seminar) सञ्चालन गर्ने । यसका लागि निम्नलिखित गतिविधिहरू गर्ने : <ul style="list-style-type: none"> सेमिनारको विषयवस्तु निर्धारण सेमिनारको योजना-स्थान/हल, मिति, समय, वक्ता, 	४	समुदायको परिचालन र सहभागिता	समुदायका कुनै विकास गतिविधिलाई आधार बनाएर स्थानीय जनप्रतिनिधिलाई सोधी समुदायको विकासका लागि समुदाय परिचालन गर्ने उपायहरू र शिक्षाको विकासमा समुदायको संलग्नताको अभिवृद्धि गर्ने उपायहरू विषयमा अध्ययन गरी तिनको कार्यान्वयन	४

		<p>सेमिनार पेपर प्रस्तुतकर्ता र समीक्षकको चयन, स्रोत साधन र उपकरणहरूको व्यवस्था</p> <ul style="list-style-type: none"> • सेमिनार सञ्चालन • सेमिनारको समीक्षा र समापन • प्रतिवेदन लेखन र प्रस्तुति 			योजनासहितको छोटो प्रतिवेदन तयार गरेर प्रस्तुत गर्ने	
४.	शिक्षाका लागि विश्वव्यापी तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहकार्य	आफ्नो समुदायमा सञ्चालित शताब्दी विकास लक्ष्य वा दिगो विकासका लक्ष्यसँग सम्बन्धित कुनै एक कामको खोजी गरी त्यसबाट समुदायलाई प्राप्त फाइदाको सूची बनाई कक्षामा प्रस्तुत गर्ने	५	नागरिक शिक्षा र सचेतना	आफ्नो समुदायका सार्वजनिक सरोकारका कुनै एक विषयमा जनचेतना प्रवर्धन गर्ने तरिकाहरू समेटी सामाजिक सचेतना विकास गर्न पम्प्लेट, पोस्टर, व्यानर र ब्रोसर तयार गर्ने अन्य कक्षाका विद्यार्थी र शिक्षकलाई समेत राखी कक्षाकोठा वा विद्यालयभित्रै निर्मित सामग्रीको जानकारी गराउने	५
५.	परम्परागत तथा स्थानीय ज्ञान, सिप र अभ्यास	शिक्षकको सहयोगमा प्रश्नावली बनाई शिक्षाले आय आर्जनमा कसरी सहयोग पुऱ्याउँछ भन्ने बारेमा समाजका कम्तीमा दश जना मानिसहरूलाई सोधी प्राप्त उत्तरका आधारमा प्रतिवेदन लेख्ने र प्रस्तुत गर्ने	५	शिक्षामा विविधता	आफ्ना अभिभावक, समाजका गन्यमान्य व्यक्ति वा आफ्ना अग्रजलाई सोधेर तथा आफैले समुदायको अवलोकन गरेर आफ्नो समुदायको विविधताको अवस्था र शिक्षालाई समावेशी बनाउन गर्नुपर्ने सुधारका विविध पक्ष समेटी सुझावसहितको प्रतिवेदन तयार गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्ने	५
६.	सामाजिक न्याय र शिक्षा	हालको शिक्षा व्यवस्थामा समुदायका सबै मानिसका लागि शिक्षाको समान अवसर प्राप्त भए नभएको, विकासका गतिविधि र यसको प्रतिफलमा सबैको सहभागिता र पहुँच भए नभएका सम्बन्धमा समुदायका मानिसहरूको धारणा, विचार वा अभिमत (Opinion) सङ्कलन गरेर छोटो प्रतिवेदन तयार गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्ने । समुदायकै मानिसहरूको मत सङ्कलन गर्न कठिन भएमा विद्यालय वा	५	शान्ति शिक्षा र विकास	<p>१ शान्ति र विकासबिचको अन्तर्सम्बन्ध र महत्त्वका बारेमा विभिन्न विद्वानहरूका भनाइहरू सङ्कलन गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्ने</p> <p>२.समाजमा हुने भैरुगडा वा द्वन्द्व व्यवस्थापनका विभिन्न तरिकाहरू समेटिएको छोटो नाटक तयार पारी कक्षामा नाटकीकरण गर्ने</p>	५

		<p>कक्षाकोठा भित्रै नमुना सर्वेक्षण गर्ने । यसका लागि निम्नलिखित चरण पूरा गर्ने:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● उद्देश्य निर्धारण गर्ने ● सर्वेक्षणका लागि प्रश्नावली तयार गर्ने ● सर्वेक्षण कर्ताको छनोट गरी अभिमुखीकरण गर्ने ● समुदायको भ्रमण गर्ने र प्रश्नावलीका आधारमा मत सर्वेक्षण कार्य गर्ने ● प्राप्त भएका बिचार/मत वा सूचना विश्लेषण गरी प्रतिवेदन तयार गर्न लगाउने ● सर्वेक्षणबाट प्राप्त नतिजाका बारेमा छलफल गर्ने 				
७.	सिकाइ र जीविकोपार्जन	<p>आफ्नो समुदायमा रहेका जीविकोपार्जनका सम्भावनाहरूको पहिचान गरी आफ्नो समुदायमै रहेर जीविकोपार्जन/आयआर्जन गर्ने योजना बनाई कक्षामा प्रस्तुत गर्ने</p>	५	विकासका लागि स्रोत परिचालन	<p>आफ्नो समुदायमा शिक्षा र विकासका लागि समुदायमा रहेका आर्थिक, भौतिक र मानवीय स्रोतको पहिचान गरेर तिनको सदुपयोग गर्ने तरिकासहित समेटी प्रतिवेदन तयार पारी कक्षामा प्रस्तुत गर्ने</p>	५
८.	शिक्षा र समुदाय विकास	<p>परिवार, विद्यालय र समुदायबिचको अन्तर्सम्बन्ध विकाससम्बन्धी परियोजना कार्य सञ्चालन गर्ने यसका लागि</p> <ul style="list-style-type: none"> ● परियोजना कार्यको विषयवस्तु/शीर्षकको पहिचान गर्ने ● कार्य विभाजन, भूमिका र जिम्मेवारी प्रदान गर्ने ● छलफल गर्ने, आधारभूत सूचना सङ्कलन गर्ने ● परियोजना तयार गर्ने परियोजना प्रस्तुत गर्ने 	५	शिक्षा र विकासका लागि योजना	<p>स्थानीय गाउँपालिका, नगरपालिका वा वडा कार्यालय, प्रदेश तहका शिक्षा र विकाससँग सम्बन्धित कार्यालयहरू वा गैरसरकारी संस्थाका कार्यालयहरूको भ्रमण गरी ती निकायहरूको योजना निर्माण र कार्यान्वयनको प्रक्रियाका बारेमा सम्बन्धित कर्मचारी र पदाधिकारीहरूसँग अन्तर्वार्ता/प्रश्नोत्तर र छलफल गरेर त्यस्ता निकायहरूले अवलम्बन गरेका शिक्षा र विकासको योजना निर्माण र कार्यान्वयनका विधि तथा प्रक्रियाहरू समेटेर छोटो</p>	५

					प्रतिवेदन तयार गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्ने	
९	नेपालको शिक्षा पद्धतिको परिचय	१. शिक्षामा संलग्न स्थानीय, प्रादेशिक र सङ्घीयस्तरका संरचनाको परिचय तथा भूमिका समेटिएको तालिका तयार पारी कक्षामा प्रस्तुत गर्ने २. स्थानीय तहमा रहेका शिक्षामा संलग्न सङ्घसंस्थाहरू र तिनीहरूबाट लिइने सेवाको सूची तयार पारी प्रस्तुत गर्ने	५	नेपालमा शिक्षा विकास ऐतिहासिक स्वरूप तथा वर्तमान अवस्था	१. नेपालको वर्तमान शिक्षा पद्धतिका समस्या तथा चुनौतीहरू विषयमा कम्तीमा दश जना अभिभावक, स्थानीय शिक्षाविद् वा जनप्रतिनिधि बोलाई विद्यालयमा विचार प्रस्तुति कार्यक्रम आयोजना गर्ने र उनीहरूले प्रस्तुत गरेका विचार समेटी तालिका वा पावर प्वाइन्टमा कक्षामा प्रस्तुत गर्ने २. कक्षा १२ को शिक्षा र विकास विषयमा राखिएका विषयवस्तुको अध्ययनबाट आफ्नो समुदायको विकासमा सहयोग पुग्ने पक्ष पहिचान गरी तिनको सामुदायिक प्रयोग गर्ने तरिका सुभाई कक्षामा प्रस्तुत गर्ने	५
जम्मा			४०	जम्मा		४०

५. सहजीकरण विधि तथा प्रक्रिया

प्रस्तुतविषयको शिक्षणको क्रममा शिक्षकले सहजकर्ता र मार्ग निर्देशकको भूमिका खेल्नुपर्दछ । कक्षाकोठामा व्याख्यात्मक प्रस्तुति, छलफल र प्रश्नोत्तर गर्ने, विभिन्न विषयवस्तुको अवधारणा र सिद्धान्तहरूको भिन्नता र आपसी सम्बन्धको तुलना गर्ने, विद्यार्थीहरूलाई शिक्षा र विकाससँग सम्बन्धित सरोकारका विषयमा स्थानीय सरोकारवाला, समुदायका अगुवाहरू र आमजनसमुदायको राय सङ्कलन गर्ने जस्ता कार्यमा संलग्न गराउने, समुदायबाट प्राप्त सूचना र जानकारीहरूको पाठ्यपुस्तक, सन्दर्भ सामग्री, शिक्षकले तयार गरेका वा वेबसाइटलगायतका स्रोतबाट प्राप्त सूचनाहरूसँग तुलना गरी धारणा स्पष्ट पार्नेलगायतका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिने छन् ।

यसै गरी स्थानीय विकासका गतिविधिहरूबाट स्थानीय जनसमुदायले प्राप्त गरेको लाभ र परेको प्रभावका बारेमा राय सङ्कलन गर्ने, परियोजना कार्य गर्न लगाउने, सरोकारवाला व्यक्तिहरूसँग अन्तर्वाता लिने र छलफल गर्ने, विभिन्न सङ्घसंस्था र निकायको भ्रमण गरी तिनीहरूले गरेका कामहरूका बारेमा जानकारी लिने, विषयमिल्दा र समसामयिक सवालहरूमा कार्यशाला सञ्चालन गरी यी गतिविधिहरूमा सहभागी हुँदाका अनुभवहरू आदानप्रदान गर्ने जस्ता क्रियाकलापहरूमा विद्यार्थीहरूलाई सहभागी गराइने छ । यसका साथै विद्यार्थीहरूलाई स्थानीय अभ्यास र त्यससँग सम्बन्धित विषयमा समालोचनात्मक विश्लेषण गर्न लगाउने, आफूले सिकेको र अनुभव गरेको आधारमा प्रतिविम्बन प्रस्तुत गर्न लगाउने, जीविकोपार्जन सिपविकास र आयआर्जनका गतिविधिहरूमा सहभागी गराउने जस्ता क्रियाकलापहरूमा संलग्न गराउनुपर्ने छ । यथासम्भव विषयवस्तुसँग सम्बन्धित इन्टरनेट वेबसाइटलगायत विभिन्न स्रोतबाट प्राप्त लेख रचना, डकुमेन्ट्री, अडियो भिडियो क्लिप्स, स्लाइड्स आदि प्रस्तुत गरी र विद्यार्थीहरूलाई अध्ययन गर्न लगाई छलफल गराउनुपर्ने छ ।

शिक्षा तथा विकास विषयको शिक्षण सहजीकरणका लागि निम्नलिखित विधिको प्रयोग गर्न सकिन्छ : (क) व्याख्यात्मक प्रस्तुति (ख) प्रश्नोत्तर र छलफल (ग) अनुभव आदानप्रदान (घ) समूहकार्य र प्रस्तुति (ङ) सामुदायिक सर्भे (च) मामिला अध्ययन तथा परियोजना कार्य (छ) कार्यशाला सञ्चालन (ज)समालोचनात्मक विश्लेषण (झ) सामुदायिक कार्य

६. विद्यार्थी मूल्याङ्कन

विद्यार्थीले व्यक्तिगत र सामूहिकरूपमा तयार गरेका प्रतिवेदनहरू, प्रतिविम्बन लेखन, कक्षामा प्रस्तुत गरेका कार्यपत्र र स्लाइडहरू, मौखिक प्रस्तुति, परियोजना प्रस्ताव, सामुदायिक सर्भेका लागि तयार गरिएका प्रश्नावली, रुजु सूचीलगायतका साधनहरू र उनीहरूका क्रियाकलापहरूको अवलोकनका आधारमा विद्यार्थीले हासिल गरेका सिकाइ उपलब्धि र सक्षमताको निरन्तर मूल्याङ्कन गरिने छ । हरेक विद्यार्थीको कार्य सञ्चयिका फाइल तयार गरी दुरुस्त अभिलेख राखिने छ । यस विषयका पाठ्यक्रममा समावेश गरिएका तहगत सक्षमताहरू, कक्षागत सिकाइ उपलब्धिहरू र तिनका विषयवस्तु र सोसँग सम्बन्धित ज्ञान, सिप, सिकाइ क्रियाकलापमा सहभागिता र सक्रियता विद्यार्थी मूल्याङ्कनका आधार हुने छन् । यस्तो मूल्याङ्कन निर्माणात्मक तथा नियमित हुनेछ भने यसबाट प्राप्त अङ्कको नीश्चत भार निर्णयात्मक मूल्याङ्कनमा पनि समावेश हुनेछ । निर्णयात्मक मूल्याङ्कनका लागि यस्तो निर्माणत्मक मूल्याङ्कनबाट आन्तरिक मूल्याङ्कनका रूपमा कुन भारको २५ प्रतिशत र बाह्य परीक्षाबाट ७५ प्रतिशत अङ्क समावेश हुने छ ।

(क) आन्तरिक मूल्याङ्कन

यस विषयमा जम्मा २५ प्रतिशत अङ्कभारको आन्तरिक मूल्याङ्कन गरिने छ । विद्यार्थीको आन्तरिक मूल्याङ्कनकालागि २५% अङ्कभार छुट्याइएको छ । आन्तरिक मूल्याङ्कनका लागि निम्नानुसार अङ्कको गणना गर्नुपर्ने छ :

आन्तरिक मूल्याङ्कनको विस्तृतीकरण

क्र.सं	क्षेत्र	परीक्षण गर्ने पक्ष	अङ्कभार	मूल्याङ्कनका आधार
१.	सिकाइ सहभागिता	सिकाइ सहभागिता	३	<ul style="list-style-type: none"> सक्रिय सिकाइका लागि दैनिक कक्षा उपस्थिति, व्यक्तिगत, समूहगत र कक्षागत सिकाइ सहभागिता
२	परियोजना कार्य	परियोजना कार्य	८	<ul style="list-style-type: none"> परियोजना कार्य र प्रस्तुतीकरण/कार्यशाला सञ्चालन-कार्यपत्र लेखन र प्रस्तुति
३	सर्भेक्षण, तथा प्रतिवेदन	सर्भेक्षण, मामिला वा घटना अध्ययन, प्रतिविम्बन	८	<ul style="list-style-type: none"> सामुदायिक सर्भे-साधन निर्माण, तथ्याङ्क सङ्कलन, विश्लेषण र प्रतिवेदन तयारी मामिला वा घटना अध्ययन-प्रतिवेदनतयारी तथा प्रस्तुतीकरण प्रतिविम्बन लेखन र प्रस्तुतीकरण
४	विषयवस्तुगत मूल्याङ्कन	त्रैमासिक परीक्षा	६	<ul style="list-style-type: none"> त्रैमासिक परीक्षाहरूको मूल्याङ्कनका अभिलेख
जम्मा			२५	

(ख) बाह्य मूल्याङ्कन

कक्षा ११ र १२ को अन्त्यमा ७५ प्रतिशत भारको बाह्य परीक्षा सञ्चालन हुने छ । यस परीक्षाका लागि प्रश्न पत्र पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले तयार गरेको विशिष्टीकरण तालिकाअनुसार तयार गरिने छ ।

Geography

Grade: 11 and 12

Subject Code: Geo. 205 (Grade 11), Geo. 206 (Grade 12)

Credit Hour: 5

Annual Working hours: 160

1. Introduction

Geography, as the study of places, people, and the natural and built environments they occupy, basically intends to provide knowledge on surrounding environments in relation to human activities as such physical geography and human geography together with its overlapping as regional geography. It helps students understand complex interactions between Earth's physical and human systems, whether they are at the local or the global level. It also develops comprehensive, factual and critical thinking by demonstrating an ability to synthesize information, identify and formulate questions or problems, and appreciate the contested and provisional nature of geographical knowledge.

This course on geography for Grade 11 and 12 is particularly designed to provide students the concepts of origin of the earth, processes and resultant landforms on which climate, soil, and vegetation interplay to constitute the aggregate physical environment impacted by hazards and disasters that needs an environmental management. Within human geography, knowledge on population and settlements under social component and how human makes their living through basic activities such as agriculture, industry and trade have been included under economic geography. The concepts of the physical and human geography have been analyzed choosing Geography of Nepal as the case study of regional geography. It also aims to enhance the knowledge and skills of the students on cartography, survey, data processing, field work and report writing under the theme of practical geography.

The curriculum has been offered as structure of National Curriculum Framework, 2076. It focuses on both theoretical and practical aspects that would make the students capable of using geographical knowledge in their related fields as well as in their practical life. It provides a comprehensive outline of level-wise competencies, grade-wise leaning outcomes and scope and sequence of contents, suggested practical/project activities, learning facilitation process and assessment strategies.

2. Level-wise Competencies

On completion of Grade 11 and 12, the students will build up the following competencies.

1. Describe the development of geography in Nepal
2. Describe the origin, structure and forces bringing changes on the earth
3. Explain the works of river and glacier on the surface of the earth
4. Conceptualize weather and climate
5. Explain the types and world distribution of soil and natural vegetation
6. Analyze various aspects of hazards, disaster and their management

7. Describe concept, scope and approaches to human geography
8. Identify the relation between human and environment

9. Analyze various aspects of population and settlement
10. Explain major economic activities in the world
11. Explain the various aspects of natural resources, their conservation and management
12. Examine the distribution of industry, trade and modes of transportation in the world
13. Explain locational characteristics, physiographic division, drainage pattern, climate and vegetation of Nepal
14. Assess the nature, development, problems and prospects of resource as well as economic activities of Nepal
15. Compare states of Nepal with respect to their geographic characteristics
16. Use skills of cartographic techniques in preparing maps and diagram
17. Apply quantitative techniques in data analysis; and
18. Conduct field survey and prepare a field report.

3. Grade-wise Learning Outcomes

After the end of the Class 11 and 12, the students will achieve the following learning outcomes:

S. N.	Content Area	Learning Outcomes	
		Grade 11	Grade 12
1	Introduction to Geography	1.1 Introduction to Geography 1.1.1 Define meaning, scope and branches of geography. 1.1.2 Explain the basic concepts in geography.	1.1 Introduction to Geography 1.1.1 Trace out the history, growth and evolution of geography in Nepal.
2	Physical Geography	2.1 Origin and Structure of the Earth 2.1.1 Describe the origin of the earth with the support of major hypotheses. 2.1.2 Explain the interior part of the earth, its layer with diagrams. 2.1.3 Explain the mode of formation of rocks. 2.1.4 Classify rocks into different types and point out their characteristics	2.1 Origin of the Continents and Ocean 2.1.1 Discuss the origin of the continents and ocean. 2.1.2 Describe the mode of formation of mountain. 2.1.3 Classify the mountains into different types. 2.1.4 Explain the mode of formation of plateau and plain. 2.1.5 Classify plateaus and plain into different types.

		<p>2.2 Factors Affecting Earth Crust</p> <p>2.2.1 Describe earthquakes and volcano with examples as an endogenous forces.</p> <p>2.2.2 Explain weathering and erosion as exogenous forces.</p> <p>2.2.3 Describe mass wasting with examples as an exogenous forces.</p>	<p>2.2 River and Glacier: Processes and landforms</p> <p>2.1.1 Explain drainage patterns with reference to its development.</p> <p>2.1.2 Describe the movement and works of river and glaciers.</p> <p>2.1.3 Explain the topographic features associated with the action of river and glaciers.</p>
		<p>2.2 Climate</p> <p>2.3.1 Differentiate between weather and climate.</p> <p>2.3.2 Describe the process of heating of the earth through solar insolation.</p> <p>2.3.3 Illustrate the pattern of vertical and horizontal distribution of temperature.</p> <p>2.3.4 Describe the pattern of general circulation of pressure.</p> <p>2.3.5 Discuss major types of wind and their characteristics.</p> <p>2.3.6 Describe atmospheric condensation.</p>	<p>2.3 Climatic Type and Climate Change</p> <p>2.3.1 Explain the classification of world climate.</p> <p>2.3.2 Describe the concept of climatic change.</p>

		<p>2.4 Natural Vegetation and Soil</p> <p>2.4.1 Describe the relationship between climate and natural vegetation.</p> <p>2.4.2 Discuss the process of soil formation.</p>	<p>2.4 Natural Vegetation and Soil</p> <p>2.4.1 Explain the major types of natural vegetation.</p> <p>2.4.2 Show major distribution of natural vegetation on the world map.</p> <p>2.4.3 Classify soil into major types and show their distribution on the world map.</p>
		<p>2.5 Hazard and Disaster</p> <p>2.4.3 Define concepts and types of hazard and disasters.</p> <p>2.4.4 Describe the causes and effects of landslide and measures to control it.</p> <p>2.4.5 Discuss the causes and effects of flood and measures to control them.</p> <p>2.4.6 Mention the causes and effects of GLOF and measures to control it.</p> <p>2.5.1 Describe the causes and effects of earthquake and minimization of effects.</p> <p>2.5.2 Discuss the causes and effects of volcano and minimization of effects.</p> <p>2.5.3 Describe the causes and effects of</p>	<p>2.5 Hazard and Disaster Management</p> <p>2.5.1 State the concept and measures of watershed management.</p> <p>2.5.2 Conclude the status of bio-diversity with respect to different ecological regions of Nepal.</p> <p>2.5.3 Recommend the strategies for conserving biodiversity.</p> <p>2.5.4 Point out the causes of soil degradation.</p> <p>2.5.5 Suggest the measures of conservation of soil from degradation.</p> <p>2.5.6 Assess drinking water shortage in urban areas of developing countries.</p> <p>2.5.7 Describe the disaster risk management in Nepal.</p>

		<p>thunderstorm.</p> <p>2.5.4 Discuss the causes and effects of lightning.</p> <p>2.5.5 Describe the causes and effects of deforestation and measures to control them.</p> <p>2.5.6 Explain the types, causes and consequences of pollution.</p>	
3	Human Geography	<p>3.1 Human Geography</p> <p>3.1.1 Define the meaning, concept and scope of human geography.</p> <p>2 Explain the approaches of human geography.</p>	<p>3.1 Human Geography</p> <p>3.1.1 Point out the relationship between man and environment.</p> <p>3.1.2 Differentiate between environmental determinism, possibilism and neo-determinism.</p>
		<p>3.2 Population</p> <p>3.2.1 Trace out the change in world population.</p> <p>3.2.2 Present the world population distribution and density in map.</p> <p>3.2.3 Analyze the factors affecting population distribution and density.</p> <p>3.2.4 Identify the problems of population growth and suggest the regulating measures.</p>	<p>3.2 Population</p> <p>3.2.1 Explain the meaning, affecting factors and measures of fertility and mortality.</p> <p>3.2.2 Define population migration and identify the affecting factors.</p> <p>3.2.3 Analyze the causes and consequences of migration.</p> <p>3.2.4 Trace out the global migration trends.</p>

		<p>3.3 Settlement</p> <p>3.3.1 Define rural settlement.</p> <p>3.3.2 Describe the major types of rural settlement.</p> <p>3.3.3 Explain the locational factors of rural settlement.</p> <p>3.3.4 Describe the urban settlement and its major types.</p>	<p>3.3 Settlement</p> <p>3.3.1 Explain the morphology and distribution patterns of rural settlements.</p> <p>3.3.2 Explain the morphology and hierarchy of urban settlements.</p> <p>3.3.3 Explain urbanization and rural-urban linkages.</p>
		<p>3.4 Economic Geography</p> <p>3.4.1 Define the concept and scope of economic geography.</p> <p>3.4.2 Explain the approaches to economic geography.</p>	<p>3.4 Economic Geography</p> <p>3.4.1 Describe the concept of economic development.</p> <p>3.4.2 Show the economic regions of the world on the map.</p>
		<p>3.5 Agriculture and Natural Resources</p> <p>3.5.1 Explain the concept, types and importance of natural resources.</p> <p>3.5.2 Locate the major agricultural systems on the world map.</p>	<p>3.5 Agriculture and Natural Resources</p> <p>3.5.1 Analyze the natural resource classification and conservation.</p> <p>3.5.2 Describe the factors affecting agriculture.</p>
		<p>3.6 Industry and Trade Transportation</p> <p>3.6.1 Explain the concept of industry and trade.</p> <p>3.6.2 Classify the industry on the basis of economic activity.</p> <p>3.6.3 Differentiate the types of trade.</p> <p>3.6.4 Explain the concept of the modes of transportation.</p>	<p>3.6 Industry, Trade and Transportation</p> <p>3.6.1 Explain the major locational factors of manufacturing industries.</p> <p>3.6.2 Demonstrate the commercial region of the world on the map.</p> <p>3.6.3 Present the distribution of air and ocean transportation on the map.</p>

4	Geography of Nepal	4.1 Physiography and Drainage of Nepal 4.1.1 Explain the physiography of Nepal. 4.1.2 Describe the drainage system of Nepal with the help of map.	4.1 Climate and Vegetation 4.1.1 Demonstrate different climatic regions of Nepal with the help of map. 4.1.2 Explain the climatic factors and conditions of Nepal. 4.1.3 Discuss types and distribution of vegetation in Nepal. 4.1.4 Discuss deforestation and conservation practices in Nepal.
		4.2 Resources 4.2.1 Describe the production, utilization and distribution of forest resources. 4.2.2 Point out the types, characteristics and distribution of major soils. 4.2.3 Present the trend of utilization of water resources in Nepal. 4.2.4 Evaluate the prospects and problems of mineral resources.	4.2 Resources 4.2.1 Describe the utilization of aesthetic resources. 4.2.2 Present the trend of utilization of solar resources in Nepal. 4.2.3 Evaluate the prospects and problems of biodiversity resources. 4.2.4 Describe the conservation practice of different resources.

		<p>4.3 Agriculture</p> <p>4.3.1 Discuss the nature of Nepali agriculture.</p> <p>4.3.2 Explain the cropping pattern of Nepalese agriculture.</p> <p>4.3.3 Analyze the agricultural development with reference to Nepal.</p> <p>4.3.4 Identify the prospects and problems of agriculture.</p> <p>4.3.5 Discuss irrigation practices and major projects.</p>	<p>4.3 Agriculture</p> <p>4.3.1 Present the distribution of major cereal crops in Nepal.</p> <p>4.3.2 Present the distribution of major cash crops in Nepal.</p> <p>4.3.3 Explain the importance and prospects of horticulture development of Nepal.</p>
		<p>4.4 Industry, Trade and Transportation</p> <p>4.4.1 Discuss the types of Nepali industries.</p> <p>4.4.2 Explain the production and distribution of Nepali industries.</p> <p>4.4.3 Describe the trade diversification of Nepal.</p> <p>4.4.4 Describe the development of transportation in Nepal.</p>	<p>4.4 Industry, Trade and Transportation</p> <p>4.1.1 Describe the importance of tourism industry.</p> <p>4.1.2 Classify the types of tourism industry.</p> <p>4.1.3 Discuss the prospects and problems of tourism in Nepal.</p> <p>4.1.4 Locate the major tourist destinations and attraction site on map.</p> <p>4.1.5 Point out the problems and prospects of industrialization in Nepal.</p> <p>4.1.6 Discuss the different modes of transportation.</p>

		<p>4.2 Population and Settlement</p> <p>4.5.1 Discuss population distribution and density on the basis of ecological, federal state level and rural and urban.</p> <p>4.5.2 Discuss population composition, change and its implication.</p> <p>4.5.3 Differentiate the urban and rural settlement of Nepal.</p>	<p>Unit 4.5: Population and Settlement</p> <p>4.2.1 Mention the major causes and the consequences of migration.</p> <p>4.2.2 Describe the types of rural houses on the basis of ecological region.</p> <p>4.2.3 Trace out the urban growth and urbanization trend in Nepal.</p>
		<p>4.6 Region and Regionalization</p> <p>4.6.1 Define the concept of region.</p> <p>4.6.2 Explain the basis of regionalization with reference to Nepal.</p> <p>4.6.3 Describe the geographical characteristics of the states of Nepal.</p>	<p>4.6 Region and Regionalization</p> <p>4.6.1 Describe the resource situation and conservation practices.</p> <p>4.6.2 Explain the development prospects and problems of states.</p>
5	Practical Geography	<p>5.1 Cartography and Mapping</p> <p>5.1.1 Define cartography.</p> <p>5.1.2 Explain the use, tools and techniques of cartography.</p> <p>5.1.3 Describe the meaning and importance of thematic map.</p> <p>5.1.4 Classify the types of thematic map.</p> <p>5.1.5 Prepare contour line and different cross sectional profile.</p> <p>5.1.6 Process the</p>	<p>5.1 Map scale and Surveying</p> <p>5.1.1 Describe the meaning and types of scale.</p> <p>5.1.2 Describe the different conversion methods of scale.</p> <p>5.1.3 Construct different plain and diagonal scale.</p> <p>5.1.4 Describe the need and importance of surveying.</p> <p>5.1.5 Identify the different surveying instruments.</p> <p>5.1.6 Represent statistical data using one, two and three-dimensional diagrams and graph.</p>

		geographical data in research. 5.1.7 Calculate the value of mean, median and mode of different data.	5.1.7 Locate schools in district map.
		5.2 Geographical Field Work 5.2.1 Describe the different steps of field study. 5.2.2 Present a report based on field work.	5.2 Field Study and Report Writing 5.2.1 Present a report based on either primary or secondary data.

4. Scope and Sequence of Contents

S. N.	Content Area	Grade 11		Grade 12	
		Contents	Working Hours	Contents	Working Hours
1	Introduction to Geography	1.1 Nature of Geography 1.1.1 Definition, scope and branches of geography 1.2 Geography as an integrating discipline	5	1.1 Nature of Geography with Reference to Nepal 1.1.1 Geography as an integrating discipline in Nepal	5
2	Physical Geography	2.1 Origin and Structure of the Earth 2.1.1 Origin of the earth 2.1.2 Structure of the earth 2.1.3. Rocks: formation and classification	60	2.1 Origin of the Continents and Ocean 2.1.1 Origin of the continents and ocean 2.1.2. Formation and classification of mountain, plateau and plain	60

		<p>2.2 Factors Affecting Earth Crust</p> <p>2.2.1 Indogenetic forces</p> <ul style="list-style-type: none"> • Earthquake • Volcano <p>2.2.2 Exogenetic forces</p> <ul style="list-style-type: none"> • Weathering • Erosion • Mass wasting 		<p>2.2 River and Glacier: Processes and landforms</p> <p>2.2.1 Drainage system and drainage pattern</p> <p>2.2.2 River process and topography</p> <p>2.2.3 Glacial process and topography</p>
		<p>2.3 Climate</p> <p>2.3.1 Introduction to weather and climate</p> <p>2.3.2 Elements of climate</p> <ul style="list-style-type: none"> • Temperature • Pressure belt • Wind system • Condensation (humidity and precipitation) <p>2.3.3 Factors influencing the climate</p>		<p>2.3 Climatic Type and Climate Change</p> <p>2.3.1 Classification of climate</p> <ul style="list-style-type: none"> • Tropical • Temperate • Frigid <p>2.3.2. Climatic change</p>

		<p>2.4 Natural Vegetation and Soil</p> <p>2.4.1 Relation of climate and natural vegetation</p> <p>2.4.2 Factor and formation of soil</p>		<p>2.4 Natural Vegetation and Soil</p> <p>2.4.1 Natural vegetation: Types and distribution</p> <p>2.4.2 Soil types and distribution</p>	
		<p>2.5 Hazards and Disasters</p> <p>2.5.1. Concept and meaning</p> <p>2.5.2 Types</p> <p>2.5.2.1 Natural: Landslide, flood, Glacial Lake Outburst Flood (GLOF), earthquake, volcano, thunderstorm, lightning, storms and fire hazards</p> <p>2.5.2.2. Human induced: deforestation and pollution</p>		<p>2.5 Hazard and Disaster Management</p> <p>2.5.1. Watershed management</p> <p>2.5.2. Bio-diversity and conservation</p> <p>2.5.3. Soil degradation and conservation</p> <p>2.5.4. Shortage of drinking water and water management</p> <p>2.5.5 Disaster risk management in Nepal</p>	
3	Human Geography	<p>3.1 Human Geography</p> <p>3.1.1 Meaning, concepts and scope</p> <p>3.1.2 Approaches to human geography</p>	25	<p>3.1 Human Geography</p> <p>3.1.1 Relationship between human and environment</p> <p>3.1.2 Environmental determinism, possibilism and neo-</p>	30

			determinism	
		<p>3.2 Population Change and Distribution</p> <p>3.2.1 World population change</p> <p>3.2.2 World population distribution and density</p> <p>3.2.3 Factors of population distribution and density</p> <p>3.2.4 Problems of population growth</p> <p>3.2.5 Regulating measures of population</p>	<p>3.2 Determinants of Population Change</p> <p>3.2.1. Fertility: Meaning, affecting factors and measures</p> <p>3.2.2. Mortality: Meaning, affecting factors and measures</p> <p>3.2.3. Migration</p> <p>3.2.3.1 Concepts and measures</p> <p>3.2.3.2. Affecting factors</p> <p>3.2.3.3. Causes and consequences</p> <p>3.2.3.4 Global trends in migration</p>	
		<p>3.3 Human Settlement</p> <p>3.3.1 Rural settlement: Definition, types and classification</p> <p>3.3.2 Locational factors of rural settlements</p> <p>3.3.3: Urban settlement: Definition and</p>	<p>3.3 Human Settlement</p> <p>3.3.1 Rural settlement: Morphology and distribution patterns</p> <p>3.3.2. Urban settlement: Morphology and hierarchy</p> <p>3.3.3 Urbanization</p>	

		classification		and rural-urban linkage	
		<p>3.4 Economic Geography</p> <p>3.4.1 Concepts and scope</p> <p>3.4.2 Approaches to Economic Geography</p>		<p>3.4 Economic Geography</p> <p>3.4.1 Concept of economic development</p> <p>3.4.2 Economic regions of the world</p>	
		<p>3.5 Agriculture and Natural Resources</p> <p>3.5.1. Natural resources: Concept, types and importance</p> <p>3.5.2 Types of farming: Primitive, intensive subsistence farming, commercial farming, mixed farming</p>		<p>3.5 Agriculture and Natural Resources</p> <p>3.5.1 Resource classification and conservation</p> <p>3.5.2. Geographical factors affecting agriculture</p>	
		<p>3.6 Industry, Trade and Transportation</p> <p>3.6.1 Concept and classification of industry</p> <p>3.6.2 Concept and classification of trade</p> <p>3.6.3 Concept and modes of transportation</p>		<p>3.6 Industry, Trade and Transportation</p> <p>3.6.1 Factors of industrial location</p> <p>3.6.2 Commercial region of the world</p> <p>3.6.3 Distribution of air and ocean transportation</p>	
4	Geography of Nepal	<p>4.1 Physiography and Drainage of Nepal</p> <p>4.1.1 Physiographic division</p>	30	<p>4.1 Climate and Vegetation</p> <p>4.1.1. Factors affecti</p>	25

	4.1.2. Drainage system		<p>ng the climate of Nepal</p> <p>4.1.2 Climatic types</p> <p>4.1.3 Vegetation types and distribution</p> <p>4.1.4 Deforestation and conservation</p>	
	<p>4.2 Resources</p> <p>4.2.1 Forest</p> <p>4.2.2 Soil</p> <p>4.2.3 Water</p> <p>4.2.4 Mineral</p>		<p>4.2 Resources</p> <p>4.2.1 Aesthetic</p> <p>4.2.2 Solar</p> <p>4.2.3 Biodiversity</p> <p>4.2.4 Resource conservation practices</p>	
	<p>4.3 Agriculture</p> <p>4.3.1. Nature of farming system and cropping pattern</p> <p>4.3.2. Problems of agriculture development</p> <p>4.3.3 Irrigation practices and major projects</p>		<p>4.3 Agriculture</p> <p>4.3.1. Geographical conditions and distribution of major crops (paddy, wheat, maize, potatoes, millet, tea, cardamom, sugarcane, coffee, ginger)</p> <p>4.3.2. Importance and prospects of horticulture development</p>	
	4.4 Industry, Trade		4.4 Industry,	

		<p>and Transportation</p> <p>4.4.1. Types of industries</p> <p>4.4.2. Production and distribution of major industries in Nepal</p> <p>4.4.4 Trade diversification</p> <p>4.4.5. Transport development</p>		<p>Trade and Transportation</p> <p>4.4.1. Tourism: Importance, types, prospects and problems</p> <p>4.4.2 Major tourist destinations and attractions</p> <p>4.4.3 Tourism trend and diversification</p> <p>4.4.4 Prospects and problems of manufacturing industries</p> <p>4.4.5 Geographical factor affecting trade</p> <p>4.4.6 Modes of transportation</p>	
		<p>4.5 Population and Settlement</p> <p>4.5.1 Population composition change and its implications</p> <p>4.5.2 Population distribution, density</p> <p>4.5.3 Urban and rural settlement</p>		<p>4.5 Population and Settlement</p> <p>4.5.1 Migration: Internal and International (causes and consequences)</p> <p>4.5.2 Rural house types and regional pattern</p> <p>4.5.3 Urban growth and urbanization</p>	

		<p>4.6 Region and regionalization</p> <p>4.6.1 Concept of region</p> <p>4.6.2 Basis of regionalization</p> <p>4.6.3 States: area, population, ethnicity</p>		<p>4.6 Region and regionalization</p> <p>4.6.1 States</p> <p>4.6.1.1 Resource situation and conservation practices</p> <p>4.6.1.2 Development prospects and problems</p>	
5	Practical Geography	<p>5.1 Cartography and mapping</p> <p>5.1.1 Cartography: meaning, use, tools and techniques</p> <p>5.1.2 Map and map reading: Types of map, latitude, longitude, projection, symbolism, application of GPS and Google earth image</p> <p>5.1.3 Thematic map: Meaning, use, concepts (quantitative and qualitative)</p> <p>5.1.4 Drawing contour and cross sectional profile</p>	40	<p>5.1 Map scale and Surveying</p> <p>5.1.1 Scale: types, conversion method of scale, construction of plane and diagonal scale</p> <p>5.1.2 Surveying: need and importance, types of surveying and survey of your school premises</p> <p>5.1.3. Representation of statistical data by graphs and diagrams</p> <p>5.1.4 School mapping on the district map</p>	40

		<p>5.2 Geographical Field Work</p> <p>5.2.1 Processing of data: Tabulation of data and measurement of central tendency (mean, median, mode)</p> <p>5.2.1 Geographical field work: Selection of topics, data collection and analysis, and report preparation</p>		<p>5.2 Field Study and Report Writing</p> <p>Preparation of report based on primary / secondary data and presentation</p> <p>Or</p> <p>Preparation of a case study using Remote Sensing and Geographic Information System and presentation</p>	
--	--	--	--	---	--

5. Suggested Practical/project Activities

Different practical activities are carried out in geography which is covered in in the practical geography section in scope and sequence.

6. Learning Facilitation Method and Process

Since geography explores the relationship between people and their environment, it includes studies of physical and human environments and their interactions at different scales– local, state/region, nation and the world. The fundamental principles responsible for the varieties in the distributional pattern of physical and human features and phenomena over the earth's surface need to be understood properly. Application of these principles would be taken up through selected case studies. Thus, the physical and human environment of Nepal and study of some issues from geographical point of view will be covered in greater detail during the teaching learning process. Moreover, the students will be exposed to different methods used in geographical investigations. Apart from these subject-specific teaching learning processes, the following methods will also be used for learning facilitation:

- Discussion and interaction
- Problem solving and critical thinking
- Demonstration and application of audio-visual materials
- Individual and group works/projects
- Field work, observation
- Report writing
- Lecture method

6. Student Assessment

Student assessment is carried out to measure student's understanding, knowledge and skill in the subject content. Both the formative and summative approaches are used for the assessment of

students' learning in this subject. The following formative assessment strategies are used for the purpose of enhancing the students' learning:

- Assessment of students' everyday learning
- Presentation of home assignments by the students
- Students' participation in discussions
- Project work completion
- Weekly, Monthly and trimester tests

With reference to summative assessment, both the internal and external evaluation will be utilized.

a) Internal Evaluation

The internal evaluation carries 25 percentage of weightage for final evaluation of student achievement. It includes students' participation, practical works and trimester exam marks. The assessment includes attendance, students' participation, group works, progress assessment and project and practical works. As a part of internal evaluation, two trimester examinations will also be conducted.

Student assessment/evaluation in practical geography will be based on the examination of practical record book, field work and report writing, and viva-voce. Allocation of marks in internal assessment will be as follows:

Criteria		Marks allocated
Participation	Classroom participation	3
Practical Geography	Cartography and thematic maps (including practical record book)	8
	Field works, report writing and presentation	8
Trimester exams	Marks from trimester exams	6
Total		25

Requirements for Practical in Geography

- All geography students must participate in the geographical field work and submit a report based on the field work.
- Students must prepare and submit their practical book to the school/department before the practical examination.
- Students must prepare a minimum of 10 page report based on field study.

b) External examination

The external examination carries 75 percentage of weightage for final evaluation of student achievement. External evaluation of the students will be carried on the basis of long answer, short answer and very short answer questions covering various levels of cognitive capacities. Tools and questions for examination will be based on the specification grid developed by Curriculum Development Centre.

Procedural Law

Grade: 11

Subject Code: Pr1.207

Credit Hour: 5

Annual Working hours: 160

1. Introduction

Procedural law is a tool to apply substantive laws into work or practice. It is a fundamental tool of professionalism for law practitioners. Without the knowledge of procedural law, the study of law becomes futile. This curriculum aims to enhance the knowledge and skills of the students on substantive law and procedural law with core procedures applied in the judicial and quasi-judicial bodies in the context of Nepal. It is expected that the theoretical and practical contents provided through the present structure would make the students capable of using procedural knowledge in the legal field as well as in their practical life.

It embodies concept, meaning, nature, principles and importance of procedural law. It also contains types of procedures and the principles of natural justice and other principles as well. Moreover, the curriculum focuses to enhance the knowledge and skills of the students on legal procedures relating it with the rights and duties as provided by the substantive laws.

This course is structured for a year in accordance with National Curriculum Framework, 2076. It incorporates the level-wise competencies, grade-wise leaning outcomes, scope and sequence of contents, suggested practical/project activities, learning facilitation process and assessment strategies so as to enhance the learning on the subject systematically.

2. Competencies

At the end of this course, the students will have developed the following competencies:

1. Describe concept, nature, importance and principles of the procedural law
2. Differentiate between substantive law and procedural law
3. Demonstrate understanding about the legal procedures as provided by substantive law
4. Explain civil and criminal procedures
5. Explain different types of court procedures
6. Explain the concept of evidence law
7. Demonstrate the skills of pleading in civil and criminal cases
8. Explain court management system
9. Explain the process of appeal court against the decision made by the judicial bodies
10. Explain the procedures of execution of judgment.
11. Define Court management and identify the use of ICT in case management.

3. Grade-wise Learning Outcomes

S.N.	Content Area	Learning outcomes
1	Concept and Nature of Procedural Law	1.1 Define nature and concept of procedural law. 1.2 Explain the importance of procedural law. 1.3 Differentiate between procedural and substantive law.
2	Types of Procedures	2.1 Explain the various types of Procedures. 2.2 Differentiate between general, summary and special procedures. 2.3 Describe appellate and trial court procedures. 2.4 Describe Writ Procedure and Juvenile justice procedure.
3	Principles of Procedural Law	3.1 Explain the principles of Natural Justice. 3.2 Summarize the concept of Locus Standi. 3.3 Explain the Principles of Jurisdiction. (Chetradhikar). 3.4 Differentiate between limitation and latches. 3.5 Explain the Principles of res-judicata (prang nyaya). 3.6 Define the Principles of stare decisis. 3.7 Differentiate between ratio decheidendi and obiter dicta.
4.	Laws of Evidence	4.1 Explain the meaning and definition of evidence law. 4.2 Enlist the various types of primary and secondary evidence. 4.3 Differentiate between primary and secondary evidence. 4.4 Describe the process of collection and examination of evidence. 4.5 Explain the process of examination of witness.
5	Court proceedings and Law of Evidence	5.1 Explain the requirements to be met in legal documents. 5.2 Calculate Court fee and charges. 5.3 Explain the procedure of registration of complaints. 5.4 Tell the legal provisions concerning notice to the parties. 5.5 Describe the procedure of issuance of warrant. 5.6 Explain the procedure concerning appearance in the court. 5.7 State the procedure concerning examination of evidence and witness. 5.8 Describe the procedure concerning documentation of Parties' statement.

		<p>5.9 Tell the procedure adjournment.</p> <p>5.10 Illustrate the meaning of revocation and discover the condition of withdrawal of cases.</p> <p>5.11 Interpret the meaning and procedure of mediation.</p> <p>5.12 Describe and interpret procedures concerning judgment execution of judgment and correction of the order and judgment.</p>
6	Civil and Criminal Procedures	<p>6.1 Explain the procedures of registration of complaints.</p> <p>6.2 Describe and discuss the process of issuance of italayanama and other relevant notices.</p> <p>6.3 Examine the procedure of myad tameli.</p> <p>6.4 Express the procedure of stay and release (rokka ra phukuwa).</p> <p>6.5 Describe and examine the procedure of filing of first information.</p> <p>6.6 State the condition and procedure of arrest and detention of suspects.</p> <p>6.7 Discover the procedure of filing of charge sheet and prosecution.</p> <p>6.8 Describe the procedure concerning bail and remand.</p>
7.	Court Management	<p>7.1 Summarize the meaning of Court Management.</p> <p>7.2 Describe and explain concept of Case Flow Management.</p> <p>7.3 List out the Use of ICT in Case Management</p> <p>7.4 Appraise the Bench Decorum</p> <p>7.5 Explain Court Client Relationship.</p>

4. Scope and Sequence of contents

Unit No.	Content Area	Elaboration of contents	Working Hours
1	Concept and Nature of Procedural Law	<p>1.1 Meaning and definition of procedure law</p> <p>1.2 Nature of procedural law</p> <p>1.3 Importance of procedural law</p> <p>1.4 Relationship and differences between procedural law and substantive law</p>	22
2	Types of Procedures	2.1 General procedure	12

		<p>2.2 Summary Procedure</p> <p>2.3 Special procedure</p> <p>2.4 Appellate and Trial Court Procedures</p> <p>2.5 Writ procedure and juvenile justice procedure</p>	
3	Principles of Procedural Law.	<p>3.1 Principle of Natural Justice</p> <p>3.2 Principles of <i>Locus Standi</i> (<i>Hakdaiya</i>).</p> <p>3.3 Principles of Jurisdiction. (<i>Chhetradhikar</i>)</p> <p>3.4 Principles of Limitation (<i>hadmyad</i>)</p> <p>3.5 Principles of <i>Res-judicata</i> (<i>prangnyaya</i>).</p> <p>3.6 Principles of <i>Stare decisis</i> (<i>faisala sthiratako siddhanta</i>), <i>ratio decidendi</i> (<i>Nirnayadhar</i>) and <i>obiterdicta</i> (<i>prasangik kathan</i>)</p>	18
4.	Law of Evidence	<p>4.1 Meaning and definition of Evidence</p> <p>4.2 Kinds of Evidence:</p> <p>4.2.1 Primary Evidence:</p> <p>4.2.1.1 Documentary evidence</p> <p>4.2.1.2 Physical evidence (<i>Dashi Praman</i>)</p> <p>4.2.2 Secondary Evidence</p> <p>4.2.2.1 Hearsay evidence</p> <p>4.2.2.2 Oral evidence</p> <p>4.3 Collection and examination of evidence</p> <p>4.4 Examination of witness (<i>Sakshi parikshan</i>)</p>	12
5	Court Proceedings and Law of Evidence	<p>5.1 Test of the validity of documents (<i>Kagajjanch</i>)</p> <p>5.2 Court fees and charges</p> <p>5.3 Procedures relating to:</p> <p>5.3.1 Response to the parties (<i>myad ra suchana jari</i>)</p> <p>5.3.2 Issuance of warrant</p> <p>5.3.3 Appearance in the court by person or power of attorney (<i>Waris</i>).</p> <p>5.3.4 Examination of evidence and witness</p> <p>5.3.5 Documentation of parties' statement</p> <p>5.3.5 Adjournment</p> <p>5.3.6 Revocation and withdrawal of cases</p>	28

		5.3.7 Mediation (melmilap) and milapatra 5.3.8 Hearing of cases and judgments 5.3.9 Judgment and its execution 5.3.10 Correction of the order and judgment	
6	Civil and Criminal Procedures	6.1 Introduction to Civil Procedures 6.1.1 Procedure of registration of complaints Case (<i>Firadpatra</i>) 6.1.2 Issuance of <i>Italayanama</i> and other relevant notices 6.1.3 Procedures of <i>myaad tameli</i> 6.1.4 Procedure regarding endorsement 6.2 Introduction to Criminal Procedures 6.2.1 Filing of First Information Report (FIR) 6.2.2 Arrest and detention of suspect 6.2.3 Filing of charge sheet 6.2.4 Prosecution 6.2.5 Bail and remand	18
7.	Court Management	7.1 Introduction to Court Management 7.2 Cash flow management 7.3 Use of Information Technology in case management 7.4 Bench Decorum 7.5 Court-client relationship	10
		Total	120

5. Practical Activities

Practical is integral part of Secondary Education Curriculum. It focuses more on skill development than knowledge building. It consists of project work, group work, presentation, observation, internship etc. Total of 40 hours has been designated to practical activities and will be carried out under the guidance and monitoring of teacher. Following are only sample practical activities, teacher can assign any relevant practical activity as per requirement.

S.N.	Content Area	Practical Activities	Working Hours
1.	Concept and Nature of Procedural Law	1.1 Collect different definition of procedural law of various scholars, jurists and present in the class room 1.2 Make hand written chart of nature of procedural	4

		law and discuss in class.	
2.	Types of Procedures	2.1 Debate and discuss regarding various types of procedures and present in the class.	6
3.	Principles of Procedural Law.	3.1 Make a chart of principles of procedural law and discuss in group and write a short reflection report on it.	6
4.	Law of Evidence	4.1 Carry out the interaction between expert and teachers about evidence.	6
5.	Court Proceedings and Law of Evidence	5.1 Field visit of nearest court, judicial committee, or quasi-judicial bodies, prepare the report on legal proceedings and make presentation in the class.	12
6.	Civil and Criminal Procedures	6.1 Carry out role play or simulations on civil and criminal case proceedings and write a short reflection report about it.	6
Total			40

Note: Each student should maintain a file to keep all the records of the practical activities. For the internal assessment, the same is to be taken as the reference.

6. Learning Facilitation Methods and Process

This course aims to blend both theoretical and practical aspects of knowledge and skills required procedural law. Therefore, it is to be taught by a competent teacher involving with law practice. In general, the following and methods and techniques could be employed in delivering the course.

- Case observation
- Field visit
- Library assignment
- Project work
- Group and individual work
- Presentation
- Lecture and discussion

Apart from these general methods and strategies, the most specifically identified and the concerned laws should be used for detailed knowledge on particular course component. The Civil Code, 2074, Criminal Code of Nepal 2074, Judicial Administration Act, Government Cases Act, 2049, Summery Procedure Act 2028 are to be used as reading materials as needed.

7. Student Assessment

Student assessment is an important aspect for assessing the students leaning. It is mainly done for measuring student's understanding, knowledge and skill in the subject content. For this purpose, both the formative and summative assessment approaches are used in the subject. So far as formative assessment strategies are concerned, the teacher uses the following assessment strategies:

- Assessment of students' everyday learning
- Presentation of home assignments by the students
- Students' participation in discussions
- Project work completion
- Weekly, Monthly and trimester tests

With reference to summative assessment, both the internal and external evaluation will be utilized.

a. Internal Evaluation

Internal evaluation in this subject covers 25 percent of the total weightage. It consists of (a) Classroom participation, (b) Marks from trimester examinations and (c) Practical/project work and its report presentation. Mark distribution for these areas of internal evaluation will be as given in the table:

S.N.	Criteria	Marks
1	Classroom participation (Daily attendance, home assignment, classwork, individual, group and class participation in learning, participation in academic and other activities)	3
2	Trimester exam (3 marks from each trimester exam)	6
3	Practical works, project report and presentation	16
	Total	25

b. External Evaluation

External evaluation covers 75 percent of total weightage. The tool for external evaluation of theoretical learning will be a written examination. Types of questions and their marks for the external examination will be based on the test specification developed by Curriculum Development Centre.

Legal Drafting

Grade: 12

Subject Code: Led .210

Credit Hour: 5

Annual Working hours: 160

1. Introduction

Drafting is a professional tool which is essential for professional legal communication. The legal drafting comprises of specific skills, art and knowledge of law and its application in practice. Without required competence of drafting legal documents, no one can be a competent law practitioner who will work in the judiciary and government attorney office, quasi-judicial bodies, local bodies and other institutions. This curriculum is, therefore, introduced to prepare students with basic and fundamental skills on drafting of legal documents.

It is specifically expected through this curriculum that the students will acquire basic skills and art of drafting of documents related to court proceedings, crime investigation, prosecution, mortgage, deed of will, loan deed, property partition deed, and other deeds related to private transactions. Moreover, the curriculum enables the students to prepare drafts of various types of no-objection, recommendation and documents essential for the local government.

This course is structured for a year in accordance with National Curriculum Framework, 2076. It incorporates the level-wise competencies, grade-wise leaning outcomes, scope and sequence of contents, suggested practical/project activities, learning facilitation process and assessment strategies so as to enhance the learning on the subject systematically.

2. Competencies

At the end of this course, the students will have developed the following competencies:

1. Explain the basic principles of legal drafting
2. Demonstrate understanding of core legal documents to be used by courts and various other institutions including the local government body
3. Prepare basic and core legal documents in general use and transactions
4. Prepare basic legal documents used in court proceedings.

3. Grade-wise Learning Outcomes

Unit	Content Area	Learning Outcomes
1.	Introduction to Legal Drafting	1.1 Differentiate legal drafting and other form of drafting. 1.2 State the importance of legal drafting. 1.3 Enlist the general principle of legal drafting.
2.	Drafting of Court Documents	2.1 State the steps and requirements to be fulfilled in drafting deed of complaints. 2.2 Explain the key elements to be mentioned in response deed.

		<p>2.3 Define the FIR and state the components of FIR.</p> <p>2.4 Describe the charge sheet and enlist the requirements to be met in the drafting charge sheet.</p> <p>2.5 Enlist the grounds on which <i>thunchhek adesh</i> is issued.</p> <p>2.6 Explain the procedure to issue <i>thunuwa purji</i>.</p> <p>2.7 Differentiate between <i>warisnama</i> and <i>adhikrit waresnama</i> (General Power of Attorney).</p> <p>2.8 State the procedure of appointment of General Power of Attorney.</p> <p>2.9 Explain the necessity of letter of consent.</p> <p>2.10 State the importance of <i>milapatrako nibedan</i>.</p> <p>2.11 Mention the grounds for filling the <i>berit ko aadesh baddar garne nirnaya</i>.</p> <p>2.12 Describe the term <i>kaifiyt pratibedan</i> and enlist its components.</p> <p>2.13 Describe the term <i>wakalatnama</i>.</p> <p>2.14 Enlist the requirements to be fulfilled in <i>bahasnote</i>.</p> <p>2.15 Describe the term judgment and its components.</p> <p>2.16 State the key components to be included petition for appeal.</p> <p>2.17 Tell the grounds for the issuance of <i>jhagadiya jhikaune aadesh</i>.</p> <p>2.18 Summarize the legal provision on execution of judgment.</p> <p>2.19 Enlist the various types of writs and the procedure to file the writ.</p> <p>2.20 Summarize the legal provision concerning <i>likith jawaf</i>.</p>
3.	Drafting of Private Transaction Documents	<p>3.1 Enlist the various types of private transaction documents.</p> <p>3.2 State the general requirements to be met in private transaction documents.</p> <p>3.3 Differentiate between various types of private transaction documents.</p>
4.	Drafting of Commercial Transaction Documents	<p>4.1 State the commercial transaction documents.</p> <p>4.2 Define contract paper and enlist its key components.</p> <p>4.3 Define advance payment deed.</p> <p>4.4 Define exchange Deed.</p>
5.	Drafting of Document in	<p>5.1 State the importance of various types of no objection or recommendation letter.</p>

	General use	5.2 Enlist the key components of recommendation letter. 5.3 Enlist the various types of recommendation letter. 5.4 Identify the authority which issue the particular recommendation letter
6.	Drafting other documents	6.1 Define <i>Muchulka</i> and enlist its types. 6.2 Differentiate between <i>Tarekhparcha</i> and <i>Tarekhharpai</i> . 6.3 Differentiate between Summons and <i>Italayanama</i> . 6.4 Define Warrants. 6.5 Differentiate between <i>Tok aadesh</i> and <i>Tippani aadesh</i> . 6.6 State the grounds for <i>Darpith</i> . 6.7 Describe <i>Pesisthaganko nibedan</i> . 6.8 Describe <i>Hajir hune nibedan</i> .

4. Scope and Sequence of Contents

Unit	Content Area	Elaboration of Content	Working Hours
1.	Introduction to Legal Drafting	1.1 Introduction to Legal Drafting 1.2 Importance of Legal Drafting 1.3 Basic principles on techniques of legal drafting 1.4 Difference between legal drafting and legislative drafting	8
2.	Drafting of Court Documents	2.1 Drafting of deed complaint (<i>Phiradpatra</i>) 2.2 Response Document (<i>Pratiuttarpatra</i>) 2.3 First Information Report (<i>Jaheeri darkhasta</i>) 2.4 Charge Sheet (<i>Abhiyogpatra</i>) 2.5 <i>Thunchhek</i> adesh 2.6 <i>Thunuwa purji</i> 2.7 Power of Attorney (<i>Warisnama</i>) 2.8 General Power of Attorney (<i>Adhikrit warishnama</i>) 2.9 Letter of Consent (<i>Manjurinama</i>) 2.10 <i>Milapatrako nivedan</i> 2.11 <i>Beritko adesh badar garne nibedan</i> 2.12 <i>Kaiphayat prativedan</i> 2.13 <i>Wakalatnama</i>	25

		<p>2.14 <i>Bahasnote</i></p> <p>2.15 Judgment and Appeal (<i>Phaisalara punaravaden patra</i>)</p> <p>2.16 <i>Jhagadiya jhikauna aadesh</i></p> <p>2.17 <i>Phaisala karyanwayanko nivedan</i></p> <p>2.18 Writ petitions and <i>Likhitjawaph</i></p>	
3.	Drafting of Private Transaction Documents	<p>3.1 Sale Deed (<i>Rajinama likhaat</i>)</p> <p>3.2 Mortgage deed (<i>Bhogbandhaki likhaat</i>)</p> <p>3.3 Sight of assets mortgage (<i>Dristibandhakilikhaat</i>)</p> <p>3.4 Deed of bail (<i>Jamanat likhaat</i>)</p> <p>3.5 Loan Deed (<i>Kapali tamasuk</i>)</p> <p>3.6 Partition Deed (<i>Angsabanda</i>)</p> <p>3.7 Deed of will (<i>Bakash patra</i>)</p>	15
4.	Drafting of Commercial Transaction Documents	<p>4.1 Contract paper(<i>Kararnama</i>)</p> <p>4.2 Advance Payment deed (<i>Bainabatta</i>)</p> <p>4.3 Exchange deed (<i>Sattapatta likhaat</i>)</p>	15
5.	Drafting of Documents in General use	<p>5.1 No-objection or recommendation letters (<i>Shipharis pattra</i>)</p> <p>5.2 <i>Shipharispattra</i> for citizenship</p> <p>5.3 Certificate from municipality or</p> <p>5.4 <i>Gaupalika</i></p> <p>5.5 <i>Shipharispattra</i> for sale of property</p> <p>5.6 From municipality or <i>Gaupalika</i></p> <p>5.7 <i>Shipharispattra</i> for sale of property from municipality or <i>Gaupalika</i></p> <p>5.8 <i>Shipharispattra</i> for connection of Electricity, telephone and water Supply</p> <p>5.9 <i>Shipharispattra</i> for certification of resident for passport, survey of the land and similar other services</p> <p>5.10 <i>Shipharispattra</i> for conjugal, Matrimonial and offspring relation</p>	10
6.	Drafting other documents	<p>6.1 <i>Muchulka, Tarekh parcha, Tarekh bharpai, Bharpai, summons, Italayanama, warrants, tok adesh, tippani adesh, darpith, peshi</i></p>	7

		<i>sthanganko nibedan, Hajirhune nibedan</i>	
		Total:	80

5. Practical Activities

Practical is integral part of Secondary Education Curriculum. It focuses more on skill development than knowledge building. It consists of project work, group work, presentation, observation, internship etc. Total of 80 hours has been designated to practical activities and will be carried out under the guidance and monitoring of teacher. Following are only sample practical activities, teacher can assign any relevant practical activity as per requirement.

Unit	Content Areas	Practical/project Activities	Working Hours
1	Drafting of Court Documents	2.1 Draft the following legal documents: 2.1.1 Deed complaint (<i>Phiradpatra</i>) 2.1.2 Response Document (<i>Pratiuttarpatra</i>) 2.1.3 First Information Report (<i>Jaheri darkhasta</i>) 2.1.4 Charge Sheet (<i>Abhiyogpatra</i>) 2.1.5 <i>Thunchhek adesh</i> 2.1.6 <i>Thunuwa purji</i> 2.1.7 Power of Attorney (<i>Warisnama</i>) 2.1.8 General Power of Attorney (<i>Adhikrit warishnama</i>) 2.1.9 Letter of Consent (<i>Manjurinama</i>) 2.1.10 <i>Milapatrakon nivedan</i> 2.1.11 <i>Beritko adesh badar garne nibedan</i> 2.1.12 <i>Kaiphayat prativedan</i> 2.1.13 <i>Wakalatnama</i> 2.1.14 <i>Bahasnote</i> 2.1.15 Judgment and Appeal (<i>Phaisala ra Puneravaden patra</i>) 2.1.16 <i>Jhagadiya jhikauna aadesh</i> 2.1.17 <i>Phaisala karyanwayanko nivedan</i> 2.1.18 Writ petitions and <i>Likhit jawaph</i>	30
2.	Drafting of Private Transaction Documents	3.1 Draft the following legal documents: 3.1.1 Sale Deed (<i>Rajinama likhaat</i>) 3.1.2 Mortgage deed (<i>Bhogbandhaki likhaat</i>) 3.1.3 Sight of assets motgagae (<i>Dristibandhaki likhaat</i>) 3.1.4 Deed of bail (<i>Jamanat likhaat</i>) 3.1.5 Loan Deed (<i>Kapali tamasuk</i>) 3.1.6 Partition Deed (<i>Angsabanda</i>)	15

		3.1.7 Deed of Will (<i>Bakash patra</i>)	
3.	Drafting of Commercial Transaction Documents	4.1 Draft the following legal documents: 4.1.1 Contract Paper (<i>Kararnama</i>) 4.1.2 Advance Payment Deed (<i>Bainabatta</i>) 4.1.3 Exchange Deed (<i>Sattapattako likhat</i>)	15
4.	Drafting of Documents in General use	5.1 Draft the following legal documents: 5.1.1 No-objection or Recommendation Letters (<i>Sipharish patra</i>) for Citizenship certification from Municipality or <i>Gaunpalika</i> 5.1.2 <i>Sipharish patra</i> for sale of property from Municipality or <i>Gaunpalika</i> 5.1.3 <i>Sipharis patra</i> for connection of electricity, Telephone and water supply. 5.1.4 <i>Sipharishpatra</i> for certification of resident for passport, survey of the land similar other services 5.1.5 <i>Sipharishpatra</i> for conjugal, matrimonial and offspring relation	10
5.	Drafting other documents	6.1 Draft the following legal documents: <i>Muchulka, Tarekh parcha, Tarekh bharpai, Bharpai, Summons, Itlayanama</i> <i>Warrants, Tok adesh, Tippani adesh, Darpith, Peshi</i> <i>Sthaganko nibedan, Hajirhune nibedan</i>	10
		Total:	80

Note: Each student should maintain a file to keep all the records of the practical activities. For the internal assessment, the same is to be taken as the reference.

6. Learning Facilitation Methods and Process

The curriculum aims to blend both theoretical and practical aspects of knowledge and skills required for legal drafting. So, its facilitation process should integrate different methods in course of teaching learning process. As the practical aspect is much focused in the curriculum, the methods and strategies that enable the practical skills in the students are much used in course of content facilitation. Besides other subject specific methods, the following and methods and techniques could be employed in delivering the course.

- Case observation
- Field visit
- Library assignment
- Project work
- Group and individual work
- Presentation

- Lecture and discussion

Apart from these methods and strategies, the assigned teacher must use the most specifically identified and concerned law for detailed knowledge on particular course component. The chapters related to drafting of legal deeds from Civil Code, 2074, Criminal Code of Nepal 2074, Judicial Administration Act, Government Cases Act, 2049, Summary Procedure Act 2028, Special Court Act, 2069 etc. are to be used as reading materials. The project and practical works are to be used on relevant chapter.

6. Student Assessment

Student assessment is an important aspect for assessing the students learning. It is mainly done for measuring student's understanding, knowledge and skill in the subject content. For this purpose, both the formative and summative assessment approaches are used in the subject. So far as formative assessment strategies are concerned, the teacher uses the following assessment strategies:

- Assessment of students' everyday learning
- Presentation of home assignments by the students
- Students' participation in discussions
- Project work completion
- Weekly, Monthly and trimester tests

With reference to summative assessment, both the internal and external evaluation will be utilized.

a. Internal Evaluation

Internal evaluation of this subject covers 50 Percent of the total weightage. Internal evaluation consists of (a) Classroom participation, (b) Marks from trimester examinations, (c) Practical/project work and its report presentation to the teacher; and (d) practical works evaluation and viva voce by external examiner. Mark distribution for these areas of internal evaluation will be as given in the table:

S.N.	Criteria	Marks
1	Classroom participation (Daily attendance, home assignment, classwork, individual, group and class participation in learning, participation in academic and other activities)	3
2	Trimester exam (3 marks from each trimester exam)	6
3	Practical work and project works	16
	Total	25
4	Practical works evaluation and viva-voce by external examiner	25
	Grand Total	50

b. External Evaluation

External evaluation covers 50 percent of the total weightage. The tool for external evaluation of theoretical learning will be a written examination. Types of questions and their marks for the external examination will be based on the test specification developed by Curriculum Development Centre.

समाजशास्त्र

कक्षा : ११ र १२

विषय सङ्केत : Soc. 211 (कक्षा ११), Soc. 212 (कक्षा १२)

पाठ्यघण्टा : ५

वार्षिक कार्यघण्टा : १६०

१. परिचय

समाजशास्त्र विषयको पाठ्यक्रम समाज, सामाजिक सम्बन्ध र राजनीति तथा मानिसका विभिन्न क्रियाको सैद्धान्तिक तथा व्यावहारिक पक्षका अध्ययन अध्यापन गर्ने लक्ष्य राखी विकास गरिएको हो । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ को मार्गदर्शनबमोजिम विद्यालय शिक्षाको माध्यमिक तह (कक्षा ११ र १२) मा समाजशास्त्र विषयको यस पाठ्यक्रममा आफ्नो घरपरिवार, समुदाय र समाजका विविध पक्षलाई विषयवस्तुका रूपमा समावेश गरिएको छ । यस पाठ्यक्रमले पेसा व्यवसायमा लाग्न चाहने युवापुस्तालाई आफ्नो घरपरिवार र समाजलाई उन्नत तहबाट बुझ्न सक्ने बनाई समाजको एउटा जिम्मेवार सदस्यका रूपमा रूपान्तरण गर्न तथा समाजशास्त्रको प्रारम्भिक अवधारणा र सोचहरूसँग परिचित बनाउन सहयोग गर्ने छ । यसका साथै यस पाठ्यक्रमले सम्बन्धित विषयमा उच्च शिक्षाका लागि आधारसमेत तयार गर्ने छ ।

विद्यार्थीमा आफ्नो वासस्थान वरपरका गतिविधि, समाज तथा देशभित्र भइरहेका दृश्य अदृश्य सामाजिक प्रक्रियाहरूका बारेमा जानकारी बनाउँदै समाजशास्त्रका प्रारम्भिक अवधारणा र सिद्धान्तहरूसँग विद्यार्थीहरूलाई परिचित गराउन तथा समाजशास्त्रका मौलिक र विशिष्ट पद्धति र दृष्टिकोणहरूसँग साक्षात्कार गर्न सहजता प्रदान गर्न समाजशास्त्र विषयको यस पाठ्यक्रममा विद्यार्थीकेन्द्रित सिकाइ सहजीकरण विधि तथा प्रक्रियामा जोड दिइएको छ । यसबाट नेपाली समाजको बनोट र संरचना, सामाजिकीकरण र सामाजिक नियमनका संयन्त्रहरूबारे बुझ्ने अवसर प्राप्त गर्नुका साथै प्रयोगात्मक अभ्यास, स्थलगत अध्ययन भ्रमण, खोजमूलक निरन्तर सिकाइ, सिकाइ र मूल्याङ्कन पद्धतिलाई प्रयोगात्मक र खोजमूलक बनाउन सहज हुने अपेक्षा गरिएको छ । साथै यस पाठ्यक्रममा समाज र समाजशास्त्रीय चिन्तनको महत्ता र मौलिकता, समाजशास्त्रीय चिन्तनको विशिष्ट परम्परा, मूलधारका समाजशास्त्रीय सिद्धान्त, समाजिकीकरण र सामाजिक नियमन, शक्ति र राजनीति एवम् लैङ्गिक विभेद, नेपाली समाजको सामाजिक सम्बन्ध, सामाजिक संरचना र सामाजिक परिवर्तनका उपक्रमसम्बन्धी विषयवस्तुका सैद्धान्तिक तथा व्यावहारिक पक्षलाई पनि समेटिएको छ । गरिबी, सीमान्तीकरण, विभेद र असमानता, विविधता र एकरूपता, परिवार प्रथा र जीविकोपार्जनका नवीन आयामहरू, नेपालका केही विशिष्ट वा लोपोन्मुख जातजातिहरू, बसाइँसराइ, सहरीकरण, मुलुकी देवानी संहिता जस्ता विषयवस्तुको अवधारणा विकास, अभ्यास र निरन्तर सिकाइ तथा मूल्याङ्कनबिचको सन्तुलन कायम गरिएको छ ।

यस पाठ्यक्रममा परिचय, तहगत सक्षमता, कक्षागत सिकाइ उपलब्धि, विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया र विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई समेटिएको छ । यस क्रममा पाठ्यक्रम लेखन तथा विकासको विषयगत औचित्य, पाठ्यक्रममा रहेका मुख्य विशेषता तथा पाठ्यक्रमको स्वरूपलाई समेटेी परिचय, विषयगत रूपमा अपेक्षित ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति, मूल्य र कार्य तत्परतालाई समेटेी त्यसको क्रियात्मक स्वरूपमा सक्षमता, सिकाइको स्तर र सक्षमताको विशिष्टीकृत विस्तृतीकरण गरी सिकाइ उपलब्धि, सक्षमता, सिकाइ उपलब्धि एवम् अधिल्ला कक्षासँग लम्बीय सन्तुलनका आधारमा विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, विषयगत विशिष्टपन र मौलिकतालाई समेटेी सिकाइ सहजीकरणका विधि तथा प्रक्रिया एवम् निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कनका विधि तथा प्रक्रिया उल्लेख गरी विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई व्यवस्थित गरिएको छ ।

२. तहगत सक्षमता

माध्यमिक तह (कक्षा ११ र १२) को अध्ययनपश्चात् विद्यार्थीहरूमा समाजशास्त्रका निम्नलिखित सक्षमता हासिल हुने छन् :

१. समाज र समाजशास्त्रीय दृष्टिकोणको बोध र प्रस्तुति
२. सामाजिक असमानता र सीमान्तीकरणको व्याख्या

३. समाजशास्त्रीय दृष्टिकोणमा सामाजिक परिवर्तनको व्याख्या र यसको सन्दर्भगत प्रयोग
४. शास्त्रीय समाजशास्त्रीहरूको योगदानको पहिचान र प्रस्तुति
५. नेपाली समाजको विविधताको पहिचान र लेखाजोखा
६. समाजशास्त्रका शास्त्रीय सिद्धान्तहरूको बोध तथा विश्लेषण
७. सामाजिक संस्थाहरूको परिचय र व्याख्या
८. सामाजिकीकरणको प्रक्रिया, सामाजिक नियमन र पेसागत अवस्थाको बोध तथा प्रस्तुति
९. नेपालको सन्दर्भमा शक्ति र राजनीतिको समीक्षा
१०. नेपालको विकासका सम्भावना र चुनौतीहरूको विवेचना तथा विश्लेषण
११. लैङ्गिकता र लैङ्गिक विभेदको अवधारणाको बोध र मुलुकी देवानी तथा अपराध संहिताको बोध तथा पालना
१२. सामाजिक अनुसन्धानका स्थलगत विधिहरूको बोध र प्रयोग

३. कक्षागत सिकाइ उपलब्धि

कक्षा ११

क्र.सं.	विषयवस्तुको क्षेत्र	सिकाइ उपलब्धि
१.	समाज र समाजशास्त्रको दृष्टिकोण	१.१ समाजको परिचय दिन १.२ समाजको स्वरूप, विशेषता तथा समाज विकासका चरणको व्याख्या गर्न १.३ समाजशास्त्रको परिचय दिन र यसको क्षेत्र पहिचान गर्न १.४ समाजशास्त्र र अन्य समाज विज्ञानसँगको सम्बन्ध पहिचान गर्न
२.	समाजशास्त्रीय चिन्तन	२.१ सामाजिक संरचनाको परिचय दिन र महत्त्वको वर्णन गर्न २.२ समाजशास्त्रीय परिकल्पना र संरचनागत विश्लेषण परिचय दिई तिनको महत्त्व व्याख्या गर्न २.३ समाजका बृहत् संरचना र सूक्ष्म दैनिकीबिचको भिन्नता तथा सम्बन्ध पहिचान गर्न २.४ समाजशास्त्रीको मौलिक भूमिका पहिचान गर्न
३.	शास्त्रीय समाजशास्त्रीहरूको सैद्धान्तिक दृष्टिकोण	३.१ निम्नलिखित शास्त्रीय समाजशास्त्रीहरूको परिचय दिन र योगदानको व्याख्या गर्न (क) अगस्ट कम्ट (ख) इमाइल दुर्खिम (ग) कार्ल मार्क्स (घ) म्याक्स वेबर
४.	समाजशास्त्रीय सिद्धान्त	४.१ निम्नलिखित समाजशास्त्रीय सिद्धान्तको परिचय दिन र विशेषताहरू प्रस्तुत गर्न

		(क) संरचनागत प्रकार्यवाद (ख) द्वन्द्वात्मक आलोचनावाद (ग) प्रतीकात्मक अन्तरक्रियावाद
५.	सामाजिकीकरण र सामाजिक नियमन	५.१ सामाजिकीकरणको अवधारणा र प्रक्रिया उल्लेख गर्न ५.२ सामाजिक नियमनको अवधारणा, यसको महत्त्व र प्रक्रियाको व्याख्या गर्न ५.३ सामाजिक नियमनका विभिन्न साधन पहिचान गर्न ५.४ सामाजिक अनुरूपता र विचलनको व्याख्या गर्न
६.	शक्ति र राजनीति	६.१ शक्ति र राजनीतिको समाजशास्त्रीय अवधारणाको व्याख्या गर्न ६.२ नेपालको संविधान सभा र लोकतान्त्रिक अभ्यासका आयामहरूको व्याख्या गर्न
७.	लिङ्ग र लैङ्गिकता	७.१ लैङ्गिकताको अवधारणाको वर्णन गर्न ७.२ लैङ्गिकताको विकास र मुख्य महिलावादहरूको विवेचना गर्न ७.३ नेपालमा भएका लैङ्गिकताको इतिहासको पहिचान र बहसको विवेचना गर्न
८.	घटना अध्ययन विधि	८.१ घटना अध्ययन विधिको अवधारणा, विधि र तरिका वर्णन गर्न ८.२ स्थानीय समुदायको कुनै समसामयिक विषयमा घटना अध्ययन गरी सामान्य प्रतिवेदन तयार गर्न

कक्षा १२

क्र.सं.	विषयवस्तुको क्षेत्र	सिकाइ उपलब्धि
१.	सामाजिक असमानता र सीमान्तीकरणका आयाम	१.१ गरिबी र सीमान्तीकरणका अवधारणाको वर्णन गर्न र विश्लेषण गर्न १.२ नेपालमा गरिबी तथा सीमान्तीकरणका आयामको सङ्क्षेपमा व्याख्या गर्न १.३ विभेद र असमानताको अवधारणाको व्याख्या गर्न १.४ नेपाली समाजमा विद्यमान विभेद तथा असमानता आयामहरूको वर्णन गर्न १.५ नेपालमा गरिबी निवारण र सामाजिक समावेशीकरणका प्रयासको समीक्षा गर्न
२.	सामाजिक परिवर्तन र पेसा	२.१ नेपालको सामाजिक परिवर्तन र पेसागत रूपान्तरणको समाजशास्त्रीय दृष्टिकोणबाट विवेचना गर्न २.२ नेपालमा विद्यमान पेसा र जीविकोपार्जनका तरिकाहरू उल्लेख गर्न २.३ विप्रेषण र यसको उपयोगको अवस्थाको व्याख्या गर्न

३.	सामाजिक विविधता तथा एकता	३.१ नेपाली समाजको तह र श्रेणी विभाजनको अवस्थाको विवेचना गर्न ३.२ तह विभाजनका विभिन्न आयामहरू पहिचान गर्न ३.३ नेपालमा सामाजिक तह विभाजनको स्वरूप पहिचान गर्न ३.४ नेपालका विभिन्न जातजातिको परिचय दिन र पिछडिएका खास जातिहरूको अवस्थाको विश्लेषण गर्न ३.५ नेपाली समाजको विविधता र एकताको समाजशास्त्रीय विवेचना गर्न
४.	सामाजिक संस्था	४.१ सामाजिक संस्था, विवाह र परिवारको समाजशास्त्रीय दृष्टिकोणबाट व्याख्या गर्न ४.२ नेपालमा विवाह र परिवार प्रथामा आएको परिवर्तनको विवेचना गर्न
५.	नेपालमा बसाइँसराइ तथा सहरीकरण	५.१ सामाजशास्त्रीय अवधारणाबाट बसाइँसराइ र सहरीकरणको व्याख्या गर्न ५.२ नेपालमा बसाइँसराइ र सहरीकरणको अवस्थातथा यसका असरहरूको विवेचना गर्न
६.	विकासको समाजशास्त्र	६.१ विकासको समाजशास्त्रीय अवधारणाको व्याख्या गर्न ६.२ नेपालमा विकासका प्रयासहरूको समीक्षा गर्न ६.३ सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय विकासका आयामहरूको पहिचान तथा व्याख्या गर्न ६.४ नेपालको प्रादेशिक विकास र यसका सम्भावना तथा चुनौतीहरूको समाजशास्त्रीय दृष्टिकोणबाट व्याख्या गर्न
७.	मुलुकी ऐन संहिता	७.१ मुलुकी ऐन संहिताको विकासक्रमको छोटो परिचय दिन ७.२ मुलुकी ऐन संहिताको लैङ्गिक, सामाजिक पक्षको पहिचान तथा प्रयोग गर्न
८.	सामाजिक अनुसन्धान विधि: सामाजिक सर्वेक्षण र स्थलगत अध्ययन विधि	८.१ सामाजिक अनुसन्धानको परिचय दिन ८.२ सामाजिक सर्वेक्षण र स्थलगत अध्ययनका चरणहरू पहिचान गर्न ८.३ सामाजिक अनुसन्धान प्रस्ताव तयार गर्न ८.४ सामाजिक अनुसन्धानको स्थलगत विधिहरूको बोध र प्रयोग गरी तथ्याङ्क सङ्कलन, विश्लेषण र प्रतिवेदन लेख्न

४. विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम

कक्षा ११

क्र.सं.	विषयवस्तुको क्षेत्र	विषयवस्तु	पाठ्यघण्टा
१.	समाज र समाजशास्त्रको दृष्टिकोण	१.१ समाजको परिचय १.१.१ समाजको परिभाषा र चरित्र १.१.२ समाज विकासको चरणमा कम्ट, मोर्गन र मार्क्सको मत १.१.३ ग्रामीण र सहरी समाज १.२ समाजशास्त्रको परिचय १.२.१ परिभाषा र क्षेत्र १.२.२ विज्ञानका रूपमा समाजशास्त्र १.२.३ समाजशास्त्र र अन्य समाज विज्ञान (मानवशास्त्र, अर्थशास्त्र, मनोविज्ञान, राजनीतिशास्त्र, इतिहास, भूगोलशास्त्र) सँगको सम्बन्ध	१५
२.	समाजशास्त्रीय चिन्तन	२.१ सी. डब्ल्यु. मिल्सको समाजशास्त्रीय परिकल्पना २.२ संरचनागत विश्लेषण २.३ बृहत् संरचना र सूक्ष्म दैनिकी २.४ समाजशास्त्रीको मौलिक भूमिका	१५
३.	शास्त्रीय समाजशास्त्रीहरूको सैद्धान्तिक दृष्टिकोण	३.१ अगस्ट कम्टको जीवनी र योगदान ३.२ इमाइल दुर्खिमको जीवनी र योगदान ३.३ कार्ल मार्क्सको जीवनी र योगदान ३.४ म्याक्स वेबरको जीवनी र योगदान	२०
४.	समाजशास्त्रीय सिद्धान्त	४.१ सिद्धान्तका आधारभूत अवयव र विशेषता ४.२ समाजशास्त्रीय सिद्धान्तका अवयव र विशेषता ४.२.१ संरचनागत प्रकार्यवाद ४.२.२ द्वन्द्वात्मक आलोचनावाद ४.२.३ प्रतीकात्मक अन्तरक्रियावाद	२०
५.	सामाजिकीकरण र सामाजिक नियमन	५.१ सामाजिकीकरणको परिभाषा, प्रक्रिया र कारण ५.२ सामाजिक नियमन ५.२.१ सार्वजनिक सोच र धारणा र सांस्कृतिक व्यवहार ५.२.२ धर्म र नैतिकता, कानून, शिक्षा तथा आमसञ्चार	१५

		५.३ सामाजिक अनुरूपता र विचलन	
६.	शक्ति र राजनीति	६.१ मार्क्स र वेबरको समाजशास्त्रीय अवधारणामा शक्ति र राजनीति ६.२ नेपालको संविधानसभा र लोकतान्त्रिक अभ्यास ६.२.१ संविधान सभा ६.२.२ नेपालको संविधान ६.२.३ राजतन्त्र र गणतन्त्र ६.२.४ शासकीय स्वरूप र सङ्घीयता ६.२.५ धर्म सापेक्षता र निरपेक्षता	१५
७.	लिङ्ग र लैङ्गिकता	७.१ यौन तथा सामाजिक लैङ्गिकता ७.१.१ अर्थ र परिभाषा ७.१.२ समाजशास्त्रीय अवधारणा ७.२ लैङ्गिकता र महिलावाद ७.२.१ उदारवादी महिलावाद ७.२.२ समाजवादी महिलावाद ७.२.३ आमूल परिवर्तनकारी महिलावाद ७.३ नेपालमा लैङ्गिकताको बहस	१५
८.	घटना अध्ययन विधि	८.१ घटना अध्ययन विधिको अवधारणा, विधि र तरिका ८.२ स्थानीय समुदायको कुनै समसामयिक विषयमा घटना अध्ययन, प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुति	५
जम्मा			१२०

कक्षा १२

क्र.सं.	विषयवस्तुको क्षेत्र	विषयवस्तु	पाठ्यघण्टा
१.	सामाजिक असमानता र सीमान्तीकरणका आयाम	१.१ गरिबी र असमानताको परिभाषा र अवधारणा १.२ नेपाली समाजमा विभेदका आयामहरू १.३ नेपाली समाजमा असमानताका आयामहरू १.४ मार्क्सवादी र उदारवादी गरिबीको समाजशास्त्रीय विश्लेषण १.५ नेपालमा गरिबीका आयाम १.५.१ क्षेत्रीय १.५.२ प्रादेशिक	१५

		<p>१.५.३ लैङ्गिक</p> <p>१.५.४ जातीय</p> <p>१.६ नेपालमा बहिष्करणका आयाम</p> <p>१.७ गरिबी निवारण र सामाजिक समावेशीकरणका प्रयास</p>	
२.	सामाजिक परिवर्तन र पेसा	<p>२.१ अर्थ, परिभाषा</p> <p>२.२ समाजशास्त्रीय अवधारणा</p> <p>२.३ सामाजिक परिवर्तन र पेसागत रूपान्तरण</p> <p>२.४ नेपालमा पेसा र जीविकोपार्जनको विद्यमान अवस्था</p> <p>२.५ विप्रेषण, यसको लगानी र चुनौती</p>	१३
३.	सामाजिक विविधता तथा एकता	<p>३.१ तह विभाजन र विविधताको समाजशास्त्रीय परिभाषा</p> <p>३.२ तह विभाजन र विविधताका आयाम</p> <p>३.२.१ भाषा</p> <p>३.२.२ जातजाति</p> <p>३.२.३ पर्यावरण</p> <p>३.२.४ जीविकोपार्जन</p> <p>३.२.४ धार्मिक विश्वास</p> <p>३.३ नेपालमा सामाजिक तह विभाजन</p> <p>३.४ नेपालका मुख्य जातजाति</p> <p>३.५ कुसुन्डा, मुसहर, भ्रमणशील राउटे र कर्णालीका मतवाली क्षेत्रीको परिचय र रहनसहन</p> <p>३.६ सामाजिक एकता</p>	२०
४.	सामाजिक संस्था	<p>४.१ सामाजिक संस्थाको परिभाषा र चरित्र</p> <p>४.२ सामाजिक संस्थाको किसिम</p> <p>४.२.१ विवाहको अर्थ र परिभाषा</p> <p>४.२.२ नेपालमा विवाहको स्वरूप</p> <p>४.२.३ परिवारको अर्थ र परिभाषा</p> <p>४.२.४ परिवार प्रथा र विश्वव्यापीकरण</p> <p>४.३ नेपाली परिवार प्रथामा आएको परिवर्तन</p>	१५
५.	नेपालमा बसाइँसराइ तथा सहरीकरण	<p>५.१ बसाइँसराइको परिभाषा र किसिम</p> <p>५.२ बसाइँसराइका कारण</p> <p>५.३ नेपालमा बसाइँसराइको अवस्था</p>	१७

		५.४ सहरीकरणको परिभाषा ५.५ नेपालमा सहरीकरणको विकास र चुनौती	
६.	विकासको समाजशास्त्र	६.१ विकासको समाजशास्त्रीय अवधारणा ६.२ नेपालमा विकासका प्रयास ६.३ सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय विकासका आयाम ६.४ नेपालको प्रादेशिक विकासको सम्भावना र चुनौती	१५
७.	मुलुकी ऐन संहिता	७.१ मुलुकी ऐनको परिचय र इतिहास ७.२ मुलुकी देवानी संहिता, २०७४ र मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ को परिचय र यसमा रहेका मुख्य मुख्य व्यवस्था ७.३ मुलुकी देवानी संहिता, २०७४ को सामाजिक र लैङ्गिक पक्ष ७.३.१ विवाह ७.३.२ सम्बन्ध विच्छेद ७.३.३ सम्पत्ति र अंशबन्डा ७.३.४ सामाजिक भेदभाव	१०
८.	सामाजिक अनुसन्धान विधि : सामाजिक सर्वेक्षण र स्थलगत अध्ययन विधि	८.१ सामाजिक अनुसन्धानको अर्थ र परिभाषा ८.२ सामाजिक सर्वेक्षण र स्थलगत अध्ययन ८.३ सामाजिक अनुसन्धानका चरण ८.४ सामाजिक अनुसन्धान प्रस्तावको संरचना/स्वरूप ८.५ स्थलगत अध्ययनका विधि ८.६ तथ्याङ्क विश्लेषण र प्रतिवेदन लेखन	१५
जम्मा			१२०

५. प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य

क्र.सं.	कक्षा ११			कक्षा १२		
	विषयक्षेत्र	प्रयोगात्मक कार्य विवरण	पाठ्य घण्टा	विषयक्षेत्र	प्रयोगात्मक कार्य विवरण	पाठ्य घण्टा
१.	समाज र समाजशास्त्रको दृष्टिकोण	१. विद्यालयनजिकको समाजको बनेट र विशेषता टिपोट गरी तालिकाकाम प्रस्तुत गर्ने २. नजिकका ग्रामीण वा सहरी समाजको भिन्न	५	सामाजिक असमानता र सीमान्तीकरणक ा आयाम	आफ्नो समुदायमा रहेका विद्यमान लैङ्गीय, वर्गीय र जातीय असमानताका उदाहरण खोजी असमानता	५

		विशेषताको तुलनात्मक विश्लेषण गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्ने			न्यूनीकरण उपाय पहिचान र प्रस्तुत गर्ने	
२.	समाजशास्त्रीय चिन्तन	आफू आसपासको समुदायको जातजातिको अवस्था र संस्कार समेटी सङ्क्षिप्त प्रतिवेदन तयार पारी प्रस्तुत गर्ने	५	सामाजिक परिवर्तन र पेसा	विद्यार्थीका आआफ्नो परिवारका अभिभावक र अधिल्लो दुई पुस्ताले अपनाएको मूल पेसा र आयआर्जनका उपायहरूमा आएको पुस्तागत परिवर्तनका बारेमा चित्रगत विवरण प्रस्तुत गर्ने	२
३.	शास्त्रीय समाजशास्त्रीहरूको सैद्धान्तिक दृष्टिकोण	मुद्रित र विद्युतीय सामग्री उपयोग गरी कार्ल मार्क्स र म्याक्स वेबरको समाजशास्त्रीय योगदान टिपोट गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्ने	५	सामाजिक विविधता तथा एकता	आफ्नो समुदायमा प्रचनमा रहेका पेसा, धर्म र चाडपर्वका विवरण तयार पारी वृत्तचित्र वा स्तम्भचित्रमा प्रस्तुत गर्ने	५
४.	समाजशास्त्रीय सिद्धान्त	समाजमा मनाइने कुनै चाडको उत्पत्ति मनाउने तरिका र उद्देश्य उल्लेख गरी प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्ने	५	सामाजिक संस्था	कक्षागत छुलफलको माध्यमबाट परिवार प्रथाको आकार र संरचनामा आएको परिवर्तन समूहगत विवेचना गरी मुख्य तीनओटा निष्कर्ष पहिचान गर्ने	५
५.	सामाजिकीकरण र सामाजिक नियमन	शिक्षकको सहयोगमा प्रश्नावली स्थानीय विज्ञसँग अन्तर्वार्ता लिई तपाईंको समाजमा विगत २० वर्षमा भएका परिवर्तन टिपोट गरी	५	नेपालमा बसाइँसराइ तथा सहरीकरण	आफ्नो समुदायमा बसाइँ सरी आएका वा बसाइँ सरी अन्यत्र गएका व्यक्तिका नातेदारसँग अन्तरक्रिया गरी	३

		प्रस्तुत गर्ने			ती व्यक्तिका अनुभवसमेत समेटी टिपोट तयार पोर्न र कक्षामा प्रस्तुत गर्ने	
६.	शक्ति र राजनीति	स्थानीय निर्वाचित प्रतिनिधिलाई स्थानीय तहको कार्यक्षेत्र र अधिकार सूची निर्माण गरी प्रस्तुत गर्ने	५	विकासको समाजशास्त्र	आफ्नो स्थानीय तहबाट विगत पाँच वर्षभित्रको विकासका कार्य टिपोट गरी सूची निर्माण गर्ने	५
७.	लिङ्ग र लैङ्गिकता	परिवारका पुरुष तथा महिला सदस्यबिच गरिएको कार्य विभाजनका आधार तथा एक एक कार्य समावेश गरी तालिका बनाउने र कक्षामा प्रस्तुत गर्ने	५	मुलुकी ऐन संहिता	मुलुकी देवानी संहिता, २०७४ लागु भएपछि आफ्नो समुदायमा आएको परिवर्तनका स्थानीय तहका जानकार व्यक्तिसँग छलफल गरी निष्कर्ष कक्षामा प्रस्तुत गर्ने	५
८.	घटना अध्ययन विधि	शक्ति प्रदर्शन र समस्या, लैङ्गिक विभेद जस्ता स्थानीय समुदायका कुनै एक समसामयिक विषयमा घटना अध्ययन गरी कारण, प्रभाव र असरसमेत समेटी प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्ने	५	सामाजिक अनुसन्धान विधि : सामाजिक सर्वेक्षण र स्थलगत अध्ययन विधि	आफ्नो समाजमा भएका सामाजिक कुरीति वा कुप्रथा वा घटनामध्ये कक्षा शिक्षकले तोकेको कुनै एक विषयमा स्थलगत अध्ययन गरी उद्देश्य, प्रक्रिया र प्राप्तिसमेत समेटी प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्ने	१०
जम्मा			४०	जम्मा		४०

६. सिकाइ सहजीकरण विधि तथा प्रक्रिया

समाजशास्त्रको अध्ययनमार्फत विद्यार्थीहरूलाई समसामयिक सामाजिक अवस्था तथा परिवेशको जानकारी गराई विश्लेषणात्मक दृष्टिकोण निर्माण गर्न सक्षम बनाउने उद्देश्य रहेको छ । यस सन्दर्भमा समाजशास्त्रको आधारभूत सिद्धान्त र नेपाली समाजको अवस्थालाई समेटेर पाठ्यक्रम तयार गरिएको छ । यसमा समावेश गरिएका विषयवस्तुहरूको अध्यापन गराउँदा सबै क्षेत्रलाई उत्तिकै महत्त्व दिनुपर्ने हुन्छ । सम्बन्धित विषयवस्तुको सहजीकरण गराई ज्ञान, सिप र धारणाको विकास गराउनु आवश्यक छ । विद्यार्थीहरूमा सैद्धान्तिक पक्षका साथै व्यावहारिक पक्षको विकास गराई सकारात्मक सोच तथा व्यवहारको विकास गर्नु यस विषयको मुख्य उद्देश्य हो ।

विद्यार्थीहरूमा समालोचनात्मक तथा सकारात्मक सोचको विकास, व्यवहारिक प्रयोग, प्रतिभाको पहिचान तथा सिर्जनात्मक सिपको विकास गरी समाजशास्त्रीय क्षेत्रमा नेतृत्व गर्न सक्ने क्षमताको विकास गराउने जस्ता मूलभूत उद्देश्यहरू यस विषयले राखेको छ । समाजशास्त्रको सैद्धान्तिक एवम् व्यावहारिक ज्ञान दिनका लागि कक्षाकोठाभित्र वा बाहिर आआफ्नो टोल तथा समुदायसँग सम्बन्धित सामाजिक क्रियाकलापहरू गराउनुपर्ने छ । विषयवस्तुलाई कण्ठ गराउने नभई विद्यार्थीहरूलाई आआफ्ना समुदायमा खोज गरी सिर्जनात्मक प्रतिभाको विकास गर्न प्रोत्साहन गर्नुपर्ने छ । यस विषयले विद्यार्थीहरूमा प्रतिवेदन, रेखाचित्र, वृत्तचित्र, स्तम्भचित्र, तालिका, तस्बिर जस्ता सिर्जनशील विद्याहरूमार्फत सिर्जनात्मक सिपको समेत विकास गराउने लक्ष्य राखेको छ । यी सिपहरूको विकास गर्न उनीहरूलाई बहु बौद्धिकताको सिद्धान्तानुरूप रुचि र क्षमताअनुसारका ज्ञान, सिप र अभिवृत्ति एवम् मूल्यहरूको विकास गर्न योजनाबद्ध तथा विविधतायुक्त सिकाइ सहजीकरणको ठूलो भूमिका रहन्छ । त्यसैले समाजशास्त्र विषयमा सिकाइ सहजीकरण गर्दा विभिन्न प्रकारका विद्यार्थीकेन्द्रित शिक्षण विधिहरू प्रयोग गर्नुपर्छ, जस्तै : प्रश्नोत्तर विधि, प्रदर्शन विधि, समस्या समाधान विधि, छलफल विधि, अवलोकन विधि, खोज विधि, परियोजना विधि, प्रयोगात्मक विधि, क्षेत्र भ्रमण विधि, आगमन विधि, घटना अध्ययन विधि आदि ।

शिक्षकले सिकाइ कार्यको सहजीकरण गर्दा विद्यार्थीको उमेर, तह, रुचि, बहुबौद्धिकता, मनोविज्ञान, सामाजिक पृष्ठभूमि, विद्यार्थी सङ्ख्या, शैक्षिक सामग्रीको उपलब्धता आदि समेतलाई ध्यान दिई स्थानीय परिवेश, विषयवस्तुको प्रकृति र स्वरूपका आधारमा सिकाइ सहजीकरणमा विविधता ल्याउन सकिने छ । विद्यार्थीलाई समस्या समाधान गर्न गाह्रो अन्त्यारो परेको अवस्थामा उनीहरूको कमीकमजोरीलाई राम्ररी केलाई विद्यार्थीहरूको सहभागिता एवम् सामूहिक तथा सहयोगात्मक सिकाइलाई प्रोत्साहन गर्नुपर्ने छ । विषय शिक्षणका क्रममा सूचना प्रविधिको समेत सहयोग लिएर सिक्न सक्ने वातावरण तयार गर्नुपर्ने छ । विद्यार्थीहरू सिर्जना र प्रतिभाका भण्डार भएकाले उनीहरूका प्रतिभा प्रष्फुटनका लागि उपयुक्त वातावरण सिर्जना गर्नुपर्ने छ ।

७. विद्यार्थी मूल्याङ्कन

विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि सुनिश्चित गर्न निर्माणात्मक र निर्णयात्मक दुवै प्रकारको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने छ । विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि सुधारका लागि कक्षा शिक्षणकै क्रममा कक्षाकार्य, परियोजना कार्य, प्रस्तुतीकरण, उपलब्धि परीक्षा जस्ता क्रियाकलाप गराई सैद्धान्तिक तथा प्रयोगात्मक ज्ञान तथा सिप हासिल गराउन आवश्यक छ । यसको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन तथा विद्यार्थीको सिकाइस्तर सुधार गर्न सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गका रूपमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई उपयोग गर्नुपर्छ । निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको सिकाइ उपलब्धिको निश्चित भारलाई निर्णयात्मक मूल्याङ्कनमा समेत जोडिने छ ।

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप तथा अभिवृत्ति प्राप्त गर्न सके सकेनन् भन्ने कुरा पत्ता लगाउने महत्त्वपूर्ण संयन्त्र मूल्याङ्कन हो । विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कन गर्दा सिकाइ उपलब्धिहरूलाई ध्यान दिई सक्षमता र सिकाइ उपलब्धिअनुरूप सिकाइको सबै स्तरलाई समेटेर गर्नुपर्दछ । आन्तरिक र बाह्य मूल्याङ्कनमार्फत यस विषयको मूल्याङ्कन हुने छ । मूल्याङ्कनको कुल भारमध्ये २५ प्रतिशत आन्तरिक र ७५ प्रतिशत बाह्य मूल्याङ्कनबाट हुने छ । यसै गरी बाह्य मूल्याङ्कनअन्तर्गत लिखित परीक्षा सञ्चालन हुने छ । विद्यार्थी मूल्याङ्कनअन्तर्गत निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कन दुवै तरिकाबाट नै गरिने छ । यस विषयका पाठ्यक्रममा समावेश गरिएका तहगत सक्षमताहरू, कक्षागत सिकाइ उपलब्धि र तिनका विषयवस्तु, सोसँग सम्बन्धित सिप, सिकाइ सहभागिता र सिकाइ सक्रियताका आधारमा विद्यार्थीहरूको सिकाइको मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ ।

(क) आन्तरिक मूल्याङ्कन

आन्तरिक तथा प्रयोगात्मक मूल्याङ्कनका लागि प्रत्येक विद्यार्थीहरूले गरेका कार्य र उनीहरूमा आएको व्यवहार परिवर्तनको अभिलेख राखी सोका आधारमा अङ्क प्रदान गर्नुपर्दछ । विद्यार्थीहरूले सिके नसिकेको पत्ता लगाई नसिकेको भए कारण पहिचान गरी पुनः सिकाइन्छ भने यस्तो मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई निर्माणात्मक मूल्याङ्कन भनिन्छ । कक्षा ११ र १२ को समाजशास्त्र विषय सिकाइका क्रममा कक्षाकोठामा कक्षागत शिक्षण सिकाइकै अभिन्न अङ्कका रूपमा गृहकार्य, कक्षाकार्य, परियोजना कार्य, सामुदायिक कार्य, सह/अतिरिक्त क्रियाकलाप, एकाइ परीक्षा, मासिक परीक्षा जस्ता मूल्याङ्कनका साधनहरूको प्रयोग गर्न सकिने छ र मूल्याङ्कनका लागि विद्यार्थीको अभिलेख राख्नुपर्छ । सोका आधारमा नै सिकाइ अवस्था यकिन गरिन्छ र आवश्यकतानुसार उपचारात्मक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्छ । विशेष सिकाइ आवश्यकता भएका विद्यार्थीका लागि विषय शिक्षकले नै उपयुक्त प्रक्रिया अपनाई मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ । शिक्षकले यस प्रकारको मूल्याङ्कन निरन्तर रूपमा गरी विद्यार्थीहरूमा अपेक्षित सिप र व्यवहार विकासमा जोड दिनुपर्छ ।

यस विषयमा कक्षा ११ र १२ मा कुल भारमध्ये २५ प्रतिशत भार आन्तरिक मूल्याङ्कन हुने छ । यसको मूल्याङ्कन निम्नअनुसार हुने छ :

कक्षा ११ र १२ मा आन्तरिक मूल्याङ्कन

क्र.सं.	प्रयोगात्मक कार्य	अङ्कभार
१	कक्षा सहभागिता	३
२	प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य (अध्ययन, भ्रमण, प्रतिवेदन, प्रस्तुति इत्यादि)	१६
३	त्रैमासिक परीक्षाको अङ्क	६
जम्मा		२५

(ख) बाह्य मूल्याङ्कन

यस विषयमा कक्षा ११ र १२ प्रत्येकमा कुल भारमध्ये ७५ प्रतिशत भार बाह्य मूल्याङ्कन हुने छ । कक्षा ११ र १२ प्रत्येक कक्षामा लागि लिइने परीक्षाका लागि पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले तयार गरेको विशिष्टीकरण तालिकाअनुसार प्रश्नपत्र निर्माण गर्नुपर्ने छ । यस विषयको परीक्षामा विशेष गरेर ज्ञान/बोध, समस्या समाधान, समालोचनात्मक, सिर्जनासँग सम्बन्धित प्रश्नहरू सोधिने छन् । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति प्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरिन्छ । सबै बाह्य परीक्षामा अक्षराङ्कन पद्धतिको प्रयोग गरिने छ ।

आयुर्वेद

कक्षा : ११ र १२

विषय सङ्केत : Ayu. 213 (कक्षा ११), Ayu. 214 (कक्षा १२)

पाठ्यघण्टा : ५

वार्षिक कार्यघण्टा : १६०

१. परिचय

विद्यालय तहको पाठ्यक्रममा समावेश गरिएको आयुर्वेद विषयको पाठ्यक्रमको मूल लक्ष्य स्वास्थ्य सचेतना र आयुर्वेद उपचारमा आधारित सामान्य अभ्यास सम्बद्धज्ञान, सिप तथा दक्षता आर्जन गर्न सक्षम बनाउनु रहेको छ । यस पाठ्यक्रममा तल्लो तहमा प्राप्त गरेका ज्ञान एवम् अनुभवहरूलाई समेट्दै स्वाध्ययनको पूर्वाधारका लागि आवश्यक विषयवस्तुहरू समावेश गरिएका छन् । यस विषयका विषयवस्तुहरूको सहजीकरणका लागि कक्षा ११ र १२ गरी हरेक कक्षामा पाठ्यभार १६० कार्यघण्टा र ५ क्रेडिट आवर कायम गरी क्षेत्रगत रूपमा समेत बाँडफाँड गरिएको छ । यसमा विषयवस्तुको सीमा निर्धारण गरिनुका साथै सिकाइ क्रियाकलाप र मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई बढी वस्तुगत र व्यावहारिक बनाउने प्रयास गरिएको छ ।

यो पाठ्यक्रममा स्वस्थवृत्त, द्रव्यगुण, शल्य, शालाक्य, पञ्चकर्म, रसायन, बाजीकरण, रसशास्त्र, भैषज्य, रोग निदान तथा आयुर्वेद उपचार जस्ता विषयवस्तु समेटिएको छ । यसमा विषयवस्तु समायोजन गर्दा पाठ्यक्रमलाई सरल, प्रायोगिक, समयसापेक्ष र स्तरीय बनाउनुपर्ने पक्षलाई पनि विशेष ध्यान दिइएको छ । उल्लिखित तथ्यलाई मनन गर्दै आयुर्वेद विषयलाई ५० प्रतिशत अंश सैद्धान्तिक र ५० प्रतिशत अंश प्रयोगात्मक पक्षमा आधारित हुने गरी सिकाइ सहजीकरण तथा मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई व्यवस्थित गरिएको छ ।

यस पाठ्यक्रममा परिचय, तहगत सक्षमता, कक्षागत सिकाइ उपलब्धि, विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया र विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई समेटिएको छ । यस क्रममा पाठ्यक्रम लेखन तथा विकासको विषयगत औचित्य, पाठ्यक्रममा रहेका मुख्य विशेषता तथा पाठ्यक्रमको स्वरूपलाई समेटेरी परिचय, विषयगत रूपमा अपेक्षित ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति, मूल्य र कार्य तत्परतालाई समेटेरी त्यसको क्रियात्मक स्वरूपमा सक्षमता समावेश गरिएको छ । त्यसै गरी यसमा सिकाइको स्तर र सक्षमताको विशिष्टीकृत विस्तृतीकरण गरी सिकाइ उपलब्धि र सक्षमतालाई सम्बन्धित गरिएको छ भने अधिल्ला कक्षासँगको लम्बीय सन्तुलनका आधारमा विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, विषयगत विशिष्टता र मौलिकतालाई समेटिएको छ । यसमा सिकाइ सहजीकरणका विधि तथा प्रक्रियाका साथसाथै निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कनका विधि तथा प्रक्रिया उल्लेख गरी विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई व्यवस्थित गरिएको छ ।

२. तहगत सक्षमता

माध्यमिक तह कक्षा ११-१२ को ऐच्छिक आयुर्वेद विषय अध्ययन गरेपछि विद्यार्थीहरू निम्नलिखित कार्यहरूमा सक्षम हुने छन् :

१. स्वस्थवृत्तका विविध पक्षको बोध गरी स्वस्थ जीवनका लागि यसको प्रयोग
२. द्रव्य गुणको महत्त्व बुझी आवश्यकतानुसार प्रयोग
३. रसशास्त्र र भैषज्यका बारेमा जानकारी हासिल गरी दैनिक जीवनमा उपयोग
४. रोग निदानका पक्षका बारेमा धारणा विकास गरी घरेलु वा प्राथमिक उपचारका क्रममा त्यसको प्रयोग
५. आयुर्वेद उपचारका क्रममा पूर्वकर्म, पञ्चकर्म एवम् चिकित्सा उपक्रमका बारेमा सामान्य जानकारी हासिल गरी आवश्यकतानुसार व्यवहारमाउपयोग
६. शल्य, शालाक्य, रसायन तथा बाजीकरण महत्त्व बुझी प्राथमिक चिकित्साका क्रममा उपयोग

३. सिकाइ उपलब्धि

कक्षा ११

माध्यमिक तह कक्षा ११ को आयुर्वेद विषय अध्ययन गरेपछि विद्यार्थीहरू निम्नलिखित विषयमा समर्थ हुने छन् :

१. आयुर्वेदको छोटकरीमा परिचय दिँदै वेग र चर्याका बारेमा बताउन
२. सद्वृत्त वा सद्वर्तनको महत्त्व बोध गरी स्वस्थ व्यक्तिको लक्षण भन्न
३. द्रव्य गुणका बारेमा वर्णनात्मक प्रस्तुति गर्न
४. निर्धारित जडीबुटीका परिचय दिँदै प्रयोगका क्षेत्र बताउन
५. रसशास्त्रका प्रमुख क्षेत्रका बारेमा जानकारी हासिल गरी परिभाषित गर्न
६. भैषज्य तथा संधान कल्पनाका क्षेत्र प्रस्तुत गर्न
७. रोग निदानसम्बद्ध क्रियालाई सन्तुलित पार्ने उपायहरू अवलम्बन गर्न
८. सामान्य शारीरिक समस्या पहिचान गरी त्यसको घरेलु उपचार विधि उपयोग गर्न
९. पूर्वकर्म, प्रधानकर्म र पश्चात्कर्म सम्बन्धी आधारभूत पक्षका बारेमा बताई स्वस्थ रहन यसको उपयोग गर्न ।

कक्षा १२

माध्यमिक तह कक्षा १२ को आयुर्वेद विषय अध्ययन गरेपछि विद्यार्थीहरू निम्नलिखित विषयमा समर्थ हुने छन् :

१. स्वस्थ जीवनमा आहार, चर्या र वृत्तका क्षेत्र पहिचान गरी उदाहरण बताउन
२. पर्यावरणीय विकृतिबाट स्वास्थ्यमा हुने समस्याको रोकथाम र उपचारको सामान्य विधि प्रस्तुत गर्न
३. निर्धारित रोगको परिभाषा र वर्गीकरण गर्न
४. निदान पञ्चकर्म र रोग परीक्षण एवम् उपचार विधि प्रस्तुत गर्न
५. शल्यशास्त्रका प्रमुख क्षेत्र पहिचान गर्न र व्यवहारमा उपयोग गर्न
६. नाक, कान, घाँटी, मुख र आँखाको सुरक्षाका विधि पहिचान गरी प्रतिश्याय, तुण्डीकेरी र गलशोध सम्बन्धी सामान्य चिकित्सा विधि बताउन
७. स्त्रीजीवनका अवस्था पहिचान गरी कारण, लक्षण र सामान्य उपचार विधि बताउन
८. शिशु अवस्थाका बारेमा जानकारी हासिल गरी त्यस अवस्थामा लाग्ने रोग पहिचान रोकथाम तथा उपचार विधिको उपयोग गर्न
९. रसायन तथा बाजीकरणको अर्थ, लाभ र प्रमुख द्रव्य बताउन

४. विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम तालिका

कक्षा ११

क्र. सं.	विषयक्षेत्र	विषयवस्तु	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	पाठ्य घण्टा
१.	स्वास्थ्य	स्वस्थवृत्त	<p>१.१. स्वस्थवृत्तको सङ्क्षिप्त परिचय</p> <ul style="list-style-type: none"> ● त्रय उपस्तम्भ र यसको महत्त्व ● आहार : अन्नपान विधि र भोजन विधि ● निद्रा : परिचय, फाइदा र बेफाइदा ● ब्रह्मचर्य : परिचय, फाइदा र बेफाइदा <p>१.२. अधारणीय एवम् धारणीय वेग : परिचय र प्रकार</p> <p>१.३. दिनचर्या र ऋतुचर्या</p> <ul style="list-style-type: none"> ● परिचय ● स्वस्थ रक्षामा यसको उपयोग ● ऋतुको परिचय ● गर्नुपर्ने तथा गर्न नहुने कार्यहरू ● ऋतुअनुसारको खाद्य तथा अखाद्य वस्तु <p>१.४. सद्वृत्त ज्ञान</p> <p>१.५. स्वस्थ व्यक्तिका परिचय र लक्षण</p>	१५
२.	द्रव्यगुण विज्ञान	द्रव्यको परिचय र प्रमुख कर्म	<p>२.१ निर्धारित औषधीय द्रव्यको परिचय (रस, गुण, वीर्य, विपाक, प्रभाव) र प्रमुख कर्म :</p> <ul style="list-style-type: none"> ● जिरा, ज्वानो, सर्पगन्धा, बेसार, अश्वगन्धा, सुकुमेल, शतावरी, दालचिनी, एरन्ड, गुर्जो, भृगराज, लवङ्ग, दाक्षा, सर्षप, आमला, अदुवा, हरो, लसुन, बरो, पिप्पली, ब्राह्मी, मरिच, ● विषद्रव्य : वत्सनाभ ● उपविष : भल्लातक, जयपाल, कुपिलु, अर्क, स्नुही, धतुरो, भाङ, गुञ्जा 	१७
३.	औषधी निर्माण	रसशास्त्र एवम् भैषज्य कल्पना	<p>३.१. रसशास्त्र परिचय</p> <ul style="list-style-type: none"> ● पारदको सामान्य परिचय र उपयोग ● लौह वर्ग परिचय ● सुधावर्ग परिचय, स्फटिका शोधन <p>३.२ भैषज्य कल्पना</p> <ul style="list-style-type: none"> ● परिचय र परिभाषा ● पञ्चविध कषाय कल्पना 	१६

			<ul style="list-style-type: none"> ● स्वरस ● कल्क ● क्वाथ ● फान्ट ● चूर्ण ● आसव, अरिष्ट 	
४.	रोग निदान	रोग निदान एवम् विकृति विज्ञान	<p>४.१ निदान पञ्चक</p> <ul style="list-style-type: none"> ● निदान ● पूर्वरूप ● रूप ● उपशय ● सम्प्राप्ति <p>४.२. व्याधिको परिचय</p> <ul style="list-style-type: none"> ● व्याधि भेद ● षट्क्रिया काल ● रोगी र रोग परीक्षा ● त्रिविध, षड्विध, अष्टविध र दशविध परीक्षाको प्रकार एवम् व्यावहारिक उपयोग <p>४.३. सामान्य शारीरिक समस्या र त्यसको घरेलु उपचार</p> <ul style="list-style-type: none"> ● रुघा ● खोकी ● वाथरोग ● ज्वर ● शिरशूल ● मुखरोग 	१६
५	पञ्चकर्म	पञ्चकर्म	<p>५.१ पञ्चकर्म सम्बन्धी सामान्य परिचय</p> <p>५.२ पूर्वकर्म सम्बन्धी सामान्य परिचय, दीपन, पाचन, स्नेहन, स्वेदन, अभ्यङ्ग, लेप, बाह्यवस्ती, शिरोधारा, पत्रपिण्ड स्वेदन</p> <p>५.३ प्रधानकर्मको सामान्य परिचय, वमन विरेचन, वस्ति, नस्य, रक्तमोक्षण</p> <p>५.४ पश्चात्कर्मको सामान्य परिचय, संसर्जन क्रम,</p>	१६

			रसायन सेवन	
--	--	--	------------	--

कक्षा १२

क्र.सं.	विषयक्षेत्र	विषयवस्तु	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	पाठ्य घण्टा
१.	स्वास्थ्य	स्वस्थवृत्त	<p>१.१ स्वास्थ्यका लागि आहार सम्बन्धी ज्ञान (हिताहार, अहिताहार र ऋत्वाहार, सात्म्य, विरुद्ध आहार, आहार मात्रा, संयोग, आहार काल र स्थान आदि)</p> <p>१.२ सात्त्विक, राजसिक र तामसिक भोजनको ज्ञान</p> <p>१.३ सद्वृत्तको ज्ञान : कायिक, वाचिक, मानसिक, आध्यात्मिक र सामाजिक</p> <p>१.४ धारणीय एवम् अधारणीय वेग र त्यसबाट हुने समस्या र सामान्य चिकित्सा</p> <p>१.५ आचार रसायन</p> <p>१.६ पर्यावरण संरक्षण एवम् जडीबुटीको सम्बन्ध</p> <p>१.७ पर्यावरणीय विकृतिबाट स्वास्थ्यमा हुने समस्याको रोकथाम र उपचारको सामान्य विधि</p>	१५
२.	काय चिकित्सा	रोग र उपचार	<p>२.१ रोगको परिभाषा, वर्गीकरणसम्बन्धी ज्ञान ज्वर, अतिसार, अम्लपित्त, अपस्मार, अर्श, आमवात, संधिवान, वातरक्त, उच्च रक्तचाप, पाण्डु, कामला, श्वास, कास, छर्दि, त्वक्‌रोग, मधुमेह, शूल, शोथ, शीतपित्त, रक्तपित्त, प्रवाहिका, ग्रहणी, अग्निमान्द्य, अर्बुद</p> <p>२.२ निदान पञ्चक</p> <ul style="list-style-type: none"> ● निदान ● पूर्वरूप ● रूप ● उपशय ● सम्प्राप्ति <p>२.३ रोग परीक्षण विधि- त्रिविधदर्शन, स्पर्शन, प्रश्न</p> <p>२.४ अष्टविध- नाडी, मल, मूत्र, जिह्वा, शब्द, स्पर्श, आकृति, नेत्र</p>	१६

			२.५ निर्धारित रोगहरू र तिनको उपचार सम्बन्धी ज्ञान	
३.	शल्य र शालाक्य	शल्य र शालाक्य	३.१ शल्य तथा शालाक्यको परिभाषा ३.२ शल्यशास्त्रमा पूर्वकर्म, प्रधानकर्म एवम् पश्चात्कर्मको परिचय र महत्व ३.३ अष्टविध शल्यकर्मको सामान्य ज्ञान ३.४ सद्योन्नयनको ज्ञान एवम् द्रव्योपचारको प्रारम्भिक ज्ञान ३.५ केही शल्य सम्बन्धी रोगहरूको ज्ञान, प्राथमिक चिकित्सा एवम् त्यसको उद्देश्य, शोफ, दग्ध, भग्न, रक्तस्राव, तीव्र उदर शूल ३.६ प्राथमिक स्वास्थ्य उपचार ३.७ वातावरण प्रदूषण एवम् अस्वस्थ जीवनशैलीबाट नाक, कान, घाँटी एवम् मुख र आँखाको सुरक्षा ३.८ प्रतिश्याय, तुण्डीकेरी र गलशोथ सम्बन्धि सामान्य चिकित्साको ज्ञान	१७
४.	कौमारभृत्य तथा स्त्री रोग	स्त्री र बाल रोग	४.१ स्त्रीजीवनका विभिन्न अवस्थाहरू : बाला, ऋतुमति, गर्भिणी, सूतिका ४.२ मासिक चक्र (रजस्वला) को ज्ञान ४.३ स्त्रीरोगहरूको कारण, लक्षण र सामान्य उपचार - रजःकृच्छ्र, श्वेतप्रदर, रक्तप्रदर, अनार्तव ४.४ गर्भिणी स्वास्थ्य र अवस्थाका सम्भावित उपद्रवहरू र बच्ने उपाय ४.५ गर्भिणी अवस्थाको लक्षण, परिचर्या, आहारको व्यवस्था र पालना गर्नुपर्ने नियमहरू ४.६ कुपोषणबाट बच्ने उपायहरू ४.७ प्रसव अवस्था र सम्भावित उपद्रवहरू र तिनका सामान्य उपायहरू एवम् सचेत हुनुपर्ने अवस्था ४.८ सुत्केरी महिलाको हेरचाह तथा आहारको व्यवस्था एवम् उपयोगी द्रव्य ४.९ शिशु अवस्थाको परिचय, षोडश संस्कार ४.१० शिशु अवस्थामा लाग्ने रोगहरूको सामान्य	२४

			ज्ञान र तिनका रोकथाम एवम् उपचारको सामान्य ज्ञान	
५.	रसायन तथा वाजीकरण	रसायन तथा वाजीकरण	५.१ रसायनको अर्थ, यसको प्रयोगबाट हुने लाभ र प्रमुख रसायन द्रव्यहरू/योग, दुग्ध, घृत, च्यवनप्राश ५.२ वाजीकरणको अर्थ, उपयोगिता र केही वाजीकरण द्रव्यहरू/योग, अश्वगन्धा चूर्ण, शतावरी	८

५. प्रयोगात्मक कार्य

कक्षा ११		कक्षा १२	
प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य	कार्य घण्टा	प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य	कार्य घण्टा
स्वास्थ्य सम्बद्ध विषयक्षेत्रमा आधारित भई सोधखोज, सामग्री अध्ययनलगायतका कार्य गरी त्यसका आधारमा प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुति	१४	स्वास्थ्य सम्बद्ध विषयक्षेत्रका सामग्री अध्ययनलगायतका कार्य गरी त्यसका आधारमा प्रतिवेदन प्रस्तुति	१४
द्रव्यगुण विज्ञानसँग सम्बन्धित विषयक्षेत्रमा आधारित परियोजना कार्यको अभिलेख	१८	कार्य चिकित्सासम्बन्धी विषयवस्तुमा आधारित प्रयोगात्मक कार्य	१६
औषधी निर्माणसँग विषयक्षेत्रको सोधखोज, सामग्री अध्ययनलगायतका कार्य गरी त्यसका आधारमा प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुति	१६	शल्य तथा शालाक्यसम्बद्ध विषयक्षेत्रमा आधारित प्रयोगात्मक कार्य	१८
रोग निदानसम्बन्धी लघु परियोजना कार्य	१६	कौमारभृत्य तथा स्त्री रोगसम्बन्धी लघु परियोजना कार्य	२४
पञ्चकर्म सम्बद्ध विषयक्षेत्रमा आधारित भईपरियोजना कार्य	१६	रसायन तथा वाजीकरण विषयक्षेत्रमा आधारित भई परियोजना कार्य	८
जम्मा	८०	जम्मा	८०

६. सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया

आयुर्वेद विषयको आफ्नै मौलिक तथा विशिष्ट सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया परम्परा रहिआएको छ । विशेषतः “गरेर सिक (Learning by doing)” को सिद्धान्तअनुसार यस परम्पराका हरेक क्रियाकलाप प्रयोगात्मक अभ्यासमा नै केन्द्रित रहन्छन् । यसले नेपालको मौलिक चिकित्सा पद्धतिका रूपमा रहेको आयुर्वेद उपचार विधिलाई प्राथमिकता दिन्छ । यसर्थ यस विषयको सिकाइ सहजीकरण कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन विषयवस्तुको प्रकृतिअनुसार विभिन्न

शिक्षण विधि प्रयोगमा ल्याउन सकिन्छ, जस्तै : प्रदर्शन विधि, छुलफल विधि, प्रश्नोत्तर विधि, भूमिका अभिनय, अवलोकन भ्रमण, खोज विधि, परियोजना विधि, समस्या समाधान विधि, प्रयोग विधि आदि ।

उल्लिखित शिक्षण विधि प्रयोग गरी सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया सञ्चालन गर्दा शिक्षकले निम्नानुसारका पक्षमा ध्यान दिनुपर्छ :

- अध्यापकले वार्षिक शिक्षण योजना, एकाइ योजना र दैनिक पाठयोजना निर्माण गरी सोअनुसार सिकाइ प्रक्रिया सञ्चालन गर्नुपर्छ ।
- आयुर्वेद शिक्षा सम्बद्ध सहजीकरण क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्दा विद्यार्थीहरूका पूर्वअनुभव, अवधारणा तथा रहनसहनमा ध्यान दिनुपर्दछ । यो प्रयोगात्मक विषय भएकाले प्रदर्शन, अवलोकन र उपयोगलाई विशेष प्राथमिकता दिनुपर्दछ ।
- सैद्धान्तिक विषयवस्तुको प्रस्तुतिपछि विद्यार्थीहरूलाई यथा सम्भव उदाहरण, स्थलगत अध्ययन भ्रमण एवम् प्रयोगात्मक कार्य गर्न लगाउनुपर्दछ ।
- सिकाइ सहजीकरण प्रक्रियामा विद्यार्थीमा समझदारी, क्रियात्मक सोचाइ तथा प्रयोगात्मक सिप र अभिवृत्तिको विकास गर्ने क्रियाकलापलाई जोड दिनुपर्छ । सिकाइलाई बोधमा मात्र सीमित नराखी पूर्णता प्रदान गर्नका लागि पर्याप्त अवसर दिई सिर्जनात्मक प्रयोगका लागि स्थानान्तरण गर्न सक्ने अवस्थामा पुऱ्याउनुपर्छ ।
- सिकाइ सहजीकरणका क्रममा विद्यालयमा उपलब्ध हुन नसक्ने सामग्री रतिनीहरूको प्रयोगका सम्बन्धमा सामुदायिक स्रोत र अभिभावकसँग सम्पर्क गर्नुपर्छ । यस्ता स्रोतहरूको प्रयोग गर्दा सम्बन्धित ठाउँमा नै लगी तिनको प्रयोग र सञ्चालित क्रियाकलाप आवश्यकतानुसार प्रदर्शन गर्नुपर्छ ।
- शिक्षकले कुनै पनि शिक्षण विधि अपनाउनुभन्दा पहिले निम्नलिखित कुरामा ध्यान दिनु सान्दर्भिक देखिन्छ :
 - (क) विद्यार्थीको बुझ्ने क्षमता र परिपक्वता
 - (ख) आफूले रोजेका विधिहरूबाट अध्यापन सफल हुने विश्वास
 - (ग) सफलता प्राप्तिका लागि विद्यार्थीमा अभिरुचि जागरण
 - (घ) विद्यार्थीमा सिर्जनशील रूपमा विचार गर्ने र सहयोग गर्ने भावना
 - (ङ) स्थानीय स्तरमा उपलब्ध हुने साधन स्रोत तथा विज्ञ

७. मूल्याङ्कन प्रक्रिया

सिकाइ प्रक्रियाका साथसाथै विषयवस्तुको मूल्याङ्कन निरन्तर रूपमा गर्नुपर्ने हुन्छ । औपचारिक र अनौपचारिक दुवै रूपले सिकाइ उपलब्धिलाई मापन गर्दै जानुपर्छ । विद्यार्थीको कक्षा कार्य, कक्षा सहभागिता, कार्य सम्पादनको अवस्था तथा व्यवहार परिवर्तनको अवलोकन लगायत मौखिक, लिखित तथा प्रयोगात्मक परीक्षाका माध्यमले पाठगत रूपमा विद्यार्थीहरूको उपलब्धि मापन गर्नुपर्छ । यस क्रममा विद्यार्थीले हासिल गरेका ज्ञान तथा बोध, सिप, प्रयोगलगायत विश्लेषण, मूल्याङ्कन तथा सिर्जना जस्ता उच्च दक्षतासम्बद्ध पक्षको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने छ । आन्तरिक र बाह्य मूल्याङ्कनमार्फत यस विषयको मूल्याङ्कन हुने छ । मूल्याङ्कनको कुल भारमध्ये २५ प्रतिशत आन्तरिक र ७५ प्रतिशत बाह्य मूल्याङ्कन हुने छ । आन्तरिक मूल्याङ्कनका विभिन्न माध्यम तथा साधनहरू प्रयोग गरिने मूल्याङ्कन मूलतः निर्माणात्मक प्रयोजनका लागि सञ्चालन गरिने भए पनि यसको नतिजा निर्णयात्मक प्रयोजनमा पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ । बाह्य मूल्याङ्कनका रूपमा सञ्चालन गरिने लिखित तथा प्रयोगात्मक परीक्षा मूलतः निर्णयात्मक प्रयोजनले सञ्चालन गरिन्छ ।

(क) आन्तरिक मूल्याङ्कन

सिकाइका क्रममा विद्यार्थीले के कति सिके भन्ने पक्षको मूल्याङ्कन गरी नसिकेको भए नसिकनुको कारण अन्वेषण गरी पुनः सिकाइन्छ । यस्तो मूल्याङ्कन कक्षाकोठामा सिकाइ सहजीकरण प्रक्रियाकै क्रममा कक्षाकार्य, गृहकार्य, कक्षा सहभागिता, व्यावहारिक परिवर्तन, हाजिरीका आधारमा गरेर अभिलेख राख्नुपर्छ । साथै एकाइ तथा त्रैमासिक परीक्षाहरू सञ्चालन गरी विद्यार्थीको सिकाइको मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ । मूल्याङ्कन नतिजाका आधारमा आवश्यकतानुसार विद्यार्थीलाई तुरुन्त पृष्ठपोषण प्रदान गर्नुका साथै आवश्यकतानुसार सुधारात्मक तथा उपचारात्मक शिक्षण गरी विद्यार्थीलाई सिकाइ सुधारको अवसर प्रदान गर्नुपर्छ । यस्तो आन्तरिक मूल्याङ्कनको मुख्य उद्देश्य सिकाइ सुधार गर्नु भए पनि यसको केही भार निर्णयात्मक मूल्याङ्कनमा पनि समावेश गरिने छ । कक्षा ११ र १२ प्रत्येकमा आन्तरिक मूल्याङ्कनबाट निम्नअनुसारको २५ अङ्क निर्णयात्मक मूल्याङ्कनमा समावेश गरिने छ ।

सि.नं.	मूल्याङ्कनका आधार	अङ्क
१	कक्षा सहभागिता	३
२	त्रैमासिक परीक्षाको अङ्कबाट	६
३	परियोजना तथा प्रयोगात्मक कार्य	१६
जम्मा		२५

(ख) बाह्य मूल्याङ्कन

कक्षा ११ र १२ प्रत्येकमा आन्तरिक तथा बाह्य मूल्याङ्कन विधिको प्रयोग गरी विद्यार्थीको निर्णयात्मक मूल्याङ्कन गरी विद्यार्थीको स्तर वा ग्रेड निर्धारण गरिन्छ । यसका लागि आन्तरिक मूल्याङ्कनलगायत सैद्धान्तिक तथा प्रयोगात्मक बाह्य परीक्षाद्वारा विद्यार्थीको बाह्य मूल्याङ्कन गरिने छ । पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले निर्धारित मापदण्ड तथा विशिष्टीकरण तालिका प्रयोग गरी मूल्याङ्कन साधन विकास विद्यार्थीको बाह्य मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने छ । आयुर्वेद विषयमा बाह्य मूल्याङ्कनअन्तर्गत सैद्धान्तिक पक्षको परीक्षाबाट ५० अङ्क तथा प्रयोगात्मक पक्षको मूल्याङ्कनबाट २५ समावेश गरी कुल ७५ अङ्क कायम हुने छ । सैद्धान्तिक पक्षको परीक्षाका लागि सिकाइका विभिन्न तह विशेष गरी ज्ञान, बोध, प्रयोग र उच्च दक्षता मापन गर्ने गरी अति छोटो उत्तर आउने प्रश्न, छोटो उत्तर आउने प्रश्न र लामो उत्तर आउने प्रश्न गरी तीन किसिमका प्रश्नहरू सोधिने छ ।

Business Studies

Grades: 11 and 12

Subject code: Bus. 215 (Grade 11), Bus. 216 (Grade 12)

Credit hrs: 5

Working hrs: 160

1. Introduction

Business Studies is a broad subject in the social sciences, allowing the in-depth study of a range of specialties such as accountancy, finance, organisation, human resource management and marketing. To serve the same, the curriculum of this subject for Grades 11 and 12 has been prepared in line with the National Curriculum Framework-2076 to prepare the students for job market and for higher studies.

The main thrust of the course is to provide knowledge and skills to the students about management and its functions related to business. Establishing a proper linkage with the fundamental orientation of the attributes of Business Studies, this course also aims to impart in-depth knowledge so as to equip the students with workable tools and techniques of the management that ensures growth, success and sustainability of the business. Besides, the course aims to impart adequate knowledge and skills in drafting business letters. The curriculum also addresses some emerging issues of management. The value addition of this course is to prepare and enable the students in formulating business plans. The content of the business studies of Grade 11 and 12, thus, is a blend of theory and practice of different aspects of business management.

The curriculum includes the level-wise competencies, grade-wise learning outcomes, scope and sequence of contents along with the working hours, learning facilitation process, some suggested project activities and student assessment process.

2. Level-wise Competencies

By the end of the grade 12, the students will have the following competencies.

1. Explain the foundational knowledge of business, including principles and practices of business management.
2. Identify the ground realities on the operational aspects of business.
3. Describe key functional areas of business management.
4. Identify key management functions of a business organisation.
5. Demonstrate necessary skills to carry out business and office operations independently.
6. Develop creative behavior to implement noble ideas on business.
7. Draft business letters.
8. Prepare a business plan.

3. Grade-wise Learning Outcomes

Grade 11

S. N.	Content Area	Learning Outcomes
1	Introduction to Business	1.1 Elaborate the idea of business. 1.2 Identify the dimensions, objectives, and functions of business. 1.3 Identify environmental aspects of business. 1.4 Justify that business as an integral part of human activity.
2	Business Idea Generation	2.1 Define creativity and innovation, and identify the basics of creative behavior. 2.2 Describe existing product, government policies, research and development and business actors network. 2.3 Differentiate between divergence and convergence in Businesses. 2.4 Identify the ways of spotting problems and prospects in business. 2.5 Identify and use the tools and techniques of generating new business ideas.
3	Resource Mobilization	3.1 Identify and describe major resources required to start up a business. 3.2 Identify and use different types of financial, physical, human and informational resources required in a business.
4	Forms of Business Ownership	4.1 Identify and characterise different forms of business organizations based on ownership. 4.2 Describe the influencing factors in choosing the business firm.
5	Business Ethics and Social Responsibility	5.1 Introduce business ethics and identify ethical principles for business. 5.2 Describe social responsibility of business and identify the areas of social responsibility.
6	Risk and Insurance	6.1 Describe the concepts of business risk and insurance. 6.2 Explain the roles and principles of insurance in business. 6.3 Identify the essentials of insurance contract. 6.4 Differentiate between different types of insurance.

7	Taxation	7.1 Introduce tax in business. 7.2 Define and calculate direct tax & indirect tax. 7.3 Register PAN as per its procedure.
8	Office Management	8.1 Describe the meaning, functions and importance of office management. 8.2 Explain the meaning and importance of record management. 8.3 Identify the principles of information management. 8.4 Use computers in record management. 8.5 Describe meaning, purpose, types and qualities of filing and indexing.

Grade 12

S. N.	Content Area	Learning Outcomes
1	Nature of Management	1.1 Describe meaning, essentials and nature of management. 1.2 Describe management as science, art and profession. 1.3 Describe key management functions. 1.4 Identify various levels of management.
2	Classical Management Perspective	2.1 Identify and explain principles and limitations of classical management theories. 2.2 Identify and explain the principles and limitations of administrative management theory.
3	Planning and Decision Making	3.1 Describe the meaning, rationale and process of planning. 3.2 Identify benefits and pitfalls of planning. 3.3 Describe various types of plans. 3.4 Describe meaning, importance, types of managerial decisions and process of decision making. 3.5 Identify and use different decision making conditions.
4	Organizing	4.1 Describe meaning, principles and process of organizing. 4.2 Identify meanings and bases of departmentalization. 4.3 Describe the various types of organizational structure. 4.4 Explain authority, responsibility and accountability as

		<p>drivers of organizing.</p> <p>4.5 Define delegation of authority and identify challenges for effective delegation of authority.</p> <p>4.6 Describe the guidelines for effective delegation of authority.</p> <p>4.7 Describe the meaning of centralization and centralization and make arguments for and against centralization and decentralization.</p> <p>4.8 Differentiate between delegation and decentralization of authority.</p>
5	Leading	<p>5.1 Describe meaning and importance of leading.</p> <p>5.2 Identify qualities of leadership and describe the roles of manager as a leader.</p> <p>5.3 Differentiate between autocratic and democratic leadership.</p>
6	Controlling	<p>6.1 Explain meaning and importance of controlling.</p> <p>6.2 Differentiate among pre-control, concurrent control and post-control.</p> <p>6.3 Explain the process of control.</p> <p>6.4 Identify and describe the attributes of effective control.</p>
7	Other Management Functions	<p>7.1 Describe meaning and importance of motivation.</p> <p>7.2 Identify and explain various techniques of motivation.</p> <p>7.3 Explain the basic features of Maslow's theory of hierarchy of needs and Herzberg's dual factor theory of motivation.</p> <p>7.4 Describe meaning of supervision and justify its rationale.</p> <p>7.5 Identify the roles of supervision in production and productivity.</p> <p>7.6 Identify and describe the factors influencing supervision.</p> <p>7.7 Describe the meaning and importance of communication.</p> <p>7.8 Describe the essentials of effective communication.</p> <p>7.9 Identify and explain the types of communication.</p> <p>7.10 State the barriers to effective communication and identify the ways to overcome them.</p>

8	Contemporary Issues on Management	<p>8.1 Describe meaning, sources and types of conflict management.</p> <p>8.2 Explain meaning and importance of talent management.</p> <p>8.3 Define quality management and identify its components.</p> <p>8.4 Describe the meaning and importance of supply chain management.</p> <p>8.5 Explain the nature, roles, and business succession in family business.</p>
9	Business Letter Writing	<p>9.1 Explain the meaning and importance of business Letter.</p> <p>9.2 Identify the structure and qualities of business letters.</p> <p>9.3 Prepare various business letters including enquiry, order, conformation, complaint and job application letter.</p>
10	Business Plan	<p>10.1 Introduce business plan.</p> <p>10.2 Describe the significance of business plan.</p> <p>10.3 Identify the contents of business plan.</p> <p>10.4 Formulate a business plan.</p>

4. Scope and Sequence of Contents

Grade 11

S. N.	Content Area	Elaboration of Contents	Working hours
1	Introduction to Business	<p>1.1 Business: an important human activity</p> <p>1.2 Dimensions of business: service and commerce</p> <p>1.3 Objectives of business</p> <p>1.4 Functions of business</p> <p>1.5 Business environment: meaning and components</p>	10
2	Business Idea	<p>2.1 Introduction to creativity and innovation</p> <p>2.2 Basics of creative behaviour</p> <p>2.3 Sources of business ideas: existing product, government policies, research and development, business actors network (buyers, suppliers, channel members and consultants)</p>	8

3	Resource Mobilization	<p>3.1 Major resources: financial, physical, human and informational</p> <p>3.2 Financial resources: equity and debt capital, fixed and working capital, venture capital, mutual fund</p> <p>3.3 Physical resources (land and building, machinery and parts, furniture and fixtures)</p> <p>3.4 Human resources (recruitment, selection and retention)</p> <p>3.5 Informational resources (intranet, extranet and internet)</p>	15
4	Forms of Business Ownership	<p>4.1 Introduction to common forms of business organizations</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ 4.2 Forms of business ownership <ul style="list-style-type: none"> a) Sole Trading Concern <ul style="list-style-type: none"> ▪ Introduction to sole trading concern ▪ Features of sole trading concern ▪ Reasons for starting sole trading concern ▪ Procedure of registration and renewals of sole trading concern in Nepal b) Partnership Firm <ul style="list-style-type: none"> ▪ Introduction to partnership firm ▪ Features of partnership firm ▪ Difference between sole trading concern and partnership firm ▪ Reasons for starting partnership business ▪ Challenges of partnership business ▪ Partnership deed and its contents ▪ Right and duties of partners ▪ Procedure of registration and renewal of partnership form in Nepal ▪ Modes of dissolution of partnership form in Nepal c) Company <ul style="list-style-type: none"> ▪ Introduction to public and private company ▪ of company business ▪ Features of company business ▪ Reasons for starting company business 	48

		<ul style="list-style-type: none"> ▪ Challenges to company business ▪ Registration process of a company in Nepal ▪ Main documents of company in Nepal: memorandum of association, articles of association, prospectus, certificate of incorporation, certificate of commencement ▪ Company meetings ▪ Procedure of winding-up of a company <p>d) Co-operatives</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Introduction to co-operative organizations in Nepal ▪ Features of co-operative organizations ▪ Common forms of co-operative organizations ▪ Procedure of registration and renewal of co-operatives in Nepal ▪ Role of co-operatives in economic development of Nepal <p>e) Other Forms of Ownership</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Public enterprises: concept, features and roles ▪ Multinational company: concept, features and roles <p>4.3 Factors influencing the choice of the form</p>	
5	Business Ethics and Social Responsibility	<p>5.1 Introduction to business ethics</p> <p>5.2 Ethical principles for business</p> <p>5.3 Introduction to social responsibility of business</p> <p>5.4 Areas of social responsibility</p>	9
6	Risk and Insurance	<p>6.1 Introduction to business risk</p> <p>6.2 Role of insurance in business</p> <p>6.3 General principles of insurance</p> <p>6.4 Different types of insurance</p> <p>6.5 Essentials of insurance contract</p>	10
7	Taxation	<p>7.1 Introduction to tax in business</p> <p>7.2 Types of tax: direct tax & indirect tax</p> <p>7.3 PAN: concept, registration process in Nepal</p>	8
8	Office Management	<p>8.1 Office: meaning, functions and importance</p> <p>8.2 Information management: meaning and</p>	12

		<p>importance</p> <p>8.3 Principles of information management</p> <p>8.4 Role of computer applications in record management</p> <p>8.5 Filing: meaning, purpose, types, management of electronic file</p> <p>8.6 Indexing: meaning, purpose, types, management of electronic index</p>	
Total			120

Grade 12

S. N.	Content Area	Elaboration of Contents	Working Hours
1	Nature of Management	<p>1.1 Management: meaning and essentials</p> <p>1.2 Management as science, art and profession</p> <p>1.3 Key management functions: planning, organizing, leading and controlling</p> <p>1.4 Levels of management</p>	12
2	Classical Management Perspective	<p>2.1 Scientific management: principles and limitations</p> <p>2.2 Administrative management: principles and limitations</p>	8
3	Planning and Decision Making	<p>3.1 Planning: Concept and rationale</p> <p>3.1 Process of planning</p> <p>3.2 Benefits and pitfalls of planning</p> <p>3.3 Types of plans</p> <p>3.4 Decision making: meaning and importance</p> <p>3.5 Types of managerial decisions</p> <p>3.6 Decision making conditions: certainty, risk and uncertainty</p> <p>3.7 Decision making process</p>	15
4	Organizing	<p>4.1 Organizing: concept and principles</p> <p>4.2 Organizing process</p> <p>4.3 Departmentalization: meanings and bases</p> <p>4.4 Types of organizational structure: simple, functional, divisional, matrix and committee</p>	25

		<p>4.5 Drivers of organizing: authority, responsibility and accountability</p> <p>4.6 Centralization and decentralization</p> <p>4.7 Arguments for and against centralization and Decentralization</p> <p>4.8 Guidelines for effective delegation of authority</p> <p>4.9 Challenges for effective delegation of authority</p> <p>4.10 Differences between delegation and decentralization of authority</p>	
5	Leading	<p>5.1 Leading: meaning and importance</p> <p>5.2 Role of manager as a leader</p> <p>5.3 Leadership qualities</p> <p>5.4 Leadership styles: autocratic, democratic and laisses faire</p>	8
6	Controlling	<p>6.1 Controlling: meaning and importance</p> <p>6.2 Process of control: Pre-control, concurrent control and post-control</p> <p>6.3 Essentials of effective control</p>	6
7	Other Management Functions	<p>7.1 Motivation: meaning and importance</p> <p>7.2 Techniques of motivation</p> <p>7.3 Theories of motivation:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Maslow’s Theory of Hierarchy of Needs • Herzberg’s Dual Factors Theory <p>7.4 Supervision: meaning and role</p> <p>7.5 Factors influencing supervision</p> <p>7.6 Communication: meaning and importance</p> <p>7.7 Essentials of effective communication</p> <p>7.8 Types of communication: horizontal, vertical and diagonal</p> <p>7.9 Barriers to effective communication</p>	22

8	Contemporary Issues on Management	8.1 Conflict management: meaning, sources and level 8.2 Talent management: meaning and importance 8.3 Quality management: meaning and components 8.4 Supply chain management: meaning and importance 8.5 Family business management: nature, roles	16
9	Business Letter Writing	9.1 Business letter: meaning and uses 9.2 Structure of business letters 9.3 Qualities of business letters 9.4 Drafting of business letters: enquiry, order, confirmation, complaint and job application letter	15
10	Business Plan	9.5 Introduction to business plan 9.6 Significance of business plan 9.7 Contents of business plan 9.8 Formulation of business plan	8
Total			120

5. Suggested Practical/Project Activities

Grade 11			
S. N.	Content Area	Suggested activities	Working Hours
1	1-2 (After the second content area)	Make a visit to an entrepreneur of your locality or any other place of convenience and write his/her story.	10
4	3-4 (After the fourth content area)	The school shall organize a field visit for students to a convenient business enterprise/office in its locality. Students conduct a brief survey identifying their forms of ownership/establishment, problems and other important aspects with justification.	10
5	5 (After the fifth content area)	Students prepare a write-up which includes suitable examples of at least one business organization of their locality meeting the social responsibilities, ethical aspects and risk factors of a business	10

8	6-8 (After the eighth content area)	Students visit a nearby enterprise/office to prepare an observational report on different facets of record management with reference to filing and indexing.	10
Total			40
Grade 12			
S. N.	Content Area	Suggested activities	Working Hours
1	1-4 (After the fourth content area)	Students visit some of the organizations of their locality and cite the case of at least one suitable organization with organizing processes.	10
4	5-7 (After the seventh content area)	The school shall organize a field visit for the students to a convenient organization of its locality. During the visit, students shall discuss with employees and the managers regarding motivational practices and write a report including the description of appropriate motivational tools and their impacts on the organizational performance.	10
5	8 (After the eighth content area)	Students prepare a write up, which deals with the understanding of any one contemporary management issue faced by Nepali managers. The paper should include the manager's opinion regarding applicability, likely benefits and possible challenges.	10
8	9-10 (After the tenth content area)	Students prepare a business plan in order to translate their business idea into reality.	10
Total			40

Notes

The write up should be presented in the class and the updated paper will be kept in the exercise book for practical examinations. With reference to industrial visit (Unit 4), the field visit report should be prepared by the students-individually or in-group as per the instruction of the teacher. The length of the write up in practicum shall not be less than 800 words in standard A4 size paper. (Grade 11)

The write up should be presented in class and the updated paper will be kept in the exercise book for practical examinations. With reference to industrial visit (Unit 7), the field visit report must be prepared by the students – individually or in group – as per the decision of the concerned faculty member. The length of the write up in practicum shall not be less than 800 words written in standard A4 size paper. (Grade 12)

6. Learning facilitation method and process

The teacher will use a variety of student centered methods and strategies so that the students will develop the habit of independent learning. Besides other subject specific methods, the following and methods and techniques could be employed in delivering the course.

- Group work and individual work
- Role play
- Assignments and presentation
- Field visit and report writing
- Report presentation
- Discussion
- Lectures

Application of the teaching method may include one or a combination of more than one methods.

7. Student Assessment

Assessment is an important aspect of teaching learning process which will both serve the purposes of assessment for learning and assessment of learning. Both formative and summative evaluation will be carried out to measure the students' learning. Formative assessment is mainly to bring improvement in students' learning and it is to be carried out on continuous basis. The following strategies are to be utilized for the formative assessment.

- Assessment of students' everyday learning through appropriate technique like question answer, home work
- Presentation of assignments by the students
- Students' participation in discussions
- Project work completion
- Weekly, Monthly and trimester tests

Summative assessment will be carried out through internal and external evaluation.

A. Internal Evaluation

Student's knowledge, skills and competencies will be measured through internal evaluation in both the Grades 11 and 12. The internal evaluation carries 25 percent of weightage for final evaluation of student achievement. The following table shows the criteria for the internal evaluation:

S. N.	Criteria	Marks
1	Classroom participation (Daily attendance, home assignment and classwork, participation in learning, participation in other activities)	3
2	Trimester exam (3 marks from each trimester exam)	6
3	Project work, project report and presentation	16
	Total	25

B. External Evaluation

External evaluation of the students will be based on the written examination. It carries 75 percent of the total weightage. The types and number questions will be as per the test specification chart developed by the Curriculum Development Centre.

भाषा विज्ञान

कक्षा : ११ र १२

विषय सङ्केत : Lin.217 (कक्षा ११)

Lin.218 (कक्षा १२)

पाठ्यघण्टा : ५

कार्यघण्टा : १६०

१. परिचय

भाषाविज्ञान विषयको पाठ्यक्रम भाषा, भाषाविज्ञान र भाषिक प्रयोग सन्दर्भ तथा शिक्षण सिकाइमा यसको प्रयोग जस्ता पक्षहरूको पठनपाठन गर्ने उद्देश्य राखी विकास गरिएको हो । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ को मार्गदर्शनबमोजिम विद्यालय शिक्षाको माध्यमिक तह (कक्षा ११ र १२) मा भाषाविज्ञान विषयको यस पाठ्यक्रममा नेपालको भाषिक विविधता, भाषिक सन्दर्भ तथा भाषाविज्ञानको सामान्य सैद्धान्तिक पक्षहरूलाई विषयवस्तुका रूपमा समावेश गरिएको छ । नेपालको बहुभाषिक अवस्थालाई दृष्टिगत गर्दै विद्यार्थीहरूलाई सरल एवम् सहज रूपमा नेपालमा बोलिने भाषाहरूको अध्ययन अनुसन्धान गर्ने सन्दर्भमा आवश्यक पर्ने सैद्धान्तिक तथा प्रायोगिक ज्ञानसिप प्रदान गर्न यो पाठ्यक्रम विकास गरिएको हो । यसबाट वर्तमान सन्दर्भमा भाषाविज्ञानलाई व्यावहारिक बनाउँदै विद्यार्थीको रुचि र चाहनालाई पूर्ति गरी शिक्षाको राष्ट्रिय उद्देश्य प्राप्त गर्ने र यसको सान्दर्भिकतालाई व्यापक बनाउने अपेक्षा राखिएको छ । यसका साथै यस पाठ्यक्रमले सम्बन्धित विषयमा उच्च शिक्षाको आधारसमेत तयार गर्ने अपेक्षा राखिएको छ ।

भाषाविज्ञान विषयको पाठ्यक्रममा नेपालको सन्दर्भमा भाषाको अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्न आवश्यक पर्ने भाषा, भाषिका, द्विभाषिकता र बहुभाषिकता, भाषा परिवर्तन, भाषिक सङ्केत, भाषिक क्षयीकरण, भाषा अभिलेखीकरण, ध्वनिविज्ञान, वर्णविज्ञान, रूपविज्ञान, वाक्यविज्ञान, अर्थविज्ञान, भाषा शिक्षण, साक्षरता जस्ता विषयवस्तुका सैद्धान्तिक तथा प्रयोगात्मक पक्षको सिकाइ गर्ने विद्यार्थीकेन्द्रित सहजीकरण विधि तथा प्रक्रियामा जोड दिइएको छ । यसबाट विषयवस्तुमा आधारित भई प्रयोगात्मक अभ्यास, स्थलगत अध्ययन भ्रमण, खोजमूलक निरन्तर सिकाइ, सिकाइ र मूल्याङ्कनको पद्धतिलाई प्रयोगात्मक र खोजमूलक बनाउन सहज हुने अपेक्षा गरिएको छ । नेपाल भौगोलिक रूपमा सानो भए पनि यहाँ धेरै भाषाहरू बोलिन्छन् । केही भाषाहरूको स्थिति सन्तोषजनक देखिन्छ भने धेरै भाषाहरू जोखिमयुक्त परिस्थितिबाट गुञ्जिरहेका छन् र केही भाषाहरू सङ्केतमा परी लोप हुने दिशातर्फ उन्मुख छन् । यी भाषाहरूको संरक्षण तथा विकासका लागि सहयोग पुग्ने क्रियाकलापहरू गराउनु सान्दर्भिक मानिन्छ । भाषाविज्ञान विषयको पाठ्यक्रम विकास गर्दा उल्लिखित विषयवस्तुको अवधारणा विकास, अभ्यास र निरन्तर सिकाइ तथा मूल्याङ्कनबिचको सन्तुलनलाई विशेष रूपमा जोड दिइएको छ ।

परिचय, तहगत सक्षमता, कक्षागत सिकाइ उपलब्धि, विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया र विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई समेटि यो पाठ्यक्रम विकास गरिएको हो । यस क्रममा पाठ्यक्रम विकासको विषयगत औचित्य, पाठ्यक्रममा रहेका मुख्य विशेषता तथा पाठ्यक्रमको स्वरूपलाई समेत परिचय, विषयगत रूपमा अपेक्षित ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति, मूल्य र कार्य तत्परतालाई समेटि त्यसको क्रियात्मक स्वरूपमा सक्षमता, सिकाइको स्तर र सक्षमताको विशिष्टीकृत विस्तृतीकरण गरी सिकाइ उपलब्धि, सक्षमता, सिकाइ उपलब्धि एवम् अघिल्ला कक्षासँग लम्बीय सन्तुलनका आधारमा विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, विषयगत विशिष्टपन र मौलिकतालाई समेटि सिकाइ सहजीकरणका विधि तथा प्रक्रिया एवम् निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कनका विधि तथा प्रक्रिया उल्लेख गरी विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई व्यवस्थित गरिएको छ ।

२. तहगत सक्षमता

माध्यमिक तह (कक्षा ११ र १२) को अध्ययनपश्चात् विद्यार्थीहरूमा निम्नलिखित सक्षमता हासिल हुने छन् :

१. भाषिक विकास तथा विविधताको बोध तथा विश्लेषण
२. भाषाविज्ञान तथा यसका क्षेत्र बोध गरी सम्बन्धित विषयहरूसँगको अन्तरसम्बन्ध पहिचान र प्रस्तुति
३. भाषिक समानता तथा भिन्नताका आधारमा भाषा र समाजबिचको अन्तरसम्बन्ध पहिचान एवम् भाषा परिवारको विशेषताको प्रस्तुति

४. प्रदेश तथा भौगोलिक वितरणका आधारमा नेपालमा बोलिने भाषाहरूको स्थिति पहिचान र समीक्षा
५. ध्वनि, वर्ण, रूप, वाक्य र अर्थ विज्ञानको बोध र सन्दर्भगत उपयोग
६. भाषाहरूमा आउने परिवर्तनका कारणको बोध र भाषाविज्ञानका क्षेत्रको सान्दर्भिक प्रयोग
७. भाषिक सङ्कटापन्नता, अभिलेखीकरण र सशक्तीकरणको पहिचान तथा बोध
८. भाषाको सामाजिक सम्बन्धको पहिचान र प्रयोग

३. कक्षागत सिकाइ उपलब्धि

माध्यमिक तह (कक्षा ११ र १२) को अध्ययनपश्चात् विद्यार्थीहरूमा निम्नलिखित सिकाइ उपलब्धि हासिल हुने छन् :

कक्षा ११

एकाइ	विषयक्षेत्र	सिकाइ उपलब्धि
१.	भाषा र भाषाविज्ञान	१.१ भाषाको परिचय दिन १.२ भाषाका तह र विशेषताहरूको सूची बनाउन १.३ भाषा अध्ययनको औचित्य बोध गर्न १.४ मानव भाषा र जीव विज्ञानका बिचका भिन्नता प्रस्तुत गर्न १.५ भाषाविज्ञानको सामान्य परिभाषा दिन १.६ भाषाविज्ञानका आधारभूत अवधारणाको बोध गरी मुख्य मुख्य पक्ष प्रस्तुत गर्न
२.	भाषाको उत्पत्ति	२.१ भाषा उत्पत्ति र विस्तारको परिचय दिन २.२ भाषाको उत्पत्तिका स्रोतको वर्णन गर्न
३.	भाषा, समाज र संस्कृति	३.१ भाषा र समाजको अन्तरसम्बन्धका विविध पक्षको सूची निर्माण गर्न ३.२ समाजभाषाविज्ञानको परिचय र तत्त्व बताउन ३.४ भाषा, संस्कृति र भाषिक समुदायको आधारभूत पक्षको समीक्षा गर्न
४.	साङ्केतिक, कथ्य तथा लेख्य भाषा	४.१ साङ्केतिक भाषाको परिचय र प्रकार बताउन ४.२ नेपालमा प्रयोग हुने साङ्केतिक भाषाको परिचय र प्रयोगका क्षेत्र प्रस्तुत गर्न ४.३ कथ्य र लेख्य भाषाबिच तुलना गर्न
५.	भाषा परिवार तथा वर्गीकरण	५.१ भाषाको परिवारको परिचय दिन ५.२ संसारका प्रमुख भाषा परिवारका मुख्य मुख्य विशेषता प्रस्तुत गर्न ५.३ नेपालका भाषा परिवारका प्रमुख क्षेत्रको सूची निर्माण गर्न ५.४ भाषा वर्गीकरणका आधारको वर्णन गर्न
६.	भाषाविज्ञानको प्रयोग क्षेत्र	६.१ भाषाविज्ञानका क्षेत्रको परिचय दिन

		६.२ भाषाविज्ञानमा भाषा साक्षरताका बारेमा बताउन
७	नेपालको भाषिक स्थिति	७.१ नेपालका भाषाको सूचीकरणसम्बद्ध अवस्थाको समीक्षा गर्न ७.२ नेपालका प्रदेशको भाषिक स्थितिको विश्लेषण गर्न ७.३ नेपालको सम्पर्क भाषाका विविध पक्षको सूची निर्माण गर्न ७.४ नेपालका भाषा र जातिको अन्तरसम्बन्ध देखाउन ७.५ नेपालमा प्रयोग हुने भाषाका लिपिका बारेमा जानकारी प्रस्तुत गर्न
८	भाषिक सङ्कटापन्नता, अभिलेखीकरण र सशक्तीकरण	८.१ भाषिक सङ्कटापन्नताको विशेषता प्रस्तुत गर्न ८.२ युनेस्कोको भाषा सङ्कटापन्नताका मापन गर्ने आधार पहिचान गरी प्रस्तुत गर्न ८.३ नेपालका भाषाको भाषिक सङ्कटापन्नताको व्याख्या गर्न ८.४ भाषा क्षयीकरणका विशेषता प्रस्तुत गर्न ८.५ भाषा अभिलेखीकरण र यसको प्रयासलाई तालिकामा प्रस्तुत गर्न ८.६ भाषा सशक्तीकरणका र यसको प्रयासका मुख्य मुख्य पक्षको सूची निर्माण गर्न

कक्षा १२

एकाइ	विषयक्षेत्र	सिकाइ उपलब्धि
१.	ध्वनिविज्ञान	१.१ ध्वनिविज्ञानको परिचय दिई ध्वनि उच्चारणको नमुना अभ्यास गर्न १.२ ध्वनि अवयवहरूको व्याख्या गर्न १.३ अन्तर्राष्ट्रिय ध्वनि तात्त्विक वर्णमालाको परिचय दिन
२.	वर्णविज्ञान	२.१ वर्णविज्ञानको परिचय दिई प्रमुख वर्णहरूको पहिचान र प्रयोग गर्न २.१ वर्णपहिचानका विविध प्रक्रियाको सूची निर्माण गरी प्रस्तुत गर्न २.३ नेपाली भाषाका वर्णहरूको वर्गीकरण गर्न २.४ वर्णहरूको वितरण तालिका निर्माण गरी प्रस्तुत गर्न २.५ अक्षर, बलाघात तथा तानको सामान्य जानकारी हासिल गरी बताउन
३.	रूपविज्ञान	३.१ शब्दहरूको वर्गीकरण गर्न ३.२ रूपिमका प्रकारको व्याख्या गर्न ३.३ शब्द निर्माणका मूल प्रक्रियाहरू प्रस्तुत गर्न
४.	वाक्यविज्ञान	४.१. वाक्यविज्ञानको परिचय दिन ४.२ शब्दवर्गको पहिचान गर्न र प्रकार बताउन

		<p>४.३ पदावलीको परिचय दिन र प्रकारको व्याख्या गर्न</p> <p>४.४. आधारभूत वाक्य संरचनाको स्वरूप, विशेषता र नमुना प्रस्तुत गर्न</p> <p>४.५ वाक्यको आधारभूत संरचना र वाक्यका प्रकारको सैद्धान्तिक पक्ष समेटेटी सूची निर्माण गर्न</p> <p>४.६ उपवाक्यको परिचय दिन र प्रकार बताउन</p> <p>४.७ शब्द तह, वाक्य तह तथा सन्दर्भ तहमा हुने विभिन्न प्रकारका अर्थहरू तथा अर्थ सम्बन्धको तुलना गर्न</p> <p>४.८ वाक्य संयोजनका घटकका मुख्य मुख्य पक्षहरूको सूची प्रस्तुत गर्न</p> <p>४.९ व्याकरणिक प्रकार्यहरूका बारेमा बताउन</p>
५.	अर्थविज्ञान	<p>५.१ अर्थविज्ञानको परिचय दिन</p> <p>५.२ शब्द तहमा आर्थी सम्बन्ध बताउन</p> <p>५.३ वाक्य तहका आर्थी सम्बन्ध पहिचान गरी प्रस्तुत गर्न</p> <p>५.४ अर्थका प्रकार बताई सन्दर्भगत उपयोग गर्न</p>
६.	भाषा परिवर्तन	<p>६.१. भाषा परिवर्तनको परिचय दिई त्यसको स्वभाव बताउन</p> <p>६.२ भाषा परिवर्तनको प्रकारको सूची निर्माण गर्न</p>
७.	भाषिक विश्लेषण	<p>७.१ भाषिक विश्लेषणको परिचय दिन</p> <p>७.२ व्यतिरेकी तथा त्रुटि विश्लेषणबिच तुलना गर्न</p> <p>७.३ शैक्षणिक व्याकरणको विशेषता प्रस्तुत गर्न</p>
८.	मातृभाषा र बहुभाषिक शिक्षा	<p>८.१ मातृभाषा र बहुभाषिक शिक्षा परिचय दिन</p> <p>८.२. भाषालाई शिक्षण माध्यम र विषयका रूपमा उपयोग गर्न</p> <p>८.३. नेपालमा मातृभाषा शिक्षणको अवस्था बताउन</p>

४. विषयवस्तुको क्षेत्र तथा क्रम

कक्षा ११

एकाइ	विषयक्षेत्र	विषयवस्तु	कार्यघण्टा
१	भाषा र भाषाविज्ञान	<p>१.१ भाषाको परिचय</p> <p>१.१.१ भाषाका तह तथा वर्गीकरण</p> <p>१.१.२ भाषाका विशेषताहरू</p> <p>१.१.३ भाषा अध्ययनको औचित्य</p> <p>१.१.४ मानव भाषा र जीव सञ्चार</p> <p>१.२ भाषाविज्ञानको परिचय</p> <p>१.२.१ भाषाको व्याकरण</p>	२५

		<p>१.२.२ व्याकरण बद्धता</p> <p>१.२.३ कथ्य र लेख्य स्वरूप</p> <p>१.२.४ वर्णनात्मक व्याकरण</p> <p>१.२.५ परिवर्तनशीलता</p>	
२	भाषाको उत्पत्ति	<p>२.१ भाषा उत्पत्ति र विस्तारको परिचय</p> <p>२.२ भाषा उत्पत्तिका स्रोतहरू</p> <p>२.२.१ दैवी स्रोत</p> <p>२.२.२ प्राकृतिक ध्वनि स्रोत</p> <p>२.२.३ सामाजिक अन्तरक्रिया स्रोत</p> <p>२.२.४ शारीरिक अनुकूलन स्रोत</p> <p>२.२.५ मानव मस्तिष्क स्रोत</p> <p>२.२.६ आनुवांशिक स्रोत</p>	१५
३	भाषा, समाज र संस्कृति	<p>३.१ भाषा र समाजको अन्तरसम्बन्ध</p> <p>३.२ समाज भाषाविज्ञान</p> <p>३.२.१ भाषा र भाषिका</p> <p>३.२.२ भाषिक भेद</p> <p>३.२.३ भाषिका निरन्तरता</p> <p>३.२.३ प्रयुक्ति र व्यक्ति बोली</p> <p>३.२.४ भाषिका नक्सा</p> <p>३.३ लवज</p> <p>३.४ भाषा र संस्कृति</p> <p>३.५ भाषिक समुदाय</p>	२०
४.	साङ्केतिक, कथ्य तथा लेख्य भाषा	<p>४.१ साङ्केतिक भाषा</p> <p>४.१.१ साङ्केतिक भाषाको परिचय</p> <p>४.१.२ साङ्केतिक भाषाका प्रकार</p> <p>४.१.३ नेपालमा प्रयोग हुने साङ्केतिक भाषा</p> <p>४.२ कथ्य भाषा</p> <p>४.३ लेख्य भाषा</p>	१०
५.	भाषा परिवार तथा वर्गीकरण	<p>५.१ भाषा परिवारको परिचय</p> <p>५.२ संसारका प्रमुख भाषा परिवार</p> <p>५.३ नेपालमा बोलिने भाषा परिवार</p>	१०

		५.४ भाषा वर्गीकरण (पारिवारिक, क्षेत्रगत, प्रकारगत)	
६.	भाषाविज्ञानको प्रयोग क्षेत्र	६.१ अनुवाद ६.२ मनोभाषाविज्ञान ६.३ कोशविज्ञान ६.४ कम्प्युटर भाषाविज्ञान ६.५ पाठ सङ्ग्रह ६.६ अभिलेखीकरण ६.७ भाषा शिक्षण ६.८ साक्षरता	१०
७.	नेपालको भाषिक स्थिति	७.१ नेपालका भाषाको सूचीकरण तथा वितरण ७.२ नेपालका प्रदेशको भाषिक स्थिति ७.३ भाषा, जाति र संस्कृतिको अन्तरसम्बन्ध ७.३.१ एक भाषा एक जाति ७.३.२ एक भाषा अनेक जाति ७.३.३ एक जाति अनेक भाषा ७.४ सम्पर्क भाषाको परिचय ७.५ नेपालका सम्पर्क भाषा ७.६ नेपालमा प्रयोग हुने भाषाहरूको लिपि	१५
८.	भाषिक सङ्कटापन्नता, अभिलेखीकरण र सशक्तीकरण	८.१ भाषिक सङ्कटापन्नता ८.२ युनेस्कोको भाषा सङ्कटापन्नता मापन गर्ने आधार ८.३ नेपालका भाषाहरूको भाषिक सङ्कटापन्नता ८.४ भाषा क्षयीकरण ८.५ भाषा अभिलेखीकरणको परिचय र नेपालमा यसको प्रयास ८.६ भाषा सशक्तीकरणको परिचय र नेपालमा यसको प्रयास	१५
सैद्धान्तिक जम्मा			१२०
प्रयोगात्मक जम्मा			४०
कुल जम्मा			१६०

कक्षा १२

एकाइ	विषयक्षेत्र	विषयवस्तु	कार्यघण्टा
------	-------------	-----------	------------

१.	ध्वनिविज्ञान	१.१ परिचय १.२ उच्चारण अवयव १.३ श्वासप्रवाह १.४ उच्चारण प्रक्रिया १.५ ध्वनिका विशेषता १.६ ध्वनिको वर्गीकरण १.७ अन्तर्राष्ट्रिय ध्वनितात्त्विक वर्णमालाको परिचय	२०
२.	वर्णविज्ञान	२.१ परिचय २.२ वर्ण : व्यतिरेकी वितरण २.३ संवर्ण : परिपूरक वितरण २.४ वर्ण वर्गीकरण : व्यञ्जन, स्वर २.५ वर्णहरूको वितरण : शब्दादि, शब्दमध्य, शब्दान्त २.६ अक्षर संरचना २.७ बलाघात २.८ तान २.९ नेपाली भाषाका वर्णहरू	२०
३.	रूपविज्ञान	३.१ परिचय ३.२ पूर्णार्थ शब्द ३.३ प्रकार्यात्मक शब्द ३.४ शब्द : सरल, जटिल, यौगिक ३.५ शब्द संरचना : धातु, प्रातिपदिक ३.६ रूप, रूपिम, संरूपको परिचय ३.७ मुक्त र बद्ध रूपिम ३.८ पूर्वसर्ग, मध्यसर्ग, परसर्ग ३.९ रूपायन र व्युत्पादनको परिचय ३.१० शब्द निर्माणका प्रक्रिया ३.११ सर्ग प्रक्रिया : व्युत्पादन र रूपायन ३.१२ यौगिक प्रक्रिया : बहुधातुयुक्त	१५
४.	वाक्यविज्ञान	४.१ शब्दवर्गको पहिचान (आधार: आर्थी, रूपतात्त्विक, वाक्यतात्त्विक) ४.२ शब्दवर्ग : नाम, सर्वनाम, क्रिया, विशेषण, क्रियाविशेषण ४.३ पदावलीको परिचय	२०

		<p>४.४ पदावलीका प्रकार (नाम पदावली, क्रिया पदावली, विशेषण पदावली, क्रियाविशेषण पदावली)</p> <p>४.५ वाक्यको परिचय</p> <p>४.६ आधारभूत वाक्य संरचना (वाक्यका घटकहरू र घटकक्रम)</p> <p>४.७ वाक्यका प्रकार : सामान्यार्थक, प्रश्नार्थक, आज्ञार्थक, इच्छार्थक, विस्मयार्थक</p> <p>४.८ उपवाक्य : परिचय र प्रकार</p> <p>४.८.१ मुख्य र आश्रित</p> <p>४.८.२ पूरक उपवाक्य, विशेषण उपवाक्य, क्रियाविशेषण उपवाक्य</p> <p>४.९ वाक्य संयोजन : समान घटक संयोजन र असमान घटक संयोजन</p> <p>४.१० व्याकरणिक प्रकार्यहरू : कर्ता, कर्म र पूरक</p>	
५.	अर्थविज्ञान	<p>५.१ परिचय</p> <p>५.२ शब्द तहमा आर्थी सम्बन्ध</p> <p>५.२.१ पर्यायार्थ</p> <p>५.२.२ विपरीतार्थ</p> <p>५.२.३ समावेशार्थ</p> <p>५.२.४ समरूपात्मक</p> <p>५.२.५ समलिप्यात्मक</p> <p>५.२.६ समध्वन्यात्मक</p> <p>५.२.७ अनेकार्थ</p> <p>५.३ वाक्य तहमा आर्थी सम्बन्ध</p> <p>५.३.१ अन्वयान्तर</p> <p>५.३.२ निहितार्थ</p> <p>५.३.३ विरोधार्थ</p> <p>५.४ अर्थका प्रकार</p> <p>५.४.१ शाब्दिक</p> <p>५.४.२ व्याकरणात्मक</p> <p>५.४.३ सन्दर्भगत</p>	१५
६.	भाषा परिवर्तन	<p>६.१ परिचय</p> <p>६.२ भाषा परिवर्तनको स्वभाव</p> <p>६.३ भाषा परिवर्तनका प्रकार</p> <p>६.३.१ ध्वनितात्विक परिवर्तन</p>	१०

		६.३.२ रूपात्मक परिवर्तन ६.३.३ वाक्यात्मक परिवर्तन ६.३.४ शाब्दिक तथा आर्थी परिवर्तन	
७.	भाषिक विश्लेषण	७.१ परिचय ७.२ व्यतिरेकी विश्लेषण ७.३ त्रुटि विश्लेषण ७.४ शैक्षणिक व्याकरण	१०
८.	मातृभाषा र बहुभाषिक शिक्षा	८.१ परिचय ८.२ माध्यम र विषयका रूपमा भाषा ८.३ बहुभाषिक शिक्षा ८.४ नेपालमा मातृभाषा शिक्षण	१०
सैद्धान्तिक जम्मा			१२०
प्रयोगात्मक जम्मा			४०
कुल जम्मा			१६०

५. परियोजना तथा प्रयोगात्मक कार्य

यस विषयमा तल उल्लिखित प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य गराई तिनको अभिलेख राख्नुपर्ने छ । यसका अतिरिक्त शिक्षकले स्थानीय परिवेश अनुरूपका स्थानीय कार्यकलाप समेत गराउन सक्ने छन् ।

कक्षा ११				कक्षा १२			
क्रियाकलाप नं	क्रियाकलाप	कार्य घण्टा	अड्क	क्षेत्र	क्रियाकलाप	कार्य घण्टा	अड्क
१	आफ्नो समुदायमा बसोबास गर्ने सम्बन्धित भाषा जान्ने कम्तीमा १० जना जानकारसँग गरी वा विविध सामग्री (मुद्रित तथा विद्युतीय) को अध्ययन तथा विश्लेषण गरी आफूले बोल्ने भाषाको उत्पत्तिका स्रोतहरू खोजी प्रतिवेदन तयार गरी कक्षाका प्रस्तुत गर्ने	१०	४	१	उच्चारण अवयवहरूको चित्र बनाई नामाङ्कन र चित्रवर्णन गरी प्रमुख विषयवस्तुलाई तालिकामा प्रस्तुत गर्ने	१०	४
२	शिक्षकको सहयोगमा आफ्नो समाजमा बोलिने भाषाको भौगोलिक क्षेत्र, वक्ता, सङ्ख्या, इतिहास, भाषिका, लवज, संस्कृति	१०	४	२	आफूले बोल्ने भाषामा प्रयोग हुने पूरक उपवाक्य, विशेषण उपवाक्य र क्रियाविशेषण	१०	४

	र भाषिका नक्ससँग सम्बन्धित प्रश्नावली तयार पारी भाषिक सर्वेक्षण गरेर कक्षामा प्रस्तुत गर्ने				उपवाक्यका दश दशओटा उदाहरणको सूची बनाई प्रस्तुत गर्ने		
३	आफ्नो वडामा बोलिने भाषाहरूको सूची तयार पारी भाषा परिवारका आधारमा वर्गीकरण गरेर प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्ने	१०	४	३	आफूले बोल्ने भाषाका वाक्य तहका अभ्यान्तर, निहितार्थ र विरोधार्थ आर्थी सम्बन्ध जनाउने दश दश उदाहरण खोजी तालिकामा प्रस्तुत गर्ने	१०	४
४	आफूले बोल्ने भाषामा खानेकुरा, पहिरन, खेतीपाती र संस्कारसँग सम्बन्धित पचास पचासओटा शब्द टिपोट गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्ने	१०	४	४	शिक्षकले तोकिएको विषयक्षेत्रमा अन्तरभाषिक, भाषान्तरित र असावधानीका कारण हुने त्रुटि क्षेत्र टिपोट गरी प्रस्तुत गर्ने	१०	४
जम्मा		४०	१६	जम्मा		४०	१६

सिकाइ सहजीकरणका क्रममा यस पाठ्यक्रममा तोकिएका सबै विषयक्षेत्र वा एकाइका आधारमा परियोजना कार्य तथा प्रयोगात्मक कार्य गराउनुपर्ने छ । तीमध्ये अभिलेखीकरण तथा प्रमाणीकरण प्रयोजनका लागि तोकिएका क्रियाकलाप गराउनुपर्ने छ । विद्यार्थीहरूलाई भाषाविज्ञानका कुनै विषय छनोट गर्न लगाई सम्बन्धित क्षेत्रमा गएर अध्ययन गरेर प्रतिवेदन तयार गर्न लगाउनुपर्ने छ र विद्यार्थीले तयार गरेको प्रतिवेदनलाई मूल्याङ्कनको अध्ययन गरेर अड्क दिनुपर्ने छ । यस्ता प्रतिवेदन तयार गर्नका लागि विद्यार्थीले आफूले बोल्ने भाषा वा कक्षामा बोलिने भाषा वा उनीहरूले बस्ने समुदायमा बोलिने भाषाका बारेमा विषय छनोट गर्न सकिने छ । उनीहरूले उनीहरूमा विभिन्न भाषाका बारेमा समेत प्रतिवेदन तयार गर्न सकिने छ । विद्यार्थीले लेखेको प्रतिवेदन विद्यार्थीले कक्षामा प्रस्तुत गर्नुपर्ने छ । प्रतिवेदन प्रस्तुत गराई प्रश्नोत्तरको सामना र उत्तर दिएको स्थिति हेरेर मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने छ ।

६. सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया

भाषाविज्ञान विषयको सिकाइ सहजीकरणका लागि भाषाविज्ञानका सैद्धान्तिक र व्यावहारिक पक्षको विकासलाई जोड दिई भाषिक दक्षता विकासमा जोड दिइएको छ । यस विषयको पाठ्यक्रम तयार गर्दा नेपालको भाषिक विविधता र नेपालमा बोलिने भाषाहरूका बारेमा विशेष महत्त्व दिइएको छ । यसर्थ भाषाविज्ञान विषयको अध्ययन अध्यापन गर्दा समावेश गरिएका विषयवस्तुका सबै क्षेत्रको समान महत्त्व दिनुपर्ने हुन्छ ।

विद्यार्थीहरूको कक्षा तथा सम्बन्धित विद्यालयको वरिपरिको भाषिक स्थितिलाई समेत दृष्टिगत गरी सहजीकरण प्रक्रिया सञ्चालन गर्नुपर्दछ । विद्यार्थीका भाषिक अनुभव तथा उनीहरूको भाषिक स्थितिलाई समेत ध्यानमा राखेर विद्यार्थीमा भाषिक सजगता बढाउनका लागि सहजीकरण गर्नुपर्ने हुन्छ । भाषाविज्ञानको अध्ययनका लागि आवश्यक विश्लेषणात्मक ज्ञानको आवश्यकतालाई विचार पुऱ्याएर सोहीअनुरूप सिपको विकास गर्न कोसिस गर्नुपर्छ । सिकाइ सहजीकरणका साथै विषयवस्तुका बारेमा प्रस्तुति गर्दा नेपालमा बोलिने भाषाहरूका साथै सम्बन्धित विद्यार्थीको भाषिक ज्ञानलाई समेत यथेष्ट प्रयोग गरिने छ । नेपालमा हाल चलिरहेका भाषिक गतिविधिसम्बन्धी चेतनाको विकास गरिने प्रयास गरिने छ ।

सहजीकरणका क्रममा छलफल, प्रश्नोत्तर, अवलोकन, भ्रमण, सोधखोज, समस्या समाधान, परियोजना, क्षेत्र भ्रमण विधि, प्रदर्शन, व्याख्यान जस्ता विधिहरूको प्रयोग गरिने छ । विषयवस्तुको अनुकूल हुने गरी शिक्षण सहजीकरणका विधिको प्रयोग गरिने छ । यहाँ चर्चा गरिएका विधिहरूलाई आधार मानेर शिक्षकले सहजीकरणका सिर्जनात्मक विधिको छनोट र प्रयोग गर्न सक्ने छन् । सहजीकरणका क्रममा आधुनिक सूचना प्रविधिको प्रयोग गरिने छ । भाषाविज्ञानसम्बन्धी विद्यार्थीको प्रतिभा प्रस्फुटनका लागि उपयुक्त सहजीकरणको विधि उपयोग गरिने छ ।

७. विद्यार्थी मूल्याङ्कन

भाषाविज्ञान विषयमा विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि सुनिश्चित गर्नका लागि निर्माणात्मक र निर्णयात्मक दुवै प्रकारको विधि अवलम्बन गर्नुपर्ने छ । विद्यार्थीको कक्षा सहभागिता, त्रैमासिक परीक्षा, परियोजना कार्य, भाषिक कार्य, भाषा सर्वेक्षण, क्षेत्रगत शब्द सङ्कलन, पाठ सङ्कलन, अनुवाद, भाषाको तुलनात्मक अध्ययन, प्रश्नोत्तर, छलफल, वक्तृता र प्रतिवेदन लेखनका माध्यममार्फत विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने छ । विद्यार्थीको सिकाइ सहजीकरणलाई प्रभावकारी बनाउन निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई उपयोग गर्नुपर्छ । निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको सिकाइ उपलब्धिको निश्चित भारलाई निर्णयात्मक मूल्याङ्कनमा समेत जोडिने छ । मूल्याङ्कनको कुल भारमध्ये २५ प्रतिशत आन्तरिक र ७५ प्रतिशत बाह्य मूल्याङ्कन हुने छ । बाह्य मूल्याङ्कनअन्तर्गत लिखित परीक्षा सञ्चालन हुने छ ।

(क) आन्तरिक मूल्याङ्कन

प्रत्येक विद्यार्थीले गरेका कार्य र उनीहरूको कक्षामा सहभागिताको अभिलेख राखी सोका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने छ । भाषाविज्ञान विषयको सिकाइका क्रममा कक्षाकोठामा कक्षागत शिक्षण सिकाइकै अभिन्न अङ्गका रूपमा कक्षाकार्य, परियोजना कार्य, पाठ्यान्तर क्रियाकलाप, एकाइ परीक्षा जस्ता मूल्याङ्कनका साधनहरूको प्रयोग गर्न सकिने छ । विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कनका लागि अभिलेख राख्नुपर्ने छ । आवश्यकतानुसार उपचारात्मक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्ने छ । विद्यार्थीहरूमा अपेक्षित सिप र व्यवहार विकासमा जोड दिनका लागि यस प्रकारको मूल्याङ्कनमा जोड दिइने छ ।

भाषाविज्ञान विषयमा कक्षा ११ र १२ मा कूल भारमध्ये २५ प्रतिशत आन्तरिक मूल्याङ्कन हुने छ । यसको मूल्याङ्कन निम्नानुसार हुने छ :

क्र.सं.	क्षेत्र	अङ्कभार
१.	कक्षा सहभागिता	३
२.	त्रैमासिक परीक्षाको मूल्याङ्कन	६
३.	परियोजना तथा प्रयोगात्मक कार्य, प्रतिवेदन लेखन तथा प्रतिवेदनको प्रस्तुति	१६
जम्मा		२५

(ख) बाह्य मूल्याङ्कन

भाषाविज्ञान विषयमा कक्षा ११ र १२ मा ७५ प्रतिशत बाह्य मूल्याङ्कन हुने छ । पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले तयार गरेको विशिष्टीकरण तालिकालाई अनुसरण गरी यस विषयका कक्षा ११ र १२ का दुवै कक्षामा प्रश्नपत्र निर्माण गरिने छ । यस विषयको परीक्षामा मूल रूपमा ज्ञान, बोध, समस्या समाधान, समालोचनात्मक र सिर्जनासँग सम्बन्धित प्रश्नहरू सोधिने छन् । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप र अभिवृत्ति प्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरिने छ । सबै बाह्य परीक्षामा अक्षराङ्क पद्धतिको प्रयोग गरिने छ ।

दर्शनशास्त्र

कक्षा : ११ र १२

विषय सङ्केत : Phi. 221(कक्षा 11),Phi. 222(कक्षा 12)

पाठ्यघण्टा : ५

वार्षिक कार्यघण्टा : १६०

१. परिचय

सक्षम तथा सफल चिन्तक, आध्यात्मिक जागरणसहितको नवचेतनायुक्ते अनुशासित, सच्चरित्रवान्, कर्तव्यनिष्ठ, समाज सेवा तथा राष्ट्र एवम् राष्ट्रियताका निमित्त समर्पित जनशक्ति उत्पादन गर्ने उद्देश्यका साथ कक्षा ११ र १२ को दर्शनशास्त्र विषयको पाठ्यक्रम विकास गरिएको हो । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ को मार्गदर्शनबमोजिम विद्यालय शिक्षाको माध्यमिक तह (कक्षा ११ र १२) मा दर्शनशास्त्र विषयको यस पाठ्यक्रममा पूर्वीय दर्शनशास्त्रका मूल्यमान्यतासँग आधुनिक दार्शनिक मान्यता तथा दृष्टिको तुलनात्मक अध्ययन अनुसन्धानसम्बद्ध विषयवस्तुहरूलाई समावेश गरिएको छ । यस पाठ्यक्रमको अध्ययनपश्चात् विषयवस्तुको विशिष्ट तथा समीक्षात्मक ज्ञान र प्रयोगका आधारमा जीवनबोध गराउने अपेक्षा राखिएको छ । यसका साथै यस पाठ्यक्रमले सम्बन्धित विषयमा उच्च शिक्षाको आधारसमेत तयार गर्ने अपेक्षा छ ।

दर्शनशास्त्र विषयको यस पाठ्यक्रममा दर्शनशास्त्रको परिचय, दर्शनशास्त्रको ज्ञानका अन्य शाखासँग सम्बन्ध, दर्शनशास्त्रको वर्गीकरण, पूर्वीय दर्शनको इतिहास, चार्बाक दर्शन, जैनदर्शन, बौद्धदर्शन, पाश्याच्य दर्शनको परम्परा, गिसेली दर्शन, साङ्ख्य दर्शन, योगदर्शन, न्यायदर्शन, वैशेषिक दर्शन, पूर्वमीमांसा दर्शन, वेदान्त दर्शन, बुद्धिवाद, अनुभववाद, निरीश्वरवाद, उत्तर आधुनिकतावाद जस्ता विषयवस्तु समावेश गरिएको छ । यस पाठ्यक्रममा उल्लिखित विषयवस्तुमा सैद्धान्तिक तथा प्रयोगात्मक पक्षको सिकाइ गर्न विद्यार्थीकेन्द्रित सिकाइ सहजीकरण विधि तथा प्रक्रियामा जोड दिइएको छ । यसबाट विषयवस्तुमा आधारित भई मुद्रित तथा विद्युतीय सामग्रीको अध्ययन तथा विश्लेषण, तर्कपरक प्रतिस्पर्धा र विचार निर्माण तथा विस्तार, खोजमूलक निरन्तर सिकाइ, सिकाइ र मूल्याङ्कनक पद्धतिलाई प्रयोगात्मक र खोजमूलक बनाउन सहज हुने अपेक्षा गरिएको छ । यस पाठ्यक्रमले ज्ञान पक्षमा भन्दा पनि सिप तथा अभिवृत्तिमा जोड दिई विषयको अध्ययनलाई व्यावहारिक र प्रयोगात्मक बनाउने प्रयास गरेको छ । दर्शनशास्त्रमा आएका नयाँ नयाँ अवधारणा र परिवर्तित प्रविधि र पद्धतिलाई समेत ध्यान दिएर यो पाठ्यक्रम तयार गरिएको छ । यसर्थ दर्शनशास्त्र विषयको पाठ्यक्रम विकास गर्दा उल्लिखित विषयवस्तुको अवधारणा विकास, अभ्यास र निरन्तर सिकाइ तथा मूल्याङ्कनबिचको सन्तुलन कायम गरिएको छ ।

यस पाठ्यक्रममा पाठ्यक्रम विकासको विषयगत औचित्य, पाठ्यक्रममा रहेका मुख्य विशेषता तथा पाठ्यक्रमको स्वरूपलाई समेटि परिचय, विषयगत रूपमा अपेक्षित ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति, मूल्य र कार्य तत्परतालाई समेटि त्यसको क्रियात्मक स्वरूपमा सक्षमता, सिकाइको स्तर र सक्षमताको विशिष्टीकृत विस्तृतीकरण गरी सिकाइ उपलब्धि, सक्षमता, सिकाइ उपलब्धि एवम् अधिल्ला कक्षासँग लम्बीय सन्तुलनका आधारमा विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, विषयगत विशिष्टपन र मौलिकतालाई समेटि सिकाइ सहजीकरणका विधि तथा प्रक्रिया प्रस्तुत गरिएको छ । यसमा निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कनका विधि तथा प्रक्रियासमेत उल्लेख गरी विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई व्यवस्थित गरिएको छ ।

२. तहगत सक्षमता

माध्यमिक तह कक्षा ११-१२ मा यस विषयको अध्ययनपश्चात् विद्यार्थीहरू निम्नलिखित कार्य गर्न र गराउन सक्षम हुने छन् :

१. जीवन, समाज र प्रकृतिप्रति सकारात्मक दृष्टिकोण निर्माण र तदनुकूल व्यवहार प्रदर्शन
२. दर्शनशास्त्रका विषयवस्तुको उपयोगिता विश्लेषण र सन्दर्भगत उपयोग
३. दर्शनशास्त्रको ऐतिहासिक परम्पराको समीक्षा र प्रस्तुति
४. आस्तिक तथा नास्तिक र पूर्वीय तथा पाश्चात्य दर्शनका मुख्य मुख्य विशेषता पहिचान र तुलना
५. दार्शनिक मान्यताका आधारमा तर्कशक्तिको विस्तार र प्रयोग

६. तत्त्वचिन्तनबाट कर्तव्य र जिम्मेवारी बोध तथा पालना

७. बुद्धिवाद अनुभववाद। निरीश्वरवाद र उत्तर आधुनिकतावादका मान्यता पहिचान

३. कक्षागत सिकाइ उपलब्धि

यस विषयको कक्षा ११ र १२ को अध्ययन पूरा गरेपछि विद्यार्थीहरू निम्नलिखित कार्यमा समर्थ हुने छन् :

कक्षा ११		कक्षा १२	
एकाइ र विषयक्षेत्र	सिकाइ उपलब्धि	एकाइ र विषयक्षेत्र	सिकाइ उपलब्धि
१. दर्शनशास्त्रको परिचय	१.१ शास्त्रीय स्वरूप र परिभाषा बताउन १.२ दर्शनशास्त्रको पृष्ठभूमि अध्ययन गरी महत्त्व प्रस्तुत गर्न १.३ दर्शनशास्त्रका क्षेत्र छुट्याउन १.४ दर्शाशास्त्रको आवश्यकताका सूची बनाई प्रस्तुत गर्न	१. साङ्ख्य दर्शन	१.१ साङ्ख्य दर्शनको आरम्भ र इतिहास प्रस्तुत गर्न १.२ प्रकृति र पुरुषको सम्बन्ध बताउन १.३ सत्त्व, रज र तमो गुण पहिचान गरी विशेषता प्रस्तुत गर्न १.४ सृष्टिको क्रमबद्ध इतिहास बताउन
२. दर्शनशास्त्रको ज्ञानका अन्य शाखासँग सम्बन्ध	२.१ धार्मिक मान्यतालाई दार्शनिक कोणबाट विश्लेषण गर्न २.२ शिक्षा र दर्शनशास्त्रको अन्तरसम्बन्ध बताउन २.३ साहित्य र दर्शनशास्त्रको समानता र भिन्नता प्रस्तुत गर्न २.४ विज्ञान र दर्शनशास्त्रको सम्बन्ध पहिचान गरी प्रस्तुत गर्न	२. योगदर्शन	२.१ योगको अर्थ बताउन २.२ चित्तवृत्ति र यसका प्रकार प्रस्तुत गर्न २.३ अष्टाङ्गमार्गको उपयोग गरी संवेग व्यवस्थापन गर्न २.४ योग र स्वास्थ्य सम्बन्ध पहिचान गरी तदनुकूल व्यवहार प्रदर्शन गर्न
३. दर्शनशास्त्रको वर्गीकरण	३.१ पूर्वीय दर्शनको महत्त्व बताई दर्शनशास्त्रको भेद प्रस्तुत गर्न ३.२ पाश्चात्य दर्शनको प्रकार बताउन ३.३ आस्तिक दर्शनका आधारमा अध्यात्मविवेक पहिचान गरी प्रस्तुत गर्न ३.४ जीवनबारेको आलोचनात्मक दृष्टिकोण पहिचान गरी विश्लेषण गर्न	३. न्यायदर्शन	३.१ न्याय दर्शन प्रारम्भ र विकासक्रम बताउन ३.२ प्राचीन र नव्यविच भेद छुट्याउन ३.३ तर्क र विषयलाई प्रमाणद्वारा पुष्टि गर्न ३.४ तर्क विधिको उपयोग गरी तर्कशक्ति बढाउन
४. पूर्वीय दर्शनको इतिहास	४.१ वैदिक वाङ्मयमा निहित दार्शनिक तत्त्व पहिचान गरी प्रस्तुत गर्न ४.२ विषयवस्तुलाई सूत्रात्मक ढङ्गबाट प्रस्तुत गरिएको कालखण्ड पहिचान गरी ऐतिहासिक पक्ष बताउन	४. वैशेषिक दर्शन	४.१ नामकरणको पृष्ठभूमि प्रस्तुत गर्न ४.२ पदार्थको भेद प्रस्तुत गरी तुलना गर्न ४.३ प्रामाणिक र वैज्ञानिक तथ्यबाट विचार र विषय प्रस्तुत गर्न ४.४ जटिल परिस्थितिमा आइपर्ने समस्या

	<p>४.३ विषयवस्तुको व्याख्या परम्पराको पहिचान गरी तालिकामा प्रस्तुत गर्न</p> <p>४.४ विषयवस्तुको तुलनात्मक अध्ययन परम्परा पहिचान गरी प्रस्तुत गर्न</p>		समाधान सिपको उपयोग गर्न
५. चार्बाक् दर्शन	<p>५.१ चार्बाक् दर्शनको आरम्भ र इतिहास प्रस्तुत गर्न</p> <p>५.२ चार्बाक् दर्शनको वैचारिक स्रोत पहिचान गरी प्रस्तुत गर्न</p> <p>५.३ प्रत्यक्ष प्रमाणद्वारा तर्क र वस्तु प्रमाणित गर्न</p> <p>५.४ सुख र सन्तुष्टिका लागि उपलब्ध साधनस्रोतको उपयोग गर्न</p>	५. पूर्वमीमांसा दर्शन	<p>५.१ पूर्वमीमांसा दर्शन नामकरणको पृष्ठभूमि प्रस्तुत गर्न</p> <p>५.२ प्रामाणिक र वैज्ञानिक तथ्यबाट विचार र विषय प्रस्तुत गर्न</p> <p>५.३ तथ्य तथा विषयमा आधारित भई छलफल गरी निष्कर्ष निकाल्न</p> <p>५.४ प्रत्येक वस्तुको मौलिक पक्षको पहिचान गरी प्रस्तुत गर्न</p>
६. जैनदर्शन	<p>६.१ जैनदर्शनको आरम्भ र इतिहास प्रस्तुत गर्न</p> <p>६.२ तीर्थङ्करले प्रस्तुत गरेका विषयवस्तुको विश्लेषण गर्न</p> <p>६.३ विषयवस्तुकु अनुमान गरी तथ्य पहिचान गर्न</p> <p>६.४ त्रिरत्न चिन्तनबाट सकारात्मक सोच विकास र तदनुरूप व्यवहार प्रदर्शन गर्न</p>	६. वेदान्त दर्शन	<p>६.१ वेदान्त दर्शनको नामकरण, आधारग्रन्थ र उन्नायक बताउन</p> <p>६.२ ब्रह्म, जीव र जगत् तुलनात्मक विश्लेषण गर्न</p> <p>६.३ जीवन सुखका उपायहरू पहिचान गरी अवलम्बन गर्न</p> <p>६.४ ब्रह्मसूत्रका भाष्य र सम्प्रदाय भन्न</p> <p>६.५ जीवन र प्रकृतिको सम्बन्धको अभिन्नतालाई पुष्टि गर्न</p>
७. बौद्धदर्शन	<p>७.१ बौद्ध दर्शनका आधारग्रन्थ र उन्नायकको सूची निर्माण गरी प्रस्तुत गर्न</p> <p>७.२ चार आर्यसत्यका आधारमा विचार निर्माण गरी प्रस्तुत गर्न</p> <p>७.३ आत्मा र शरीरको सम्बन्धको तुलना गर्न</p> <p>७.४ महायान तथा हीनयान भेद पहिचान गरी प्रस्तुत गर्न</p>	७. बुद्धिवाद	<p>७.१ रेने देकार्तको विचारअनुसार बुद्धिवादको विश्लेषण गर्न</p> <p>७.२ स्पिनोजाको मतमा आधारित भई बुद्धिवादको समीक्षा गर्न</p> <p>७.३ लाइवानिजले प्रस्तुत गरेका बुद्धिवादका विशेषताको सूची बनाउन</p>
८. पाश्याच्य दर्शनको परम्परा	<p>८.१ पाश्चात्य दर्शनको प्रारम्भकालका बारेमा सङ्क्षिप्त वर्णन गर्न</p> <p>८.२ आत्म चिन्तनबारे सुकरातको चिन्तन प्रस्तुत गर्न</p> <p>८.३ सुकरात र त्यसपूर्वका दार्शनिक मान्यताको तुलना गर्न</p>	८. अनुभववाद	<p>८.१ जोन लकको मतका आधारमा अनुभववादलाई पुष्टि गर्न</p> <p>८.२ अनुभववादका बारेमा जर्ज वर्कलेको विचारलाई तालिकामा प्रस्तुत गर्न</p> <p>८.३ डेभिड ह्युम विचारअनुसार अनुभववादको विश्लेषण गर्न</p>

	८.४ दर्शनशास्त्रको समयानुकूल उपयोगिता देखाई विषयवस्तुको विवेचना गर्न		
९. ग्रिसेली दर्शन	९.१ प्रकृति र यसका तत्त्वका उपयोगिता पहिचान गरी प्रस्तुत गर्न ९.२ विभिन्न विचारको तुलना गरी उपयुक्त विचार प्रस्तुत गर्न ९.३ आफ्नो क्षमता पहिचान गरी प्रस्तुत गर्न ९.४ तर्कशक्तिद्वारा विचारको समीक्षा गर्न र शङ्का निवारण गर्न	९. निरीश्वरवाद	९.१ फेडरिक नित्सेको विचारअनुसार भौतिक पदार्थको उपयोगिता प्रस्तुत गर्न ९.२ जाँ पाल सार्त्रको मतमा भौतिक पदार्थको उपयोगितालाई सूचीबद्ध गर्न ९.३ अल्बर्ट कामुले प्रस्तुत गरेका निरीश्वरवादका विशेषताको सूची बनाउन
-	-	१०. उत्तर आधुनिकतावाद	१०.१ विचारको पुनःसंरचनाको सूत्र हिचान गरी प्रस्तुत गर्न १०.२ महिला सशक्तीकरणमा योगदान र सहयोग गर्न

४. विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम

कक्षा ११			कक्षा १२		
एकाइ र विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	पाठ्य घण्टा	एकाइ र विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	पाठ्य घण्टा
१. दर्शनशास्त्रको परिचय	१.१ शास्त्रीय स्वरूप र परिभाषा १.२ पृष्ठभूमि १.३ क्षेत्र १.४ आवश्यकता	१२	१. साङ्ख्य दर्शन	१.१ आधारग्रन्थ र उन्नायक १.२ प्रकृति र पुरुष १.३ त्रिगुणवाद १.४ सृष्टिक्रम	१२
२. दर्शनशास्त्रको ज्ञानका अन्य शाखासँग सम्बन्ध	२.१ धर्म र दर्शनशास्त्र २.२ शिक्षा र दर्शनशास्त्र २.३ साहित्य र दर्शनशास्त्र २.४ विज्ञान र दर्शनशास्त्र	१२	२. योगदर्शन	२.१ योगको दर्शन २.२ चित्तवृत्ति र यसका प्रकार : प्रमाण, विपर्यय, विकल्प निद्रा र स्मृति २.३ अष्टाङ्गमार्ग २.४ योग र स्वास्थ्य	१२
३. दर्शनशास्त्रको	३.१ पूर्वीय दर्शन ३.२ पाश्चात्य दर्शन	१२	३. न्यायदर्शन	३.१ प्रारम्भ र विकास ३.२ प्रकार : प्राचीन र नव्य	१२

वर्गीकरण	३.३ आस्तिक दर्शन ३.४ नास्तिक दर्शन			३.३ प्रमाण विवेचना ३.४ पञ्चायवयव वाक्य (तर्क विधि)	
४. पूर्वीय दर्शनको इतिहास	४.१ वैदिक काल ४.२ सूत्रकाल ४.३ व्याख्याकाल ४.४ पुनर्व्याख्याकाल	१२	४. वैशेषिक दर्शन	४.१ नामकरण ४.२ भावपदार्थ र अभावपदार्थ ४.३ परमाणु कारणवाद ४.४ बन्धन र मोक्ष	१२
५. चार्वाक दर्शन	५.१ नामकरण र प्राचीनता ५.२ वैचारिक स्रोत ५.३ एकप्रामाण्यवाद ५.४ आचारमीमांसा	१५	५. पूर्वमीमांसा दर्शन	५.१ नामकरण ५.२ प्रमाण विवेचना ५.३ तत्त्वमीमांसा ५.४ शक्तितत्त्वको चिन्तन	१२
६. जैनदर्शन	६.१ नामकरण र तीर्थङ्कर परम्परा ६.२ ज्ञानविवेचना ६.३ स्याद्वाद ६.४ त्रिरत्न चिन्तन : सम्यक् दर्शन, सम्यग् ज्ञान, सम्यक् चरित्र	१२	६. वेदान्त दर्शन	६.१ नामकरण, आधारग्रन्थ र उन्नायक ६.२ तत्त्वचिन्तन : ब्रह्म, जीव र जगत् ६.३ मुक्ति : जीवनमुक्ति र विदेहमुक्ति ६.४ ब्रह्मसूत्रका भाष्य र सम्प्रदाय ६.५ अद्वैतवाद	१२
७. बौद्धदर्शन	७.१ आधारग्रन्थ र उन्नायक ७.२ चार आर्यसत्य ७.३ अनात्मवाद ७.४ महायान (माध्यमिक र योगाचार) तथा हीनयान (वैभाषिक सौश्रान्तिक)	१५	७. बुद्धिवाद	७.१ रेने देकार्त ७.२ स्पिनोजा ७.३ लाइबानित्ज	१२
८. पाश्चात्य दर्शनको परम्परा	८.१ सुकरातपूर्वकाल ८.२ सुकरातकाल ८.३ मध्यकाल	१५	८. अनुभववाद	८.१ जोन लक ८.२ जर्ज वर्कले ८.३ डेभिड ह्युम	१२

	८.४ आधुनिक काल				
९. प्रिसेली दर्शन	९.१ तत्त्वचिन्तन : थेल्स, एनेक्जिमिन्डर, एनेक्जिमेनिस ९.२ विज्ञानवाद : प्लेटो ९.३ सुप्तशक्ति र जाग्रत्शक्ति : अरस्तु ९.४ सन्देशवाद : पाइरने	१५	९. निरीश्वरवाद	९.१ फेडरिक नित्से ९.२ जाँ पाल सार्त्र ९.३ अल्बर्ट कामु	१२
-	-	-	१०. उत्तर आधुनिकतावाद	१०.१ विनिर्माणवाद १०.२ नारीवाद	१२
जम्मा		१२०			१२०
प्रयोगात्मक अभ्यास		४०			४०
कूल जम्मा		१६०			१६०

५. प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य

यस विषयमा तल उल्लिखित प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य गराई तिनको अभिलेख राख्नुपर्ने छ । यसका अतिरिक्त शिक्षकले स्थानीय परिवेश अनुरूपका स्थानीय कार्यकलाप समेत गराउन सक्ने छन् ।

कक्षा ११		कक्षा १२	
विषयक्षेत्र	कार्य घण्टा	विषयक्षेत्र	कार्य घण्टा
पूर्वीय दर्शनशास्त्र विषयक्षेत्रमा आधारित भई सोधखोज, सामग्री अध्ययनलगायतका कार्य गरी त्यसका आधारमा प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुति	१०	पूर्वीय दर्शनशास्त्र विषयक्षेत्रमा आधारित भई सोधखोज, सामग्री अध्ययनलगायतका कार्य गरी त्यसका आधारमा प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुति	१०
चार्बाक् दर्शनको सामाजिक प्रभावसँग सम्बन्धित विषयक्षेत्रमा आधारित परियोजना कार्यको अभिलेख	१०	बुद्धिवादको सामाजिक प्रभावसँग सम्बन्धित विषयक्षेत्रमा आधारित परियोजना कार्यको अभिलेख	१०
पाश्चात्य दर्शनसँग विषयक्षेत्रको सोधखोज, सामग्री अध्ययनलगायतका कार्य गरी त्यसका आधारमा प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुति	१०	अनुभववाद र निरीश्वरवादसँग विषयक्षेत्रको सोधखोज, सामग्री अध्ययनलगायतका कार्य गरी त्यसका आधारमा प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुति	१०

गिसेली दर्शन चिन्तकको विशेषता पहिचान र प्रस्तुति सम्बन्धी लघु परियोजना कार्य	१०	उत्तर आधुनिकतावाद चिन्तकको विशेषता पहिचान र प्रस्तुति सम्बन्धी लघु परियोजना कार्य	१०
जम्मा	४०	जम्मा	४०

६. सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया

दर्शनशास्त्र विषयको आफ्नै मौलिक तथा विशिष्ट सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया परम्परा रहिआएको छ । दर्शनको सैद्धान्तिक तथा व्यावहारिक पक्षको सन्तुलित जानकारीसहितको अभ्यासमा केन्द्रित भई यो पाठ्यक्रम तयार पारिएको छ । यस पाठ्यक्रमले विद्यार्थीहरूको ज्ञान र सिपका विकासका साथै मानसिक विकास र मनोवृत्तिमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउने लक्ष्य राखेको छ । निर्धारित लक्ष्य हासिल गर्नका लागि शिक्षक आफैँले भिन्न भिन्न क्षेत्र अर्थात् कक्षाबाहिरसमेत गई विविध क्रियाकलापहरूमा समावेश भएर कार्य पूरा गर्नुपर्दछ । यस क्रममा शिक्षकले सम्बन्धित क्षेत्रका विज्ञ स्रोतव्यक्ति ल्याई सिकाइलाई सान्दर्भिक र प्रभावकारी बनाउनुपर्छ । दर्शनलाई बोधगम्य बनाउन विद्यालयभित्र र बाहिर पाइने तथा स्थानीय सामग्रीलाई समेत शिक्षण सामग्रीका रूपमा प्रयोग गर्न सकिने छ । यस विषयको सिकाइ सहजीकरण कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन विषयवस्तुको प्रकृतिअनुसार निम्नानुसारका शिक्षण विधि प्रयोगमा ल्याउन सकिन्छ :

- (क) छलफल विधि (ख) प्रयोगात्मक विधि(ग) प्रदर्शन विधि (घ) खोज विधि
 (ङ) परियोजना विधि (च) प्रयोगात्मक विधि (छ) सोधपुछ विधि (ज) अवलोकन विधि
 (झ) लेखन विधि

पाठको प्रस्तुतीकरणको प्रारम्भमा सामान्यतया छलफल विधिको प्रयोग गर्नुपर्छ । शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा अवलोकन, प्रदर्शन र प्रयोगलाई प्राथमिकता दिनुपर्छ । विषयवस्तुको प्रस्तुतिपछि विद्यार्थीहरूलाई नै उदाहरण वा सामाधान खोज्न लगाउनुपर्छ । विद्यार्थीको रुचि, आवश्यकता तथा सामाजिक परिवेशलाई विचार गरेर कक्षाको वातावरणअनुसार सिर्जनात्मक पक्षमा सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्छ । सिकाइलाई बोधको स्तरमा मात्र सीमित नराखी पूर्णता प्रदान गर्नका लागि पर्याप्त सिकाइ अवसर दिई सिर्जनात्मक पक्षमा प्रयोग गर्नुपर्दछ । निर्दिष्ट उद्देश्य प्राप्तिका लागि सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न विभिन्न विधिको प्रयोग गर्न सकिन्छ । यस विषयमा छलफल, प्रश्नोत्तर, प्रयोग, आगमन, अवलोकन, सोधखोज, परियोजना, प्रदर्शन, व्याख्यान जस्ता विधिहरूलाई विषयवस्तुको स्वरूप तथा परिस्थितिअनुकूल हुने गरी प्रयोग गर्न सकिन्छ । यहाँ प्रस्तुत विधिहरू नमुना वा सङ्केत मात्र हुन् । सबै परिस्थितिमा यी विधिले मात्र पूर्णता नपाउन सक्छ । त्यसैले प्रत्येक शिक्षकले यहाँ प्रस्तुत गरिएका विधिलाई एउटा आधारका रूपमा लिई आफ्नो ठोस परिस्थितिअनुकूल शिक्षण विधि तथा प्रक्रियाको छनोट गर्नुपर्दछ ।

७. विद्यार्थी मूल्याङ्कन

विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि सुनिश्चित गर्न निर्माणात्मक र निर्णयात्मक दुवै प्रकारको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने छ । विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि सुधारका लागि कक्षा शिक्षणकै क्रममा कक्षाकार्य, परियोजना कार्य, प्रस्तुतीकरण, उपलब्धि परीक्षा जस्ता क्रियाकलाप गराई सैद्धान्तिक तथा प्रयोगात्मक ज्ञान तथा सिप हासिल गराउन आवश्यक छ । यसको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन तथा विद्यार्थीको सिकाइस्तर सुधार गर्न सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गका रूपमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई उपयोग गर्नुपर्छ । निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको सिकाइ उपलब्धिको निश्चित भारलाई निर्णयात्मक मूल्याङ्कनमा समेत जोडिने छ ।

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप तथा अभिवृत्ति प्राप्त गर्न सके सकेनन् भन्ने कुरा पत्ता लगाउने महत्त्वपूर्ण संयन्त्र मूल्याङ्कन हो । विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कन गर्दा सिकाइ उपलब्धिहरूलाई ध्यान दिई सक्षमता र सिकाइ उपलब्धिअनुरूप सिकाइको सबै स्तरलाई समेटेर गर्नुपर्दछ । आन्तरिक र बाह्य मूल्याङ्कनमार्फत यस विषयको मूल्याङ्कन हुने छ । मूल्याङ्कनको कुल भारमध्ये २५ प्रतिशत आन्तरिक र ७५ प्रतिशत बाह्य मूल्याङ्कन हुने छ । यसै गरी बाह्य मूल्याङ्कनअन्तर्गत लिखित परीक्षा सञ्चालन हुने छ । विद्यार्थी मूल्याङ्कनअन्तर्गत निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कन दुवै तरिकाबाट नै गरिनेछ । यस विषयका पाठ्यक्रममा समावेश गरिएका तहगत सक्षमताहरू, कक्षागत सिकाइ

उपलब्धि र तिनका विषयवस्तु, सोसँग सम्बन्धित सिप, सिकाइ सहभागिता र सिकाइसक्रियताका आधारमा विद्यार्थीहरूको सिकाइको मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ ।

(क) आन्तरिक मूल्याङ्कन

आन्तरिक मूल्याङ्कनका लागि प्रत्येक विद्यार्थीहरूले गरेका कार्य र उनीहरूमा आएको व्यवहार परिवर्तनको अभिलेख राखी सोका आधारमा अङ्क प्रदान गर्नुपर्दछ । विद्यार्थीहरूले सिके नसिकेको पत्ता लगाई नसिकेको भए कारण पहिचान गरी पुनः सिकाइन्छ भने यस्तो मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई निर्माणात्मक मूल्याङ्कन भनिन्छ । कक्षा ११ र १२ को दर्शनशास्त्र विषय सिकाइका क्रममा कक्षाकोठामा कक्षागत शिक्षण सिकाइकै अभिन्न अङ्गका रूपमा गृहकार्य, कक्षाकार्य, परियोजना कार्य, सामुदायिक कार्य, सह/अतिरिक्त क्रियाकलाप, एकाइ परीक्षा, मासिक परीक्षा जस्ता मूल्याङ्कनका साधनहरूको प्रयोग गर्न सकिने छ र मूल्याङ्कनका लागि विद्यार्थीको अभिलेख राख्नुपर्छ । सोका आधारमा नै सिकाइ अवस्था यकिन गरिन्छ र आवश्यकतानुसार उपचारात्मक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्छ । विशेष सिकाइ आवश्यकता भएका विद्यार्थीका लागि विषय शिक्षकले नै उपयुक्त प्रक्रिया अपनाई मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ । शिक्षकले यस प्रकारको मूल्याङ्कन निरन्तर रूपमा गरी विद्यार्थीहरूमा अपेक्षित सिप र व्यवहार विकासमा जोड दिनुपर्छ ।

यस विषयमा कक्षा ११ र १२ मा २५ प्रतिशत आन्तरिक मूल्याङ्कन हुने छ । यसको मूल्याङ्कन निम्नानुसार हुने छ :

क्र.सं.	क्षेत्र	अङ्कभार
१.	कक्षा सहभागिता	३
२.	त्रैमासिक परीक्षाको मूल्याङ्कन	६
३.	परियोजना तथा प्रयोगात्मक कार्य, प्रतिवेदन लेखन तथा प्रतिवेदनको प्रस्तुति	१६
जम्मा		२५

(ख) बाह्य मूल्याङ्कन

यस विषयमा कक्षा ११ र १२ मा ७५ प्रतिशत भार बाह्य मूल्याङ्कन हुने छ । कक्षा ११ र १२ प्रत्येक कक्षामा लागि लिइने परीक्षाका लागि पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले तयार गरेको विशिष्टीकरण तालिकाअनुसार प्रश्नपत्र निर्माण गर्नुपर्ने छ । यस विषयको परीक्षामा विशेष गरेर ज्ञान/बोध, समस्या समाधान, समालोचनात्मक, सिर्जनासँग सम्बन्धित प्रश्नहरू सोधिनेछन् । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति प्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरिन्छ । सबै बाह्य परीक्षामा अक्षराङ्कन पद्धतिको प्रयोग गरिने छ ।

जनसङ्ख्या अध्ययन

कक्षा : ११ र १२

विषय सङ्केत : Pos. 223 (कक्षा ११), Pos. 224 (कक्षा १२)

पाठ्यघण्टा : ५

वार्षिक कार्यघण्टा : १६०

१. परिचय

जनसङ्ख्या अध्ययन जनसाङ्ख्यिक चरणहरूको अध्ययन र उपलब्ध स्रोतहरूको प्रयोग गरी विद्यार्थीको व्यवहारमा परिवर्तन गर्दै यससँग सम्बन्धित अनविज्ञ कठिनाइ पहिचान गर्न सहयोग गर्ने एक व्यावहारिक अध्ययन हो । यसर्थ राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ को मार्गदर्शनबमोजिम विद्यालय शिक्षाको माध्यामिक तह (कक्षा ११ र १२) मा समावेश गरिएको जनसङ्ख्या अध्ययन विषयले विद्यार्थीहरूलाई समाजमा विद्यमान अन्धविश्वास र नकारात्मक धारणालाई ज्ञानको माध्यमबाट निरूपण गरी जिम्मेवार र उत्तरदायी बनाउन सहयोग पुऱ्याउँछ । यसका साथै यसको अध्ययनले विद्यार्थीको व्यावहारिक र व्यक्तित्व विकासमा सहजीकरण गर्न सहयोग गर्छ । यसले व्यक्ति, परिवार, समुदाय, राष्ट्र र विश्वको जनसङ्ख्या आकार, वृद्धि, संरचना, वितरण र विकासजस्ता पक्षमा विद्यार्थीको ज्ञान र सिप अभिवृद्धि गर्छ । यसका साथै यस पाठ्यक्रमले सम्बन्धित विषयमा उच्च शिक्षाको आधारसमेत तयार गर्ने छ ।

यो पाठ्यक्रम जनसङ्ख्याका विभिन्न सवालहरूमा केन्द्रित रही विद्यार्थीमा सामाजिक अवस्थाको अवधारणा, विषयवस्तु र व्यवहारबारे ज्ञान प्रदान गर्ने उद्देश्यबाट प्रेरित छ । यसअन्तर्गत जन्म, मृत्यु र बसाइँसराइ, पारिवारिक जीवन, मानव यौनिकता, प्रजनन स्वास्थ्य, गुणस्तरीय जीवन जस्ता विषयवस्तु समावेश गरिएका छन् । पाठ्यक्रमले विद्यार्थीमा जनसाङ्ख्यिक विषयवस्तु र यससँग सम्बन्धित सवालहरूबारे अध्ययन गरी जनसाङ्ख्यिक अवस्था, पारिवारिक जीवन, मानव यौनिकता, यौनिक र प्रजनन स्वास्थ्य, जनसङ्ख्या नीति, कार्यक्रम तथा व्यवस्थापन र समग्र गुणस्तरीय जीवन र यसको व्यवस्थापन ज्ञान हासिल गराउने उद्देश्य राखेको छ ।

यस पाठ्यक्रममा परिचय, तहगत सक्षमता, कक्षाकगत सिकाइ उपलब्धि, विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया र विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई समेटिएको छ । यस क्रममा पाठ्यक्रम लेखन तथा विकासको विषयगत औचित्य, पाठ्यक्रममा रहेका मुख्य विशेषता तथा पाठ्यक्रमको स्वरूपलाई समेटेरी परिचय, विषयगत रूपमा अपेक्षित ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति, मूल्य र कार्य तत्परतालाई समेटेरी त्यसको क्रियात्मक स्वरूपमा सक्षमता, सिकाइको स्तर र सक्षमताको विशिष्टीकृत विस्तृतीकरण गरी सिकाइ उपलब्धि, सक्षमता, सिकाइ उपलब्धि एवम् अधिल्ला कक्षासँग लम्बीय सन्तुलनका आधारमा विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, विषयगत विशिष्टपन र मौलिकतालाई समेटेरी सिकाइ सहजीकरणका विधि तथा प्रक्रिया एवम् निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कनका विधि तथा प्रक्रिया उल्लेख गरी विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई व्यवस्थित गरिएको छ ।

२. तहगत सक्षमता

माध्यामिक तह (कक्षा ११ र १२) को अध्ययनपश्चात् विद्यार्थीहरूमा जनसङ्ख्या अध्ययनका निम्नलिखित सक्षमता हासिल हुने छन् :

१. जनसङ्ख्या अध्ययनको अवधारणा, क्षेत्र, आयाम तथा अन्य विषयहरूसँगको अन्तरसम्बन्धको व्याख्या र विश्लेषण
२. जनसङ्ख्या शिक्षा, जनसङ्ख्या शास्त्र र जनसङ्ख्या अध्ययनविच तुलना र जनसङ्ख्या सिद्धान्तहरूको व्याख्या तथा प्रस्तुति
३. नेपाल र विश्व जनसाङ्ख्यिक अवस्थाको व्याख्या र विश्लेषण
४. वैवाहिकताको अर्थ, महत्त्व र प्रकारको बोध
५. प्रजननको अवधारणा एवम् प्रक्रियाको बोध मापकको प्रयोग तथा नेपालमा प्रजनन विविधताको व्याख्या र विश्लेषण

६. रुग्णता र मृत्युका निर्धारक तत्त्व एवम् मापकको व्याख्या तथा भिन्नता पहिचान
७. बसाइँसराइ र सहरीकरणको अवधारणा, मापकका प्रयोग, प्रवृत्ति प्रभाव र अन्तरसम्बन्धको व्याख्या तथा विश्लेषण
८. परिवार, लैङ्गिकता र सामाजिक जीवनको अवधारणासँग परिचित तथा परिवारिक अधिकार, भूमिका एवम् उत्तरदायित्वको अवलम्बन एवम् पालना
९. नेपालमा लैङ्गिक हिंसाको अवस्था र यौनिक अल्पसङ्ख्यकको जीवनशैलीसँग परिचित भई सामाजिक जीवनशैलीमा तादम्यता कायम
१०. किशोराअवस्थामा बृहत् यौनिकता शिक्षा तथा प्रजनन स्वास्थ्यको अवधारणासँग परिचित भई सुरक्षित यौन व्यवहार अवलम्बन
११. जनसङ्ख्या व्यवस्थापनको अवधारणा, पक्ष, मुद्दा, समस्या र नीति तथा जनसङ्ख्या व्यवस्थापनमा विभिन्न सङ्घसंस्थाको भूमिकासँग परिचित भई समन्वय
१२. जनसङ्ख्या व्यवस्थापन र दिगो विकासको अवधारणा तथा विविध पक्षहरूको व्याख्या एवम् विश्लेषण
१३. जनसङ्ख्या अध्ययनका लागि सामान्य सङ्ख्यात्मक पद्धतिसँग परिचित र प्रयोग

३. कक्षागत सिकाइ उपलब्धि

एकाइ	विषयवस्तुको क्षेत्र	सिकाइ उपलब्धि	
		कक्षा ११	कक्षा १२
१	जनसङ्ख्या अध्ययन र सिद्धान्तहरू	१.१ जनसङ्ख्या अध्ययनको परिचय र उद्देश्य बताउन १.२ जनसङ्ख्या अध्ययनको महत्त्व, क्षेत्र र दृष्टिकोण पहिचान गर्न १.३ जनसङ्ख्या अध्ययनको अन्य विषयहरूसँगको सम्बन्ध तुलना गर्न १.४ जनसङ्ख्या शिक्षा, जनसङ्ख्या शास्त्र र जनसङ्ख्या अध्ययनबिच समानता र भिन्नता छुट्याउन	१.१ जनसाङ्ख्यिक सिद्धान्त विश्लेषण गर्न १.२ माल्थसको जनसङ्ख्या सिद्धान्त विश्लेषण गर्न १.३ मार्क्सको जनसङ्ख्यासम्बन्धी विचार विश्लेषण गर्न १.४ आदर्श जनसङ्ख्या सिद्धान्त विश्लेषण गर्न १.५ जनसाङ्ख्यिक सङ्क्रमणको सिद्धान्त विश्लेषण गर्न १.६ माल्थसको जनसङ्ख्यासम्बन्धी सिद्धान्त र जनसाङ्ख्यिक सङ्क्रमण सिद्धान्तबिच भिन्नता छुट्याउन
२	जनसाङ्ख्यिक अवस्था	२.१ जनसङ्ख्याशास्त्रको परिभाषा व्याख्या गर्न २.२ जनसाङ्ख्यिक तथ्याङ्कबारे वर्णन गर्न २.३ जनसाङ्ख्यिक तथ्याङ्कका विभिन्न स्रोतहरूको वर्णन गर्न २.४ जनगणना, पञ्जीकरण र नमुना सर्वेक्षणको व्याख्या गर्न २.५ जनसङ्ख्याको आकार, वृद्धि, बनोट र	२.१ विश्व जनसङ्ख्याको आकार, वितरण र बनोटबारे विगत र वर्तमान अवस्थाबारे विश्लेषण गर्न २.२ विकसित देशहरूको जनसङ्ख्याको आकार र बनावट, जन्म र मृत्यु दरको वर्णन गर्न २.३ विकासोन्मुख देशहरूको जनसङ्ख्याको आकार र बनावट, जन्म तथा मृत्यु

		<p>वितरणको विश्लेषण गर्न</p> <p>२.६ जनघनत्वको परिभाषा र व्याख्या गर्न</p> <p>२.७ उमेर र लिंग अनुपातक विश्लेषण गर्न</p>	<p>दर विश्लेषण गर्न</p> <p>२.४ सार्करोस्टहरूको जनसङ्ख्याको आकार र बनावट तथा जन्म र मृत्यु दरको विश्लेषण गर्न</p>
३	विवाह र प्रजनन	<p>३.१ विवाहको अर्थ र महत्त्व उल्लेख गर्न</p> <p>३.२ विवाहको प्रकार वर्णन गर्न</p> <p>३.३ विवाहको उमेरबारे विश्लेषण गर्न</p> <p>३.४ नेपालमा सानो उमेरमा विवाह हुने निर्धारक पहिचान गर्न</p> <p>३.५ प्रजनन उर्वरताको अवधारणा र प्रकृतिको वर्णन गर्न</p> <p>३.६ प्रजनन अवधारणा र प्रक्रियाको व्याख्या गर्न</p>	<p>३.१ प्रजनन मापनको अर्थबारे व्याख्या गर्न</p> <p>३.२ वैवाहिकता मापकसम्बन्धी गणना गर्न (कोरा विवाह दर, उमेर विशिष्ट विवाह दर)</p> <p>३.३ प्रजननका मापकहरू (कोरा जन्म दर (CBR), उमेर विशिष्ट प्रजनन दर (ASFR), सामान्य प्रजनन दर (GFR) र कुल प्रजनन दर (TFR)) को गणना गर्न</p> <p>३.४ नेपालमा प्रजनन भिन्नताबारे व्याख्या गर्न</p>
४	रुग्णता र मृत्यु	<p>४.१ रुग्णताको अर्थ र निर्धारक तत्वको वर्णन गर्न</p> <p>४.२ मृत्युको अवधारणा र प्रक्रियाको व्याख्या गर्न</p> <p>४.३ मृत्युका निर्धारक तत्वको व्याख्या गर्न</p> <p>४.४ नेपालमा मृत्यु दर घट्नुको कारण उल्लेख गर्न</p> <p>रुग्णता र मृत्युबिच भिन्नता छुट्याउन</p> <p>४.५ विश्वमा मृत्युको तह र प्रवृत्ति विश्लेषण गर्न</p>	<p>४.१ मृत्युका मापनहरूको अर्थ र अवधारणा वर्णन गर्न</p> <p>४.२ रुग्णता मापन गर्ने प्रक्रिया (कोरा घटनादर, कोरा प्रसारदर (Crude Prevalence Rate : CPR) गणना गर्न</p> <p>४.३ मृत्यु गणना (कोरा मृत्यु दर, उमेर विशिष्ट मृत्यु दर, नवजात शिशु मृत्यु दर र मातृमृत्यु अनुपात) मापन गर्न</p> <p>४.४ औसत उमेर व्याख्या गरी उमेर बढ्नुको कारणहरू व्याख्या गर्न</p>
५	बसाइँसराइ र सहरीकरण	<p>५.१ बसाइँसराइको अर्थ र महत्त्व वर्णन गर्न</p> <p>५.२ बसाइँसराइको प्रकारको वर्णन गर्न</p> <p>५.३ बसाइँसराइको कारण र परिणाम उल्लेख गर्न</p> <p>५.४ प्रतिभा पलायन, प्रतिभा उपलब्धि र यसको प्रभावबारे व्याख्या गर्न</p> <p>५.५ नेपालमा बसाइँसराइको तह र प्रवृत्तिको विश्लेषण गर्न</p> <p>५.६ सहरीकरणको अर्थ र महत्त्व बताउन</p> <p>५.७ नेपालको सहरीकरणको प्रकारबारे</p>	<p>५.२ बसाइँसराइका मापक वर्णन गर्न</p> <p>५.३ आन्तरिक बसाइँसराइ (आन्तरिक बसाइँसराइ दर, बाह्य बसाइँसराइ दर, कुल बसाइँसराइ दर र खुद बसाइँसराइ दर) मापन गर्न</p> <p>५.४ अन्तर्राष्ट्रिय बसाइँसराइ (आप्रवासन दर, प्रवासन दर, कुल बसाइँसराइ दर र खुद बसाइँसराइ दर) मापन गर्न</p> <p>५.५ गाउँ र सहरको सम्बन्धको विश्लेषण गर्न</p> <p>५.६ नेपालको सहरीकरणको तह र प्रवृत्ति</p>

		व्याख्या गर्न	विश्लेषण गर्न
६	परिवार, लैङ्गिकता र सामाजिक जीवन	<p>६.१ परिवार र पारिवारिक जीवनको अर्थबारे बताउन</p> <p>६.२ पारिवारिक जीवनको आवश्यकता र महत्त्वको व्याख्या गर्न</p> <p>६.३ परिवारको वर्गीकरण गरी समाजमा यसको प्रभाव विश्लेषण गर्न</p> <p>६.४ परिवारमा बालबालिकाको महत्त्वको विश्लेषण गर्न</p> <p>६.५ पारिवारिक सदस्यहरूको भूमिका र उत्तरदायित्व उल्लेख गर्न</p> <p>६.६ परिवारमा महिला, बालबालिकाको अधिकारको अवस्था पहिचान गर्न</p> <p>६.७ परिवारमा ज्येष्ठ नागरिकको महत्त्वको व्याख्या गर्न</p> <p>६.८ परिवारमा अन्तरपुस्ता सहभागिता स्पष्ट पार्न</p>	<p>६.१ लैङ्गिकताको अर्थ र महत्त्व वर्णन गर्न</p> <p>६.२ नेपालमा लैङ्गिक समानता र समताको अवस्था विश्लेषण गर्न</p> <p>६.३ नेपालमा लैङ्गिकतामा आधारित हिंसाबारे व्याख्या गर्न</p> <p>६.४ नेपालमा यौनिक अल्पसङ्ख्यक र उनीहरूको जीवनका बारेमा छलफल गर्न</p> <p>६.५ सामाजिक जीवनको अर्थ र महत्त्वको व्याख्या गर्न</p> <p>६.६ नेपालमा सामाजिक जीवनशैली (दैनिक जीवन, तनाव र सामाजिक सञ्चारको प्रभाव) को व्याख्या गर्न</p> <p>६.७ अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अवस्थाको विश्लेषण गर्न</p>
७	किशोरावस्थाको यौनिकता र प्रजनन स्वास्थ्य	<p>७.१ किशोरावस्थाको अर्थ र प्रकारबारे बताउन</p> <p>७.२ किशोरावस्थामा हुने शारीरिक र भावनात्मक परिवर्तनको व्याख्या गर्न</p> <p>७.३ किशोरावस्थाको यौनिक व्यवहार र गलत यौनिक व्यवहार उल्लेख गर्न</p> <p>७.४ नेपालमा किशोरावस्थाका मुद्दा र समस्याबारे विश्लेषण गर्न</p> <p>७.५ सामाजिक विकासमा किशोरावस्थाको भूमिका र उत्तरदायित्वबारे पहिचान र वहन गर्न</p> <p>७.६ यौनिकता शिक्षाको अवधारणा बताउन र किशोर किशोरीबिच बृहत् यौनिकता शिक्षाको महत्त्व वर्णन गर्न</p>	<p>७.१ प्रजनन स्वास्थ्यको अर्थ र महत्त्व स्पष्ट पार्न</p> <p>७.२ प्रजनन स्वास्थ्यका मुख्य तत्व व्याख्या गर्न</p> <p>७.३ गर्भपतनको अभ्यास र किशोरावस्थामा यसको जोखिम व्याख्या गर्न</p> <p>७.४ महिनाबारीका बेलामा सरसफाइ व्यवस्थापनको आवश्यकता र तरिका व्याख्या गर्न</p> <p>७.५ किशोरावस्थाको यौनिक र प्रजनन स्वास्थ्य अधिकारबारे विश्लेषण गर्न</p> <p>७.६ किशोरावस्थामा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षाको आवश्यकता वर्णन गर्न</p> <p>७.७ नेपालमा हाल भइरहेको किशोरकिशोरीमैत्री प्रजनन स्वास्थ्य सेवा उल्लेख गर्न</p> <p>७.८ सुरक्षित यौनिक व्यवहारको पहिचान र विश्लेषण गर्न</p>
८	जनसङ्ख्या व्यवस्थापन र	<p>८.१ जनसङ्ख्या व्यवस्थापनको अवधारणा र</p>	<p>८.१ जनसङ्ख्या र विकासको अवधारणा</p>

	विकास	<p>आवश्यकताबारे छलफल गर्न</p> <p>८.२ जनसङ्ख्या व्यवस्थापनका विभिन्न पक्षबारे व्याख्या गर्न</p> <p>८.३ नेपालमा जनसङ्ख्या व्यवस्थापनका मुद्दा र समस्याबारे विश्लेषण गर्न</p> <p>८.४ जनसङ्ख्या व्यवस्थापनमा परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगबारे छलफल गर्न</p> <p>८.५ नेपालको जनसङ्ख्या नीतिको व्याख्या गर्न</p> <p>८.६ जनसङ्ख्या व्यवस्थापनका लागि प्रेरणा र पुरस्कारको छलफल गर्न</p> <p>८.७ जनसङ्ख्या व्यवस्थापनमा विभिन्न सङ्घसंस्थाको भूमिका उल्लेख गर्न</p> <p>८.८ नेपालको जनसङ्ख्या व्यवस्थापनका लागि किशोरकिशोरीहरूको भूमिका विश्लेषण गर्न</p>	<p>वर्णन गर्न</p> <p>८.२ विकासका लागि आधारभूत सूचकाङ्कबारे उल्लेख गर्न</p> <p>८.३ नेपालमा विकासको असमानताको पहिचान तथा व्याख्या गर्न</p> <p>८.४ नेपालमा जनसङ्ख्या र गरिबीको तहबारे विश्लेषण गर्न</p> <p>८.५ जनसङ्ख्या र विकासका मुख्य राष्ट्रिय मुद्दाहरू उल्लेख गर्न</p> <p>८.६ नेपालमा सामाजिक समावेशीकरण र बहिष्करणको अवस्था व्याख्या गर्न</p> <p>८.७ दिगो विकासको अवधारणाबारे वर्णन गर्न</p> <p>८.८ दिगो विकासका लागि सक्रिय (१५ देखि ६४ वर्ष उमेर समूह) जनशक्तिको भूमिका विश्लेषण गर्न</p> <p>८.९ दिगो विकास र जनसाङ्ख्यिक लाभांशबिचको सम्बन्ध व्याख्या गर्न</p>
९	जनसङ्ख्या अध्ययनका लागि सामान्य सङ्ख्यात्मक पद्धति	<p>९.१ वास्तविक सङ्ख्याको अवधारणको व्याख्या गर्न</p> <p>९.२ निरपेक्ष सङ्ख्याको अवधारणको व्याख्या गर्न</p> <p>९.३ सापेक्षित सङ्ख्या गणना गर्न</p> <p>९.४ समूह र उपसमूहको गणना गर्न</p> <p>९.५ घाताङ्कीय विश्लेषण गणना गर्न</p> <p>९.६ सन्तुलित समीकरणको गणना गर्न</p> <p>९.७ जनसङ्ख्या वृद्धिदर गणना गर्न</p> <p>९.८ जनसङ्ख्या दोब्बर हुन लाग्ने समयको गणना गर्न</p>	<p>९.१ बारम्बारता र क्रम तालिकीकरणको व्याख्या गर्न</p> <p>९.२ विभिन्न रेखाचित्र र रेखाङ्कन निर्माण गर्न</p> <p>९.३ मध्यमान मापन गर्न</p> <p>९.४ विच्छेदन मापन गर्न</p> <p>९.५ सामान्य सहसम्बन्ध र प्रतिगमन गणना गर्न</p> <p>९.६ नमुना आकार तय गर्न र त्यसको निर्धारण गर्ने तरिकाबारे व्याख्या गर्न</p>
१०	जनसङ्ख्या अध्ययनमा अनुसन्धानमुलक कार्य	<p>१०.१ परियोजनाको अवधारणा र महत्त्व व्याख्या गर्न</p> <p>१०.२ परियोजना कार्यको ढाँचा बनउन</p> <p>१०.३ समूह निर्माण र शीर्षक तय गर्न</p> <p>१०.४ उद्देश्य र अध्ययन क्षेत्र निर्धारण गर्न</p> <p>१०.५ आवश्यक पर्ने द्वितीय स्रोतका</p>	<p>१०.१ अनुसन्धानको अवधारणा र महत्त्व उल्लेख गर्न</p> <p>१०.२ अनुसन्धान प्रतिवेदन लेखनको ढाँचा तयार पार्न</p> <p>१०.३ समूह निर्माण र अध्ययन शीर्षक तय गर्न</p> <p>१०.४ अध्ययन उद्देश्य र क्षेत्र निर्धारण गर्न</p>

		<p>तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न</p> <p>१०.६ तथ्याङ्क वर्णन र विश्लेषण गर्न</p> <p>१०.७ परियोजना प्रतिवेदन तयार गरी प्रस्तुत गर्न</p>	<p>१०.५ तथ्याङ्क सङ्कलन विधि निर्माण गर्न</p> <p>१०.६ नमुना विधि निर्धारण गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न</p> <p>१०.७ तथ्याङ्कको वर्णन र विश्लेषण गर्न</p> <p>१०.८ अध्ययन प्रतिवेदन तयार गरी प्रस्तुत गर्न</p>
--	--	--	---

४ विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम

एकाइ	विषयक्षेत्र	कक्षा ११	पाठ्यघण्टा	कक्षा १२	पाठ्यघण्टा
१	जनसङ्ख्या अध्ययन र सिद्धान्तहरू	<p>१.१ जनसङ्ख्या अध्ययनको अर्थ र परिचय</p> <p>१.२ जनसङ्ख्या अध्ययनका उद्देश्यहरू</p> <p>१.३ जनसङ्ख्या अध्ययनको महत्त्व</p> <p>१.४ जनसङ्ख्या अध्ययनका क्षेत्र र आयामहरू</p> <p>१.५ जनसङ्ख्या अध्ययनको अन्य विषयहरूसँगको सम्बन्ध</p> <p>१.६ जनसङ्ख्या अध्ययन, जनसङ्ख्या शिक्षा र जनसङ्ख्याशास्त्र</p>	१०	<p>१.१ जनसाङ्ख्यिक सिद्धान्त</p> <p>१.२ माल्थसको जनसङ्ख्या सिद्धान्त</p> <p>१.३ मार्क्सको जनसङ्ख्यासम्बन्धी विचार</p> <p>१.४ आदर्श जनसङ्ख्या सिद्धान्त</p> <p>१.५ जनसाङ्ख्यिक सङ्क्रमणको सिद्धान्त</p>	१०
२	जनसाङ्ख्यिक अवस्था	<p>२.१. जनसाङ्ख्यिक तथ्याङ्क स्रोतको परिचय</p> <p>२.२ जनसाङ्ख्यिक तथ्याङ्कका विभिन्न स्रोतहरू (जनगणना, पञ्जीकरण र नमुना सर्वेक्षण)</p> <p>२.३ नेपालमा जनसङ्ख्या वृद्धिदर र आकार</p> <p>२.४ नेपालको जनसङ्ख्या संरचना (उमेर,</p>	१०	<p>२.१ विश्व जनसङ्ख्याको आकार र वृद्धिदर</p> <p>२.२ विकसित देशको जनसङ्ख्या आकार, बनावट, वृद्धिदर तथा जन्म मृत्युको प्रवृत्ति (अमेरिका, नर्वे, जापान र अस्ट्रेलिया)</p> <p>२.३ विकासोन्मुख देशहरूको जनसङ्ख्या आकार, बनावट, वृद्धिदर तथा जन्ममृत्युको प्रवृत्ति (ब्राजिल, नाइजर,</p>	१०

		<p>लिङ्ग, जातजाति, धर्म र शिक्षा)</p> <p>२.५ नेपालको जनसङ्ख्या वितरण (भौगोलिक क्षेत्र, प्रदेश र बसोबासको क्षेत्र)</p> <p>२.६ नेपालको जनघनत्वको अवस्था</p> <p>२.७ नेपालको उमेरअनुसार लिङ्ग अनुपात</p>		<p>इरान र थाइल्यान्ड)</p> <p>२.४ सार्क राष्ट्रको जनसङ्ख्या आकार, बनावट र वृद्धिदर तथा जन्ममृत्युको प्रवृत्ति</p> <p>२.५ विकसित र विकासोन्मुख देशको जनसङ्ख्या अवस्था तुलना आकार, वितरण र बनोटको विगत तथा वर्तमान अवस्था</p>	
३	विवाह र प्रजनन	<p>३.१ विवाहको अर्थ र महत्त्व</p> <p>३.२ विवाहको प्रकार</p> <p>३.३ नेपालमा चाँडो विवाहका निर्धारक तत्व</p> <p>३.४ प्रजनन उर्वरताको अवधारणा र प्रकृति</p> <p>३.५ प्रजननको अवधारणा र प्रक्रिया</p> <p>३.६ प्रजनन र प्रजनन उर्वरताबिच भिन्नता</p>	१०	<p>३.१ प्रजनन मापकको अर्थ</p> <p>३.२ विवाहको मापक : कोरा विवाह दर (CMR), उमेर विशिष्ट विवाह दर (ASMR)</p> <p>३.३ प्रजननको मापक : कोरा जन्म दर (CBR), साधारण प्रजनन दर (GFR), उमेर विशिष्ट प्रजनन दर, कुल प्रजनन दर (ASFR)</p> <p>३.४ नेपालको प्रजनन विविधता : शिक्षा, भौगोलिक क्षेत्र, बसोबास क्षेत्र र प्रदेशका आधारमा</p>	१०
४	रुग्णता र मृत्यु	<p>४.१ रुग्णताको अर्थ र निर्धारक तत्वहरू</p> <p>४.२ मृत्युको अवधारणा र प्रक्रिया</p> <p>४.३ मृत्युका निर्धारक तत्वहरू</p> <p>४.४ नेपालमा मृत्यु दर घटनुका कारण</p> <p>४.५ रुग्णता र मृत्युबिच भिन्नता</p> <p>४.६ अमेरिका, जापान, क्यानडा नर्वे, नाइजर, चाड, भारत, पाकिस्तान र</p>	१२	<p>४.१ मृत्यु मापनको अर्थ</p> <p>४.२ रुग्णता मापन : कोरा घटना दर (CIR), कोरा प्रसार दर (CPR)</p> <p>४.३ मृत्यु मापन : कोरा मृत्यु दर (CDR), उमेर विशिष्ट मृत्यु दर (ASDR), नवजात शिशु मृत्यु दर (IMR) र मातृमृत्यु अनुपात (MMR)</p> <p>४.४ नेपालमा मृत्युको विविधता : शिक्षा, स्वास्थ्य, भौगोलिक क्षेत्र, बसोबास क्षेत्र, प्रदेश र पहिलो बच्चा जन्माउँदा आमाको</p>	१२

		अफगानिस्तानको मृत्युको तह र प्रवृत्ति ४.७ नेपालमा मृत्युको तह र प्रवृत्ति : नवजात र बाल मृत्यु दर		उमेर ४.५ नेपालमा औसत उमेर अवस्था र औसत उमेर बढ्नुको कारण	
५	बसाइँसराइ र सहरीकरण	५.१ बसाइँसराइको अर्थ र महत्त्व ५.२ बसाइँसराइको प्रकार ५.३ बसाइँसराइको कारण, परिणाम र यसले गर्दा जाने र आउने ठाउँमा पार्ने प्रभाव ५.४ प्रतिभा पलायन, प्रतिभा उपलब्धि र यसको प्रभाव ५.५ नेपालमा बसाइँसराइको तह र प्रवृत्ति ५.६ सहरीकरणको अर्थ र महत्त्व ५.७ नेपालको सहरीकरणको प्रकार	१२	५.१ बसाइँसराइका मापकको अर्थ ५.२ आन्तरिक बसाइँसराइका मापक : आन्तरिक बसाइँसराइ (IMR), बाह्य बसाइँसराइ (OMR), कुल बसाइँसराइ (GMR) र खुद बसाइँसराइ (NMR) ५.३ अन्तराष्ट्रिय बसाइँसराइका मापक : आप्रवासन दर (IMR), प्रवासन दर (EMR), कुल बसाइँसराइ दर (GMR) र खुद बसाइँसराइ दर (NMR) ५.४ गाउँ र सहर सम्बन्ध ५.५ नेपालको सहरीकरणको तह र प्रवृत्ति	१२
६	परिवार, लैङ्गिकता र सामाजिक जीवन	६.१ परिवार र पारिवारिक जीवनको अर्थ ६.२ पारिवारिक जीवनको आवश्यकता र महत्त्व ६.३ परिवारको प्रकार र समाजमा परिवारको प्रभाव ६.४ परिवारमा बालबालिकाको महत्त्व ६.५ व्यवस्थित परिवारमा पारिवारिक सदस्यहरूको भूमिका र उत्तरदायित्व ६.६ परिवारमा महिला र बालबालिका र	१२	६.१ लैङ्गिकताको अर्थ र महत्त्व ६.२ नेपालमा लैङ्गिक समानता र समता ६.३ नेपालमा लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा (महिला र पुरुष) ६.४ नेपालमा यौनिक अल्पसङ्ख्यक (LGBTIQA) र उनीहरूको जीवनशैली ६.५ सामाजिक जीवनको अर्थ र महत्त्व ६.६ नेपालमा सामाजिक जीवनशैली (दैनिक जीवन, तनाव र सामाजिक	१२

		उनीहरूको अधिकार ६.७ ज्येष्ठ नागरिक र परिवारमा ज्येष्ठ नागरिकको महत्त्व ६.८ ज्येष्ठ नागरिकको स्यारसुसार ६.९ परिवारमा अन्तरपुस्ता सहभागिता		संञ्जालको प्रभाव) ६.७ अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू	
७	किशोरावस्थाको यौनिकता र प्रजनन स्वास्थ्य	७.१ किशोरावस्थाको अर्थ र प्रकार ७.२ किशोरावस्थामा हुने शारीरिक र भावनात्मक परिवर्तन ७.३ किशोरावस्थाको यौनिक व्यवहार र गलत यौनिक व्यवहार ७.४ नेपालमा किशोरावस्थाका मुद्दा र समस्या ७.५ सामाजिक विकासका लागि किशोरकिशोरीको भूमिका र उत्तरदायित्व ७.६ यौनिकता शिक्षाको अवधारणा र महत्त्व ७.७ बृहत् यौनिकता शिक्षाको अर्थ र मुख्य अवधारणा ७.८ किशोरावस्थामा बृहत् यौनिकता शिक्षाको महत्त्व	१२	७.१ प्रजनन स्वास्थ्यको अर्थ र महत्त्व ७.२ यौनिक तथा प्रजनन स्वास्थ्यका मुख्य घटक ७.३ गर्भपतन, गर्भपतनको अभ्यास र किशोरावस्थामा यसको जोखिम ७.४ महिनाबारीका बेलामा सरसफाइ व्यवस्थापन ७.५ किशोरावस्थाको यौनिकता र प्रजनन स्वास्थ्य अधिकार ७.६ किशोरावस्थामा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षाको आवश्यकता ७.७ नेपालमा हालको किशोरकिशोरी मैत्री प्रजनन स्वास्थ्य सेवा ७.८ सुरक्षित यौनिक व्यवहार	१२
८	जनसङ्ख्या व्यवस्थापन र विकास	८.१ जनसङ्ख्या व्यवस्थापनको अवधारणा र आवश्यकता ८.२ जनसङ्ख्या व्यवस्थापनका विभिन्न पक्षहरू	१२	८.१ जनसङ्ख्या र विकासको अवधारणा ८.२ विकासका लागि आधारभूत सूचकहरू ८.३ नेपालमा विकास असमानता ८.४ नेपालमा जनसङ्ख्या र	१२

		<p>द.३ नेपालमा जनसङ्ख्या व्यवस्थापनका मुद्दा र समस्याहरू</p> <p>द.४ जनसङ्ख्या व्यवस्थापनमा परिवार नियोजनका साधनको प्रयोग</p> <p>द.५ नेपालको जनसङ्ख्या नीति</p> <p>द.६ जनसङ्ख्या व्यवस्थापनका लागि प्रेरणा र पुरस्कार</p> <p>द.७ जनसङ्ख्या व्यवस्थापनका विभिन्न सङ्घसंस्थाको भूमिका</p> <p>द.८ नेपालमा जनसङ्ख्या व्यवस्थापनका लागि किशोरकिशोरीहरूको भूमिका</p>		<p>गरिबी तह</p> <p>द.५ जनसङ्ख्या र विकासका मुख्य राष्ट्रिय मुद्दाहरू</p> <p>द.६ विकासमा सामाजिक समावेशीकरण र बहिष्करण</p> <p>द.७ दिगो विकासको अवधारणा र महत्त्व</p> <p>द.८ दिगो विकासका लागि सक्रिय जनशक्तिको भूमिका</p> <p>द.९ दिगो विकास र जनसाङ्ख्यिक लाभांशको सम्बन्ध</p>	
९	जनसङ्ख्या अध्ययनका लागि सामान्य सङ्ख्यात्मक पद्धति	<p>९.१ सङ्ख्या प्रणालीको अवधारणा, गणना र प्रयोग</p> <p>९.२ दर, अनुपात र प्रतिशतको गणना</p> <p>९.३ समूहको अवधारणा र यसका गुणहरू</p> <p>९.४ लघुगणक विश्लेषण, यसको गुण र प्रयोग</p> <p>९.५ सन्तुलित समीकरणको गणना</p> <p>९.६ जनसङ्ख्या वृद्धिदर (अङ्क गणितीय, ज्यामितीय, घाताङ्कीय विधि)</p> <p>९.७ जनसङ्ख्या दोब्बर हुन लाग्ने समयको गणना</p>	१५	<p>९.१ बारम्बारता र क्रम तालिकीकरणको अवधारणा</p> <p>९.२ विभिन्न रेखाचित्र र रेखाङ्कनको निर्माण (सामान्य रेखाचित्र, बहुगुणी रेखाचित्र, र वृत्तचित्र)</p> <p>९.३ मध्यमान मापन र यसको प्रयोग (मध्यक, मध्यिका र रीत)</p> <p>९.४ विच्छेदन मापन र यसको प्रयोग (सामान्य श्रेणी र विचलन</p> <p>९.५ सहसम्बन्ध र प्रतिगमनको अवधारणा र गणना</p> <p>९.६ नमुना छनोट विधि तथा सामान्य नमुना आकारको निर्धारण विधि</p>	१५
१०	जनसङ्ख्या अध्ययनमा	१०.१ परियोजनाको	१५	१०.१ अनुसन्धानको अवधारणा	१५

परियोजना कार्य र अनुसन्धान	अवधारणा र महत्त्व १०.२ परियोजना कार्यको ढाँचा १०.३ समूह निर्माण र शीर्षकबारे छलफल १०.४ अध्ययन उद्देश्य र अध्ययन क्षेत्र निर्धारण १०.५ आवश्यक पर्ने द्वितीय स्रोतका तथ्याङ्क सङ्कलन १०.६ तथ्याङ्कबारे छलफल र विश्लेषण १०.७ परियोजना प्रतिवेदन तयार र प्रस्तुति		र महत्त्व १०.२ अनुसन्धान प्रतिवेदन लेखन सम्बन्धी सामान्य खाका १०.३ समूह निर्माण र अध्ययन शीर्षक १०.४ अध्ययन उद्देश्य र क्षेत्र निर्धारण १०.५ तथ्याङ्क सङ्कलन विधि १०.६ अध्ययनका लागि नमुना छनोट १०.७ तथ्याङ्क सङ्कलन १०.८ तथ्याङ्क वर्णन र विश्लेषण १०.९ अध्ययन प्रतिवेदन लेखन र प्रस्तुति	
जम्मा		१२०	जम्मा	१२०

५. प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य

कक्षा ११ र १२ मा प्रयोगात्मक कार्यअन्तर्गत सञ्चालन गर्न सकिने केही सम्भाव्य क्रियाकलापहरू निम्नअनुसार छन् :

क्र.सं.	कक्षा ११			कक्षा १२		
	विषयक्षेत्र	प्रयोगात्मक कार्य विवरण	पाठ्य घण्टा	विषयक्षेत्र	प्रयोगात्मक कार्य विवरण	पाठ्य घण्टा
१	जनसङ्ख्या अध्ययन र सिद्धान्तहरू	जनसङ्ख्या शिक्षा, जनसङ्ख्या शास्त्र र जनसङ्ख्या अध्ययन बिचमा समानता भिन्नताहरू टिपोट गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्ने	२	१. जनसङ्ख्या अध्ययन र सिद्धान्तहरू	हाम्रो देशको जनसङ्ख्या वृद्धिदरको प्रवृत्ति र त्यसबाट सिर्जना भएका विभिन्न समस्याहरू माल्थसको सिद्धान्त अनुरूप मिले नमिलेको विश्लेषण गरी कक्षाका साथीहरूबिच छलफल गरी	२

					प्राप्त निष्कर्षका आधारमा प्रतिवेदन लेखी प्रस्तुत गर्ने	
२. जनसाङ्ख्यिक अवस्था	आफ्नो समुदाय वा टोलमा गई कुनै पन्ध्रओटा घरको मानिसहरूको लगत लिई लिङ्ग तथा धर्मको विवरण तयार पारेर तालिका, स्तम्भ चित्र वा वृत्त चित्रमा प्रस्तुत गर्ने	४	जनसाङ्ख्यिक अवस्था	विश्वको जनसङ्ख्यालाई विकसित र विकासोन्मुख देशमा विभाजन गरी निम्नलिखित बुँदाहरूको आधारमा तुलनात्मक अध्ययन गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्ने : १. कोरा जन्म दर २. कोरा मृत्यु दर ३. जनसङ्ख्या वृद्धिदर ४. शिशु मृत्यु दर ५. कुल प्रजनन दर	४	
३. विवाह र प्रजनन	आफ्नो परिवारका विवाहित सदस्य तथा दुई छिमेकीका विवाहित सदस्यले कुन प्रकारको विवाह गरेको हो, सोधी विवरण तयार पारेर कक्षामा प्रस्तुत गर्ने	२	विवाह र प्रजनन	मुलुकी फौजदारी (सहिता) ऐन २०७४ ले विवाह गर्ने उमेर २० वर्ष तोके पनि हाम्रो समाजमा अझै पनि त्यो भन्दा अघि नै विवाह गर्ने प्रचलन रहेको छ, यसलाई रोक्ने सन्दर्भमा तपाईंको भूमिका कस्तो रहन्छ, कक्षामा साथीहरूका बिचमा छलफल गरी प्राप्त विचारहरू कक्षामा प्रस्तुत	२	

					गर्ने	
	४. रुग्णता र मृत्यु	रुग्णताले मृत्युलाई निम्त्याउँछ भन्ने विषयमा कक्षामा शिक्षकको सहजीकरणमा वक्तृत्व कला प्रतियोगिता सञ्चालन गर्ने	२	रुग्णता र मृत्यु	नेपालमा मानिसको औसत आयु बढ्नुका कारणहरू उल्लेख गरी प्रतिवेदन तयार गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्ने	२
	५. बसाइँसराइ र सहरीकरण	मानिसहरू बसाइँ सरेर प्रक्रियामा कुनै पनि ठाउँका आकर्षण र विकर्षणका तत्त्वहरूले पार्ने प्रभावका बुँदाहरू टिपोट गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्ने	२	बसाइँसराइ र सहरीकरण	दुर्गम गाँउमा एउटी गर्भवती महिलाले सामान्य समस्याका कारण जीवन गुमाउनु परेको र सेवा सुविधाको उपलब्धता सहज भएको ठाँउमा गर्भवती महिलाको मनै परिस्थितिमा समेत बाँच्न सफल भएको घटनालाई समेटेर त्यसका कारण उल्लेख गरी एउटा कथा लेखेर कक्षामा प्रस्तुत गर्ने	२
	६. परिवार, लैङ्गिकता र सामाजिक जीवन	आफ्नो समुदायका १० व्यक्तिलाई सोधी किशोरकिशोरीहरू र अभिभावकका बिचमा विचार नमिल्नुका कारणहरू खोजी गरी प्राप्त निष्कर्ष कक्षामा प्रस्तुत गर्ने	४	परिवार, लैङ्गिकता र सामाजिक जीवन	आफ्नो समुदायमा लैङ्गिक समानता र समता कायम गर्न भएका प्रयासहरू खोजेर प्राप्त निष्कर्ष कक्षामा प्रस्तुत गर्ने तथा साथीहरूका प्रस्तुतिसँग तुलना गर्ने	२
७	किशोरवस्थाको यौनिकता र प्रजनन	सामाजिक सद्भावको आधार किशोर किशोरीले अपनाउने स्वस्थ यौन व्यवहार भन्ने	२	७. किशोरावस्थाको यौनिकता	आफ्ना पाँचजना साथीहरूलाई सोधेर उनीहरूका	२

	स्वास्थ्य	शीर्षकमा संवाद तयार गरी कक्षामा अभिनय गर्ने		र प्रजनन स्वास्थ्य	घरका महिलाहरूलाई रजस्वला हुँदा के कस्ता व्यवहार गर्ने गरिएको छ भन्ने प्रश्न सोधी प्राप्त जवाफ सङ्कलन गरेर रजस्वला भएका का बेलामा सरसफाइ र व्यवस्थापनका बारेमा एउटा छोटो प्रतिवेदन तयार गर्ने	
८	जनसङ्ख्या व्यवस्थापन र विकास	समुदायमा रहेका जनसङ्ख्या व्यवस्थापनका लागि कार्यरत दुईओटा संस्थाहरूको नाम लेखी ती संस्थाका काम टिपोट गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्ने	२	जनसङ्ख्या व्यवस्थापन र विकास	इन्टरनेट वा अन्य सामग्रीको उपयोग गरी नेपालको कुनै भागको विकास (सडक, विद्युत् आदि) का गतिविधि खोजी गर्ने र आफ्नो क्षेत्रका विकास गतिविधिसँग तुलना गरी तालिकामा प्रस्तुत गर्ने	४
९	जनसङ्ख्या अध्ययनका लागि सामान्य सङ्ख्यात्मक पद्धति	आफ्नो गाउँपालिका/नगरपालिका गएर एक वर्षभरिको कुल जनसङ्ख्या, जीवित जन्म भएका शिशुहरूको र मृत्यु भएका मानिसहरूको तथ्याङ्क सङ्कलन गरी सोका आधारमा जनसङ्ख्याको प्राकृतिक वृद्धिदर पत्ता लगाई जनगणनाको तथ्याङ्कसँग तुलना गरेर कक्षामा प्रस्तुत गर्ने	४	जनसङ्ख्या अध्ययनका लागि सामान्य सङ्ख्यात्मक पद्धति	आफ्नो विद्यालयको प्रशासनबाट कक्षागत तथ्याङ्क सङ्कलन गरी प्रत्येक कक्षाका छात्र, छात्रा र जम्मा सङ्ख्याको आधारमा स्तम्भचित्र र रेखाचित्र बनाई प्रस्तुत गर्ने	४
१०	जनसङ्ख्या	समाजका जानकारलाई सोधी	१६	जनसङ्ख्या	आफ्नो गाँउ,	१६

जनसङ्ख्या अध्ययनमा परियोजना कार्य र अनुसन्धान	आफ्नो समुदायमा विगत १० वर्षमा जनसङ्ख्या वृद्धिको अवस्था सङ्कलन गरी त्यसले प्राकृतिक स्रोतको प्रयोगमा पारेको असर विश्लेषण गरी प्रतिवेदन तयार पारेर कक्षामा प्रस्तुत गर्ने		जनसङ्ख्या अध्ययनमा परियोजना कार्य र अनुसन्धान	सहर, बसोबास इलाका र क्षेत्रमा आन्तरिक बसाइसराइ रोकनका लागि स्थानीय तवरबाट गर्नुपर्ने कार्यका विषयमा निम्नलिखित बुँदाहरूका आधारमा अनुसन्धान प्रतिवेदन लेख्ने (क) परिचय (ख) उद्देश्य (ग) कार्यक्रम (घ) विकास (ङ) फाइदा (च) बेफाइदा (छ) निष्कर्ष/ सुझाव	
			४०		४०

६. सिकाइ सहजीकरण विधि तथा प्रक्रिया

जनसङ्ख्या अध्ययन विषयले व्यक्ति, परिवार, समुदाय, राष्ट्र र विश्वको जनसङ्ख्या आकार, वृद्धि, संरचना, वितरण र विकासका मुख्य पक्षलाई परिपुष्ट गर्नुका साथै व्यवस्थित जीवनशैली अपनाउन प्रेरित गर्छ । यस विषयको सिकाइ सहजीकरण प्रक्रियामा निर्धारित विषयवस्तुको सन्तुलित रूपमा छनोट र प्रयोग गर्नु सान्दर्भिक हुने देखिन्छ । विशेषतः “गरेर सिक” (learning by doing) को सिद्धान्तअनुसार जनसङ्ख्या अध्ययन विषयका सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलापलाई अर्थपूर्ण, रुचिकर र प्रभावकारी बनाउन विषयवस्तुको प्रकृतिअनुसारको शिक्षण विधिको छनोट र प्रयोग गर्नुपर्छ । शिक्षण विधिको छनोट गर्दा विद्यार्थीको रुचि, क्षमता, स्तर, उमेर आदिलाई ध्यान दिई विद्यार्थीलाई नै सहभागी गराएर विद्यार्थीकेन्द्रित शिक्षण विधि प्रयोग गरी बढीभन्दा बढी ज्ञान र सिप विकास गराउनुपर्दछ । शिक्षकले सहयोगीको भूमिका निर्वाह गरी विद्यार्थीलाई परियोजना कार्य (project work) का रूपमा स्थलगत अध्ययन भ्रमण, सामग्री सङ्कलन, अध्ययन तथा विश्लेषण, सिकाइलाई व्यवहारमा प्रदर्शन जस्ता पक्षमा जोड दिन आवश्यक हुन्छ ।

यस विषयको सहजीकरण गर्दा शिक्षकले स्थानीय क्षेत्रका अनुभव, स्थलगत अध्ययन, अवधारणा तथा रहनसहनमा ध्यान दिनुपर्दछ । यो प्रयोगात्मक विषय भएकाले प्रदर्शन, अवलोकन र उपयोगलाई विशेष प्राथमिकता दिनुपर्दछ । सैद्धान्तिक विषयवस्तुको प्रस्तुतिपछि विद्यार्थीहरूलाई यथासम्भव उदाहरण, अवलोकन अध्ययन भ्रमण एवम् प्रयोगात्मक कार्य गर्न लगाउनुपर्दछ । सिकाइ सहजीकरण प्रक्रियामा विद्यार्थीमा समझदारी, क्रियात्मक सोचाइ तथा प्रयोगात्मक सिप र अभिवृत्तिको विकास गर्ने क्रियाकलापलाई जोड दिनुपर्छ । सिकाइ सहजीकरणका क्रममा विद्यालयमा उपलब्ध हुन नसक्ने सामग्री र तिनीहरूको प्रयोगका सम्बन्धमा सामुदायिक स्रोत र अभिभावकसँग सम्पर्क गर्नुपर्छ । यस्ता स्रोतहरूको प्रयोग गर्दा सम्बन्धित ठाउँमा नै लगेर तिनको प्रयोग र सञ्चालित क्रियाकलाप आवश्यकतानुसार प्रदर्शन गर्नुपर्छ । शिक्षकले

कुनै पनि शिक्षण विधि अपनाउनुभन्दा पहिले विद्यार्थीको बुझ्ने क्षमता र परिपक्वता, आफूले रोजेका विधिहरूबाट अध्यापन सफल हुने विश्वास, सफलता प्राप्तिका लागि विद्यार्थीमा अभिरुचि जागरण, विद्यार्थीमा सिर्जनशील रूपमा विचार गर्ने र सहयोग गर्ने भावना, स्थानीय स्तरमा उपलब्ध हुने साधन स्रोत तथा विज्ञको अवस्था जस्ता पक्षमा ध्यान पुऱ्याउनुपर्छ । यस विषयमा सिकाइ सहजीकरण गर्दा विभिन्न प्रकारका विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण विधिहरू प्रयोग गर्नुपर्छ, जस्तै : प्रश्नोत्तर विधि, प्रदर्शन विधि, समस्या समाधान विधि, छलफल विधि, अवलोकन विधि, खोज विधि, परियोजना विधि, प्रयोगात्मक विधि, क्षेत्र भ्रमण विधि, आगमन विधि, घटना अध्ययन विधि आदि ।

शिक्षकले सिकाइ कार्यको सहजीकरण गर्दा विद्यार्थीको उमेर, तह, रुचि, बहु बौद्धिकता, मनोविज्ञान, सामाजिक पृष्ठभूमि, विद्यार्थी सङ्ख्या, शैक्षिक सामग्रीको उपलब्धता आदि समेतलाई ध्यान दिँदै स्थानीय परिवेश, विषयवस्तुको प्रकृति र स्वरूपका आधारमा सिकाइ सहजीकरणमा विविधता ल्याउन सकिने छ । विद्यार्थीलाई समस्या समाधान गर्न गाह्रो अप्ठ्यारो परेको अवस्थामा उनीहरूको कमीकमजोरीलाई राम्ररी केलाई विद्यार्थीहरूको सहभागिता एवम् सामूहिक तथा सहयोगात्मक सिकाइलाई प्रोत्साहन गर्नुपर्ने छ । विषय शिक्षणका क्रममा सूचना प्रविधिको समेत सहयोग लिएर सिक्न सक्ने वातावरण तयार गर्नुपर्ने छ । विद्यार्थीहरू सिर्जना र प्रतिभाका भण्डार भएकाले उनीहरूका प्रतिभा प्रष्फुटनका लागि उपयुक्त वातावरण सिर्जना गर्नुपर्ने छ ।

७. विद्यार्थी मूल्याङ्कन

विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि सुनिश्चित गर्न निर्माणात्मक र निर्णयात्मक दुवै प्रकारको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने छ । विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि सुधारका लागि कक्षा शिक्षणकै क्रममा कक्षाकार्य, परियोजना कार्य, प्रस्तुतीकरण, उपलब्धि परीक्षा जस्ता क्रियाकलाप गराई सैद्धान्तिक तथा प्रयोगात्मक ज्ञान तथा सिप हासिल गराउन आवश्यक छ । यसको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन तथा विद्यार्थीको सिकाइस्तर सुधार गर्न सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गका रूपमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई उपयोग गर्नुपर्छ । निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको सिकाइ उपलब्धिको निश्चित भारलाई निर्णयात्मक मूल्याङ्कनमा समेत जोडिने छ ।

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप तथा अभिवृत्ति प्राप्त गर्न सके सकेनन् भन्ने कुरा पत्ता लगाउने महत्त्वपूर्ण संयन्त्र मूल्याङ्कन हो । विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कन गर्दा सिकाइ उपलब्धिहरूलाई ध्यान दिई सक्षमता र सिकाइ उपलब्धिअनुरूप सिकाइको सबै स्तरलाई समेटेर गर्नुपर्दछ । आन्तरिक र बाह्य मूल्याङ्कनमार्फत यस विषयको मूल्याङ्कन हुने छ । कुल पाठ्यघण्टामध्ये २५ प्रतिशत आन्तरिक र ७५ प्रतिशत बाह्य मूल्याङ्कन हुने छ । यसै गरी बाह्य मूल्याङ्कनअन्तर्गत लिखित परीक्षा सञ्चालन हुने छ । विद्यार्थी मूल्याङ्कनअन्तर्गत निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कन दुवै तरिकाबाट नै गरिने छ । यस विषयका पाठ्यक्रममा समावेश गरिएका तहगत सक्षमताहरू, कक्षागत सिकाइ उपलब्धि र तिनका विषयवस्तु, सोसँग सम्बन्धित सिप, सिकाइ सहभागिता र सिकाइ सक्रियताका आधारमा विद्यार्थीहरूको सिकाइको मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ ।

(क) आन्तरिक मूल्याङ्कन

विषय शिक्षकले विद्यार्थीको समय समयमा परीक्षा, कक्षाकोठाको प्रस्तुति, परियोजना कार्य, छलफल र कक्षाकार्यका आधारमा मूल्याङ्कन गरिन्छ । विषय शिक्षकले कक्षाकोठामा गर्ने आन्तरिक मूल्याङ्कन विद्यार्थीको पृष्ठपोषणका लागि हुने छ । कुल भारमध्ये २५ प्रतिशतको आन्तरिक मूल्याङ्कनबाट हुने छ । आन्तरिक मूल्याङ्कन अङ्कलाई निम्नानुसार छुट्याइएको छ ।

कक्षा ११ र १२

क्र.स	आधार	अङ्क
१	कक्षा सहभागिता	३
२	कक्षा परीक्षा (त्रैमासिक परीक्षाबाट)	६

३	जनसङ्ख्या अध्ययनसम्बन्धी परियोजना कार्यको मूल्याङ्कन	१६
जम्मा		२५

(ख) बाह्य मूल्याङ्कन

यस विषयमा कक्षा ११ र १२ प्रत्येकमा कुल भारमध्ये ७५ प्रतिशत भार बाह्य मूल्याङ्कन हुने छ । कक्षा ११ र १२ प्रत्येक कक्षामा लागि लिइने परीक्षाका लागि पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले तयार गरेको विशिष्टीकरण तालिकाअनुसार प्रश्नपत्र निर्माण गर्नुपर्ने छ । यस विषयको परीक्षामा विशेष गरेर ज्ञान/बोध, समस्या समाधान, समालोचनात्मक, सिर्जनासँग सम्बन्धित प्रश्नहरू सोधिने छन् । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति प्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरिन्छ ।

खाद्य तथा पोषण

कक्षा : ११ र १२

विषय सङ्केत : Fon.227 (कक्षा ११),

Fon.228 (कक्षा १२)

पाठ्यघण्टा : ५

कार्यघण्टा : १६०

१. परिचय

असल खानपान व्यवहार असल स्वास्थ्यका लागि नभइ नहुने पक्ष हो । खानपान व्यवहार र शारीरिक व्यायाममा सन्तुलन राख्न सके स्वास्थ्य सदैव राम्रो रहने कुरा निर्विवाद छ । हाल आएर खानपानको असन्तुलनले एकातिर ग्रामीण भेकमा प्रोटीन शक्ति, कुपोषण जस्ता न्यून पोषणका समस्या र सूक्ष्म पोषकतत्त्वको कमीले हुने समस्याहरू जनस्वास्थ्य समस्याका रूपमा रहेका छन् भने अर्कातिर सहरबजारमा खानपानको असन्तुलन, प्रशोधित तथा तयारी कम पौष्टिक खाद्यवस्तुको उपभोगमा आएको वृद्धिले मोटोपन लगायतका धेरै रोगहरूमा वृद्धि भइरहेको छ । खाद्य तथा पोषण क्षेत्रमा भएका अनुसन्धान तथा विकासलाई समेत आधार बनाई कक्षा ११ र १२ का लागि ऐच्छिक विषयका रूपमा खाद्य तथा पोषण विषयको पाठ्यक्रम निर्माण गरिएको हो । यस पाठ्यक्रममा तल्लो तहमा प्राप्त गरेका विविध विषयका विषयवस्तुगत ज्ञान तथा सिप र क्रियात्मक अनुभवहरूलाई समेट्दै थप आवश्यक विषयवस्तुहरू समावेश गरिएका छन् । यसमा विषयवस्तुको सीमा निर्धारण गरिनुका साथै सिकाइ क्रियाकलाप र मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई बढी वस्तुगत र व्यावहारिक बनाउने प्रयास गरिएको छ ।

खाद्यवस्तुको धार्मिक सांस्कृतिक तथा पौष्टिक महत्त्व, खाद्य तथा पोषणको विकासक्रम, सन्तुलित भोजन, पौष्टिक तत्त्वको कमीले हुने समस्या तथा त्यसको समाधानका उपायहरू, आधुनिक खानपान र जीवनशैलीले हाम्रो स्वास्थ्यमा परेको असर, खाद्य शृङ्खलामा स्वच्छता र पौष्टिकता कायम राख्ने उपाय लगायत समुदायमा रहेका परम्परागत ज्ञान तथा सिपको खोजी तथा अनुसन्धान गरी समुदायकै अनुभवका आधारमा असल खानपानका व्यवहार अवलम्बन गर्ने जस्ता विषयवस्तु समेटेी तयार पारिएको यस विषयको पाठ्यक्रम विकास गर्दा विभिन्न समयमा सरोकारवाला, अध्यापक र अभिभावकहरूले दिएका राय सुझाव तथा सरसल्लाहलाई आत्मसात् गर्दै शिक्षा सिद्धान्तअनुरूप व्यवस्थितगरिएको छ । उक्त विषयवस्तु समायोजन गर्दा पाठ्यक्रमलाई सरल, प्रायोगिक, समयसापेक्ष र स्तरीय बनाउनुपर्ने पक्षलाई पनि विशेष ध्यान दिइएको छ ।

परिचय, तहगत सक्षमता, कक्षागत सिकाइ उपलब्धि, विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया र विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई समेटेी यो पाठ्यक्रम विकास गरिएको हो । यस क्रममा पाठ्यक्रम विकासको विषयगत औचित्य, पाठ्यक्रममा रहेका मुख्य विशेषता तथा पाठ्यक्रमको स्वरूपलाई समेत परिचय, विषयगत रूपमा अपेक्षित ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति, मूल्य र कार्य तत्परतालाई समेटेी त्यसको क्रियात्मक स्वरूपमा सक्षमता, सिकाइको स्तर र सक्षमताको विशिष्टीकृत विस्तृतीकरण गरी सिकाइ उपलब्धि, सक्षमता, सिकाइ उपलब्धि एवम् अघिल्ला कक्षासँग लम्बीय सन्तुलनका आधारमा विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, विषयगत विशिष्टपन र मौलिकतालाई समेटेी सिकाइ सहजीकरणका विधि तथा प्रक्रिया एवम् निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कनका विधि तथा प्रक्रिया उल्लेख गरी विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई व्यवस्थित गरिएको छ ।

२. तहगत सक्षमता

माध्यमिक तह (कक्षा ११ र १२) को अध्ययन पूरा गरेपछि विद्यार्थीहरू निम्नलिखित कार्यहरू गर्न सक्षम हुने छन् :

१. भोजनको विकासक्रम तथा यसको सांस्कृतिक महत्त्वको बोध तथा प्रस्तुति
२. भोजनमा पाइने पौष्टिक तत्त्व र तिनका कार्यका आधारमा सन्तुलित भोजन योजना
३. सूक्ष्म तथा बृहत् पौष्टिक तत्त्वको असन्तुलनले हुने स्वास्थ्यसम्बन्धी समस्या (कुपोषण)को रोकथाम तथा व्यवस्थापन
४. आधुनिक खानपान र जीवनशैलीबाट सिर्जित दीर्घरोगहरूको रोकथाम र व्यवस्थापन

५. कुपोषणका बहुपक्षीय कारणहरूको विश्लेषण तथा समाधान
६. मानव जीवनचक्रको विभिन्न चरणमा पौष्टिक आवश्यकता पहिचान
७. असल पोषणको लागि खाद्य विविधताको महत्त्वका बारेमा ज्ञान विस्तार
८. स्थानीय, परम्परागत र सांस्कृतिक खाद्य परिकारका पौष्टिक महत्त्वका बारेमा प्रस्तुति
९. असल पोषणको लागि शारीरिक क्रियाकलापका महत्त्वका बारेमा बोध र अवलम्बन
१०. खाद्य शृङ्खलाका हरेक चरणमा स्वच्छता र पौष्टिकतासम्बन्धी बोध तथा प्रस्तुति
११. पोषण सुधारका लागि बहुक्षेत्रीय क्रियाकलापको महत्त्व बोध
१२. खाद्य तथा पोषण प्रणाली र यसको दिगोपनको बोध
१३. खाद्य तथा पोषण सुरक्षाको अवधारणा र आयामहरूको बोध
१४. पोषण सुधारमा खाद्य सुरक्षा तथा खाद्य स्वच्छताको महत्त्वको बोध तथा अभिव्यक्ति

३. कक्षागत सिकाइ उपलब्धि

कक्षा ११			कक्षा १२	
क्र.स.	एकाइ र विषय क्षेत्र	सिकाइ उपलब्धि	एकाइ र विषयक्षेत्र	सिकाइ उपलब्धि
१	खाद्य तथा पोषणको परिचय	१.१ खानाको परिचय दिन १.२ खानामा इन्द्रियहरूको प्रभाव बताउन १.३ खानाको धार्मिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक महत्त्व बताउन १.४ पोषणको परिचय दिन १.५ पौष्टिक तत्वका प्रकार बताउन १.६ बृहत् पोषकतत्व (Macro nutrients) र सूक्ष्म पोषकतत्व (Micronutrients)बारे बताउन १.७ खानाको महत्त्वको बोध गरी खानाले मानव शरीरमा गर्ने कार्यहरूको सूची निर्माण गर्न	मानव जीवनचक्र र पोषण	१.१ मानव जीवन चक्रका बारेमा जानकारी दिन १.२ पोषणका दृष्टिकोणबाट सुनौला हजार दिनको महत्त्वबताउन
२	भोजनको विकासक्रम	२.१ मानव र भोजनको विकासक्रमबताउन २.२ आगोको आविष्कार, औजारको विकास, कृषि क्रान्ति र	खाद्य उपभोग एवम् उपयोग	२.१ भौगोलिक अवस्था, धार्मिक र सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्थाले खाद्य उपभोग तथा उपयोगमा

		<p>औद्योगिक क्रान्ति र यसले मानव भोजनमा ल्याएको परिवर्तन तथा पोषणमा पारेको असरबताउन</p>		<p>पार्ने असर बताउन</p> <p>२.२ शैक्षिक अवस्था, कृषि उत्पादनको अवस्था, स्थानीय बजारमा खाद्यवस्तुको उपलब्धता, स्थानीय बजारमा पाइने प्रशोधित खाद्यवस्तुको उपलब्धताले खाद्य उपभोग तथा उपयोगमा पार्ने असरप्रस्तुत गर्न</p> <p>२.३ खाना तयार गर्न समयको उपलब्धता, खाद्य स्वच्छता र व्यक्तिगत सरसफाइको अवस्थाले खाद्य उपभोग तथा उपयोगमा पार्ने असरको सूची तयार गर्न</p> <p>२.४ पोषणसम्बन्धी ज्ञान, खाना तयार गर्दा पौष्टिक तत्वको क्षतिको अवस्था, व्यक्तिगत स्वास्थ्यको अवस्था जस्ता कुराहरूले खाद्य उपभोग तथा उपयोगमा पार्ने असरबारे बताउन</p>
३	पोषणको इतिहास र विकासक्रम	<p>३.१ विभिन्न भिटामिनहरूको बारेमा बताउन</p> <p>३.२ प्रशोधित खाद्यवस्तु र पोषकतत्व मिसाउने प्रविधिको (Food Fortification) जानकारी दिन</p> <p>३.३ खानाको परिपूरण (Food Supplementation), खानपानजन्य दीर्घरोगहरू, न्यूनपोषण र यसको व्यवस्थापन, सूक्ष्म पोषकतत्वको कमी र सुधारका उपायहरूबारे बताउन</p> <p>३.४ अधिकपोषण वा मोटोपन, पोषण सुधारका लागि बहुक्षेत्रीय अवधारणा, सहस्राब्दी विकास लक्ष्य, दिगो विकासका लक्ष्यका बारेमा बताउन</p>	खाद्य शृङ्खलामा स्वच्छता र पोषण	<p>३.१ खाद्य स्वच्छताको परिचय दिन</p> <p>३.२ खानेकुरा बिग्रने कारण, सूक्ष्म जीवाणुले खानालाई बिगार्ने अवस्था, रोगकारक सूक्ष्म जीवाणुका स्रोत, खाद्यजनित रोगका बारेमा जानकारी दिन</p> <p>३.३ खाद्य स्वच्छतामा स्वच्छ पानीको महत्त्व र पानीको स्वच्छता कायम राख्ने उपायहरू बताउन</p> <p>३.४ दूषित खानाबाट हुने विभिन्न असर र र खाना दूषित हुन नदिने उपायको सूची तयार गर्न</p> <p>३.५ खाद्य स्वच्छताका पाँच सूत्रहरूको सूची बनाउन</p>

४	विभिन्न पौष्टिकतत्व र तिनका कार्यहरू र दैनिक आवश्यकता	<p>४.१ कार्बोहाइड्रेट, प्रोटीन, चिल्लो पदार्थ, खनिज तथा भिटाभिनका कार्यहरू बताउन</p> <p>४.२ शारीरिक क्रियाकलाप, उमेर, शारीरिक अवस्था, बिरामी अवस्थामा पर्ने विभिन्न पौष्टिकतत्वका आवश्यकताबताउन</p> <p>४.३ पोषकतत्वका लागि सिफारिस गरिएको दैनिक आवश्यकता तालिका (Recommended Daily Allowance - RDA) प्रस्तुत गर्न</p>	खाद्य संरक्षण तथा प्रशोधन	<p>४.१ खाद्यवस्तुको उत्पादनपछि हुने क्षति तथा सोको नियन्त्रण गर्न</p> <p>४.२ खाद्य संरक्षण तथा प्रशोधनका सिद्धान्त तथा विधिहरूको सूची बनाउन</p> <p>४.३ खाद्य संरक्षण तथा प्रशोधनबाट हुने फाइदा र प्रशोधित खाद्यवस्तुका फाइदा तथा बेफाइदाहरूको सूची बनाउन</p> <p>४.४ खाद्य सुरक्षामा संरक्षण तथा प्रशोधनको महत्त्व र नेपालका परम्परागत संरक्षण तथा प्रशोधन विधिहरू प्रस्तुत गर्न</p>
५	पोषकतत्वका कार्यहरूका आधारमा खानाको वर्गीकरण	<p>५.१ भौगोलिक अवस्थाअनुसार कार्बोहाइड्रेट तथा चिल्लोयुक्त खानाका बारेमा वर्णन गर्न</p> <p>५.२ शरीरको वृद्धि र विकाश गर्ने तत्वका बारेमा जानकारी लिन</p> <p>५.३ शरीरको सम्भार गर्ने र रोगसँग लड्ने क्षमता वृद्धि गर्ने तत्वका बारेमा बताउन</p>	आनुवांशिक परिवर्तन गरिएका खाद्य वस्तुहरू	<p>५.१ अनुवंश परिवर्तनका परम्परागत प्रविधि (Traditional Breeding Techniques) र आधुनिक जैविक प्रविधि (Bio-Technology) को सूची बनाउन</p> <p>५.२ अनुवंश परिवर्तन प्रविधि (Genetical Modification Technology) को उपयोग र आनुवांशिक परिवर्तन गरिएका खाद्यवस्तुका फाइदा तथा बेफाइदाहरूको सूची तयार गर्न</p>
६	पानी	<p>६.१ मानव शरीरको बनोट र पानीको भाग, शरीरमा पानीको महत्त्वका बताउन</p> <p>६.२ विभिन्न खाद्यवस्तुमा पानीको मात्राबताउन</p> <p>६.३ विभिन्न जीव रासायनिक प्रतिक्रियाबाट शरीरमा उत्पन्न</p>	मानव स्वास्थ्यका लागि लाभदायक खाद्य वस्तुहरू	<p>६.१ स्वास्थ्यका लागि लाभदायक खाद्यवस्तुको परिभाषा दिन</p> <p>६.२ विभिन्न रोगको रोकथाममा मद्दत गर्ने खाद्यवस्तुको तालिका बनाई यसले पुऱ्याउने फाइदाहरू बताउन</p>

		हुने पानीको मात्रा, पानीको दैनिक आवश्यकता तथा शरीरमा पानीको सन्तुलन कायम राख्न अपनाउनु पर्ने उपायहरू बताउन		
७	शक्ति सन्तुलन र तौल व्यवस्थापन	७.१ शारीरिक अवस्था र शक्ति सन्तुलनको सम्बन्ध बताउन ७.२ शारीरिक तौलको व्यवस्थापन, शारीरिक क्रियाकलाप र शारीरिक अवस्थाअनुसार आवश्यक पर्ने शक्तिका बारेमा बताउन ७.३ शक्तिको सन्तुलन र आवश्यकताअनुसार शरीरको तौल व्यवस्थापन गर्न ७.४ कम तौल तथा अधिक तौल हुनुका कारणको तुलना गर्न	खाद्यवस्तुमा पाइने प्रतिपौष्टिक तत्व तथा खाद्यवस्तुले गर्ने नकारात्मक प्रतिक्रिया	७.१ विभिन्न खाद्यवस्तुमा पाइने प्रतिपौष्टिक तत्वहरूको सूची बनाउन ७.२ पौष्टिक तत्वले मानव स्वास्थ्यमा पार्ने असर, प्रतिपौष्टिक तत्व न्यूनीकरण गर्ने विधिहरू प्रस्तुत गर्न ७.३ खास खास व्यक्तिहरूमा खाद्यवस्तुले गर्ने नकारात्मक प्रतिक्रिया (Allergy), त्यसका सैद्धान्तिक खाका, लक्षणहरू तथा सोबाट बच्ने उपायहरू बताउन
८	पोषकतत्वको असन्तुलनबाट देखा पर्ने समस्या	८.१ न्यूनपोषण र अधिक पोषणबाट हुने समस्याहरूको सूची बनाउन ८.२ सूक्ष्म पोषकतत्वको कमीका कारण पहिचान गरी यसका रोकथामका उपायहरू बताउन	औद्योगिक/बजारी तयारी खाद्यवस्तु, पोषण र जीवनशैली	८.१ प्रशोधित खाद्यवस्तु र तिनीहरूको पौष्टिक अवस्थाको जानकारी दिन ८.२ बढी मात्रामा गुलिया, चिल्ला तथा नुनिला खाद्यवस्तु र तिनीहरूले मानव स्वास्थ्यमा पार्ने असर र बच्ने उपायहरू बताउन ८.३ अल्पपोषक खानेकुरा (Junk Food) र पेय पदार्थले शरीरमा पार्ने असरको पहिचान र यस्ता खालका खानाका विकल्पहरू पहिचान गर्न
९	पोषणको अवस्था थाहा पाउने विधि	९.१ पोषणको अवस्थाबारे सामान्य जानकारी लिन र दिन ९.२ पोषणको अवस्था थाहा पाउने विधिबताउन	स्वास्थ्य र पोषणका लागि शारीरिक व्यायाम	९.१ शारीरिक व्यायामको परिभाषा दिन ९.२ शारीरिक रूपमा निष्क्रिय जीवनशैलीले स्वास्थ्यमा पर्ने प्रभावबारे बताउन ९.३ विभिन्न शारीरिक व्यायाम

				<p>र शक्तिको खपतका तरिका बोध गरी अभ्यास गर्न</p> <p>९.४ शारीरिक व्यायामका फाइदाहरूको सूची बनाउन</p> <p>९.५ जीवनशैलीसँग सम्बन्धित विभिन्न रोगमा शारीरिक व्यायामका प्रभावको जानकारी लिन</p> <p>९.६ शारीरिक व्यायामका विभिन्न विधिहरूको प्रयोग गर्न</p> <p>९.७ विभिन्न रोगका लागि सिफारिस गरिएका शारीरिक व्यायाम गर्न</p>
१०	विभिन्न खानेकुरामा पाइने पोषकतत्व खाद्यतत्व तालिका	<p>१०.१ नेपालको खाद्यतत्व तालिका र अन्य देशका खाद्यतत्व तालिकाको जानकारी लिन</p> <p>१०.२ खाद्यतत्व तालिकाको प्रयोग गरी विभिन्न खानेकुरामा पाइने पौष्टिकतत्व पहिचान गर्न</p>	पोषण सुधारका लागि सामुदायिक कार्यक्रम	<p>१०.१ समुदायको पोषण अवस्था थाहा पाउने विधि प्रयोग गर्न</p> <p>१०.२ समुदायमा हुने कुपोषणका कारणहरूप्रस्तुत गर्न</p> <p>१०.३ पोषण सुधारका लागि विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न</p>
११	सन्तुलित खाना	<p>११.१ व्यक्ति र परिवारका लागि खानाको योजना बनाउने विधि बताउन</p> <p>११.२ खानाको योजना बनाउँदा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरूको सूचीबनाउन</p> <p>११.३ “हरेक बार खाना चार” को अवधारणालाई व्यवहारमा प्रयोग गर्न</p>	पोषण सुधारका लागि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रयत्नहरू	<p>११.१ पोषण सुधारका लागि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रयत्नहरू बताउन</p> <p>११.२ पोषण कार्यक्रमको स्तर(Scaling Up Nutrition) का बारेमा जानकारी लिन</p> <p>११.३ बहुक्षेत्रीय पोषण योजना (Multisectoral Nutrition Plan) तयार गर्न</p> <p>११.४ सुनौला हजार दिन अभियान, शून्य भोकमरी अभियान, कृषि विकास रणनीति, खाद्य सुरक्षा तथा</p>

				पोषण कार्ययोजना, अन्तर्राष्ट्रिय पोषण सम्मेलन र कोडेक्सका बारेमा जानकारी लिन
--	--	--	--	---

४. विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम

कक्षा ११			कक्षा १२		
एकाइ	विषयवस्तु	कार्य घण्टा	एकाइ	विषयवस्तु	कार्य घण्टा
१. खाद्य तथा पोषणको परिचय	१.१ खानाको परिचय १.२ खानामा इन्द्रियहरूको प्रभाव १.३ खानाको धार्मिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक महत्त्व १.४ पोषणको परिचय र पौष्टिक तत्वका प्रकारहरू १.५ बृहत् पोषकतत्व र सूक्ष्म पोषकतत्व १.६ मानव जीवन सञ्चालनमा खानाको महत्त्व र खानाले मानव शरीरमा गर्ने कार्य १.७ मानव पोषणमा खाना, सन्तुलित भोजन र यसको महत्त्व	१२	१. मानव जीवन चक्र र पोषण	१.१ गर्भावस्था, सुत्केरी अवस्था, स्तनपान गराउने अवस्था, जन्मेदेखि ६ महिनासम्मका शिशु, ६ महिना देखि २ वर्षसम्मका बालबालिका, २ वर्षदेखि ५ वर्षसम्मका बालबालिका, ५ वर्षदेखि १३ वर्षसम्मका बालबालिका, किशोर किशोरी, वयस्क, ज्येष्ठ नागरिक १.२ पोषणको दृष्टिकोणबाट सुनौला हजार दिनको महत्त्व	१२
२. भोजनको विकासक्रम	२.१ मानव विकासक्रम र भोजनको विकासक्रम २.२ आगाको आविष्कार २.३ औजारको विकास २.४ कृषि क्रान्ति र औद्योगिक क्रान्ति र यसले मानव भोजनमा ल्याएको परिवर्तन तथा पोषणमा पारेको असर	१२	२. खाद्य उपभोग एवम् उपयोग	२.१ भौगोलिक अवस्था २.२ धार्मिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्था २.३ शैक्षिक अवस्था, कृषि उत्पादनको अवस्था २.४ स्थानीय बजारमा खाद्यवस्तुको उपलब्धता, स्थानीय बजारमा पाइने प्रशोधित खाद्यवस्तुको उपलब्धता, खाना तयार गर्न समयको उपलब्धता, खाद्य स्वच्छता र व्यक्तिगत सरसफाइको अवस्था	१२

				२.५ पोषणसम्बन्धी ज्ञान, खाना तयार गर्दा पौष्टिक तत्वको क्षतिको अवस्था, व्यक्तिगत स्वास्थ्यको अवस्था जस्ता कुराहरूले खाद्य उपभोग तथा उपयोगमा पर्ने असर	
३. पोषणको इतिहास र विकासक्रम	<p>३.१ विभिन्न भिटामिनहरूको आविष्कार</p> <p>३.१ प्रशोधित खाद्यवस्तु र पोषकतत्व मिसाउने प्रविधि र खाद्य परिपूरण</p> <p>३.३ खानपानजन्य दीर्घरोगहरू, न्यूनपोषण र यसको व्यवस्थापन, सूक्ष्म पोषक तत्वको कमी र सुधारका उपाय</p> <p>३.४ अधिकपोषण वा मोटोपन र पोषण सुधारका लागि बहुक्षेत्रीय अवधारणा, सहश्राब्दी विकास लक्ष्य, दीगो विकासका लक्ष्य</p>	१२	३. खाद्य शृङ्खलामा स्वच्छता र पोषण	<p>३.१ खाद्य स्वच्छताको परिचय</p> <p>३.२ खानेकुरा बिग्रने कारणहरू</p> <p>३.३ सूक्ष्म जीवाणुले खानालाई बिगार्ने अवस्थाहरू</p> <p>३.४ रोगकारक सूक्ष्म जीवाणुका स्रोतहरू</p> <p>३.५ खाद्यजनित रोगहरूको परिचय र उदाहरण</p> <p>३.६ खाद्य स्वच्छतामा स्वच्छ पानीको महत्त्व</p> <p>३.७ दूषित खानाबाट हुने विभिन्न समस्याहरू र खाना दूषित हुन नदिन अपनाउनु पर्ने उपायहरू</p> <p>३.८ पानीको स्वच्छता कायम राख्ने उपायहरू र खाद्य स्वच्छताका पाँच सूत्र</p> <p>३.९ खाद्य शृङ्खलामा स्वच्छता र पोषण कायम गर्ने उपायहरू:</p> <p>(क) कृषि उत्पादनमा असल कृषि अभ्यास</p> <p>(ख) बाली विविधीकरण, पोषण बगैँचा र करेसाबारीको व्यवस्थापन</p> <p>(ग) विषादिको न्यून प्रयोग</p> <p>(घ) बाली टिप्ने वा उठाउने समयमा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू</p> <p>(ङ) भण्डारण गर्दा ध्यान</p>	१२

				<p>दिनुपर्ने कुराहरू</p> <p>(च) ढुवानी गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू</p> <p>(छ) प्रशोधन गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू</p> <p>(ज) प्याकेटमा भण्डारण तथा उपयोग विधि</p>	
<p>४. विभिन्न पौष्टिक तत्व र तिनका कार्यहरू र दैनिक आवश्यकता</p>	<p>४.१ कार्बोहाइड्रेट, प्रोटीन, चिल्लो वस्तु, खनिज (आइरन, क्याल्सियम, फोस्फोरस, आयोडिन, जिङ्क) तथा भिटामिन (भिटामिन ए, बी, सी, डी, इ, के) का कार्यहरू</p> <p>४.२ विभिन्न पौष्टिक तत्वको शारीरिक क्रियाकलापअनुसार उमेरअनुसार, शारीरिक अवस्था (गर्भावस्था, स्तनपान गराएको अवस्था), बिरामी अवस्थामा पर्ने आवश्यकता</p> <p>४.३ पोषकतत्वको लागि सिफारिस गरिएको दैनिक आवश्यकता तालिका (Recommended Daily Allowance - RDA)</p>	१६	<p>४. खाद्य संरक्षण तथा प्रशोधन</p>	<p>४.१ उत्पादनपश्चात् हुने खाद्यवस्तुको क्षति तथा सोको नियन्त्रण गर्ने उपायहरू</p> <p>४.२ खाद्य संरक्षण तथा प्रशोधनका सिद्धान्त तथा विधिहरू</p> <p>४.३ खाद्य संरक्षण तथा प्रशोधनबाट हुने फाइदाहरू</p> <p>४.४ प्रशोधित खाद्यवस्तुका फाइदा तथा बेफाइदाहरू</p> <p>४.५ खाद्य सुरक्षामा संरक्षण तथा प्रशोधनको महत्त्व</p> <p>४.६नेपालका परम्परागत संरक्षण तथा प्रशोधन विधिहरू: गुन्द्रुक, अचार, सिन्की, दही, सुकाएका फलफूल तथा तरकारी</p>	१०
<p>५. पोषकतत्व का कार्यहरूको आधारमा खानाको वर्गीकरण</p>	<p>५.१ शक्ति दिने खाना (कार्बोहाइड्रेट तथा चिल्लोयुक्त अन्न, कन्दमूल, घिउ, तेल) आदिको भौगोलिक अवस्थाअनुसार वर्णन</p> <p>५.२ शरीरको वृद्धि र विकास गर्ने प्रोटीनयुक्त खानेकुरा (प्राणीजन्य : माछा, मासु, अन्डा, दुध र वनस्पतिजन्य: दाल, गोडागुडी)</p> <p>५.३ शरीरको सम्भार गर्ने र</p>	१०	<p>५. आनुवांशिक परिवर्तन गरिएका खाद्यवस्तुहरू</p>	<p>५.१ अनुवंश परिवर्तन</p> <p>५.२ परम्परागत प्रविधि(Traditional Breeding Techniques) तथा आधुनिक जैविक प्रविधि (Bio-Technology) तथा अनुवंश परिवर्तन प्रविधि (Genenitcal Modification)</p>	१०

	रोगसँग लडने क्षमता वृद्धि गर्ने भिटामिन तथा खनिज लवण (फलफूल, सागपात लगायतका खानेकुराहरू)			Technology) को उपयोग ५.३ आनुवांशिक परिवर्तन गरिएका खाद्यवस्तुका फाइदा तथा बेफाइदाहरू	
६. पानी	६.१ मानव शरीरको बनोट र पानीको भाग र शरीरमा पानीको महत्त्व (पाचनको लागि, निष्काशनको लागि, तापक्रम कायम राख्न) ६.२ विभिन्न खाद्यवस्तुमा पानीको मात्रा, विभिन्न जीव रासायनिक प्रतिक्रियाबाट शरीरमा उत्पन्न हुने पानीको मात्रा, पानीको दैनिक आवश्यकता तथा शरीरमा पानीको सन्तुलन कायम राख्न अपनाउनु पर्ने उपाय	५	६. मानव स्वास्थ्यका लागि लाभदायक खाद्य वस्तुहरू	६.१ स्वास्थ्यका लागि लाभदायक खाद्यवस्तुको परिभाषा ६.२ त्यस्ता खाद्यवस्तुले विभिन्न रोगको रोकथाम तथा व्यवस्थापनमा पुऱ्याउने फाइदाहरू : क्यान्सर, मुटुरोग, मधुमेह आदि रोगका लागि लाभदायक खाद्यवस्तुहरू ६.३ त्यस्ता लाभदायक खाद्यवस्तुको उदाहरण : भटमास, बेसार, अदुवा, लसुन, ज्वानो, मेथी, चिया (Green Tea), गोलभेंडा, रायो, तोरीको साग, दही	१०
७. शक्ति सन्तुलन र तौल व्यवस्थापन	७.१ शारीरिक अवस्था र शक्ति सन्तुलन : आराम गरेको अवस्थामा आवश्यक पर्ने क्यालोरीको दर (Basal Metabolic Rate- BMR) र शारीरिक तौलको व्यवस्थापन ७.२ शारीरिक क्रियाकलाप र शारीरिक अवस्थाअनुसार आवश्यक पर्ने शक्ति शरीरको तौल व्यवस्थापन गर्न शक्तिको सन्तुलन ७.३ आवश्यकताअनुसार परिपूर्ति, कम तौल तथा अधिक तौल	१०	७. खाद्यवस्तुमा पाइने प्रतिपौष्टिक तत्व तथा खाद्यवस्तुले गर्ने नकारात्मक प्रतिक्रिया	७.१ विभिन्न खाद्यवस्तुमा पाइने प्रतिपौष्टिक तत्वहरू : अन्न तथा गोडागुडीमा पाइने फाइटेट, चियामा पाइने ट्यानिन ७.२ विभिन्न खाद्यवस्तुमा पाइने रेशायुक्त वस्तु, ती प्रति पौष्टिक तत्वले मानव स्वास्थ्यमा पार्ने असर ७.३ प्रतिपौष्टिक तत्व न्यूनीकरण गर्ने विधिहरू ७.४ खास खास व्यक्तिहरूमा खाद्यवस्तुले गर्ने नकारात्मक प्रतिक्रिया	१०

				(Allergy), सोको सैद्धान्तिक खाका, लक्षणहरू तथा सोबाट बच्ने उपायहरू	
८. पोषकतत्वको असन्तुलनबाट देखापर्ने समस्याहरू	८.१ न्यूनपोषण (प्रोटीन तथा क्यालोरीको कमीले हुने समस्या सुकेनास, फुकेनास) कम तौल, शीघ्र कुपोषण, दीर्घ कुपोषण ८.२ अधिक पोषण : मोटोपन ८.३ सूक्ष्म पोषकतत्वको कमी (भिटाविन ए, आइरन, आयोडिन, क्याल्सियम, भिटाविन सी, जिङ्क, भिटाविन, भिटाविन बी) ८.४ सूक्ष्म पोषकतत्वको कमी हुने कारण पहिचान र रोकथामका उपायहरू	१६	८. औद्योगिक/बजारी तयारी खाद्यवस्तु, पोषण र जीवनशैली	८.१ प्रशोधित खाद्यवस्तु र तिनीहरूको पौष्टिक अवस्था ८.२ बढी मात्रामा गुलिया, चिल्ला तथा नुमिला खाद्यवस्तु र तिनीहरूले मानव स्वास्थ्यमा पार्ने असर र बच्ने उपाय ८.३ अल्पपोषक खानेकुरा (Junk Food) र विभिन्न पेय पदार्थले शरीरमा पार्ने असर र यसबाट स्वास्थ्यमा हुने हानि ८.४ स्थानीय पेय पदार्थ : दही, मही, कागती, बेलको सर्वतको प्रयोगबाट हुने फाइदा	१२
९. पोषणको अवस्था थाहा पाउने विधि	९.१ शारीरिक मापन (Anthropometric) विधि : उमेरअनुसारको तौल, उमेरअनुसार उचाइ, उचाइअनुसार तौल, शारीरिक पिण्ड सूचक (BMI), शीघ्र कुपोषण, दीर्घ कुपोषण, मोटोपन ९.२ जीव रासायनिक परीक्षण (Biochemical)विधि : रक्तअल्पता, आयोडिनको कमी, भिटाविन एको कमी, अन्य भिटाविनको कमी ९.३ लक्षण अवलोकन (Clinical)विधि (न्यून पोषण सुकेनास, फुकेनास, रक्तअल्पता आदि) ९.४ खानपान सर्भेक्षण (१२	९. स्वास्थ्य र पोषणको लागि शारीरिक व्यायाम -	९.१ शारीरिक व्यायामको परिभाषा ९.२ शारीरिक रूपमा निष्क्रिय जीवनशैलीले स्वास्थ्यमा पर्ने प्रभाव ९.३ मानसिक तनाव, निद्राको कमी, घाममा नबस्ने, कम्प्युटर तथा मोबाइलको अति प्रयोगले स्वास्थ्यमा पर्ने असर ९.४ विभिन्न शारीरिक व्यायाम र शक्तिको खपत ९.५ शारीरिक व्यायामका फाइदाहरू ९.६ जीवनशैलीसँग सम्बन्धित विभिन्न रोगमा	१२

	Dietary Survey)विधि (24 hours Food Recall, Household Dietary Diversity Index)			शारीरिक व्यायामको प्रभाव १.७ शारीरिक व्यायामका विभिन्न विधिहरू: बिहानको हिँडाइ, साइकल कुदाउने, योगाभ्यास १.८ विभिन्न रोगका लागि सिफारिस गरिएका शारीरिक व्यायाम	
१०. विभिन्न खानेकुरामा पाइने पोषकतत्व खाद्यतत्व तालिका	१०.१ खाद्यतत्व तालिकाको निर्माण १०.२ नेपालको खाद्यतत्व तालिका १०.३ अन्य देशका खाद्यतत्व तालिका १०.४ खाद्यतत्व तालिकाको प्रयोग गरी विभिन्न खानेकुरामा पाइने पौष्टिक तत्वको पहिचान	५	१०. पोषण सुधारका लागि सामुदायिक कार्यक्रम	१०. समुदायको पोषण अवस्था थाहा पाउने विधि १०.१ समुदायमा कुपोषणका कारणहरू : बहुकारणको परिचय, युनिसेफको अवधारणागत खाका, तत्कालीन, अन्तरनिहित र आधारभूत कारणहरू १०.३ पोषण सुधारका लागि विभिन्न कार्यक्रमहरू : तौल मापन, आमाको लागि पोषण शिक्षा, पोषिला परिकार विकास तथा प्रवर्धन, पोषिला खानाका परिकार प्रवर्धन, बालक्लब मार्फत् पोषण शिक्षा	१०
११. सन्तुलित खाना	११.१ व्यक्ति र परिवारका लागि खानाको योजना बनाउने विधि ११.२ खानाको योजना बनाउँदा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू (खाद्य विविधता, स्थानीय उपलब्धता, उमेर समूह, शारीरिक अवस्था, शारीरिक परिश्रमको अवस्था) ११.३ खानाको योजना ११.४ असल खानपानका मार्गदर्शनहरू र सोको उपयोग ११.५ हरेक बार खाना चारको अवधारणा	१०	११. पोषण सुधारका लागि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रयत्नहरू	११.१ पोषण कार्यक्रमको स्तर वृद्धि ११.२ बहुक्षेत्रीय पोषण योजना ११.३ सुनौला हजार दिन अभियान ११.४ शून्य भोकमरी अभियान ११.५ कृषि विकास रणनीति ११.६ खाद्य सुरक्षा तथा पोषण कार्ययोजना ११.७ अन्तर्राष्ट्रिय पोषण सम्मेलन	१०

				११.८ कोडेक्स	
	जम्मा	१२०			१२०

५. प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य

यस विषयमा तल उल्लिखित प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य गराई तिनको अभिलेख राख्नुपर्ने छ । यसका अतिरिक्त शिक्षकले स्थानीय परिवेश अनुरूपका स्थानीय कार्यकलाप समेत गराउन सक्ने छन् ।

कक्षा ११			कक्षा १२		
एकाइ र विषयक्षेत्र	सम्भावित क्रियाकलाप	कार्य घण्टा	एकाइ र विषयक्षेत्र	सम्भावित क्रियाकलाप	कार्य घण्टा
१. पोषकतत्वका कार्यहरूको आधारमा खानाको वर्गीकरण	<ul style="list-style-type: none"> स्थानीय समुदायमा प्रचलित परम्परागत परिकारको पौष्टिक अवस्था अध्ययन गर्ने स्थानीय खाद्यवस्तु सङ्कलन गरी पौष्टिक तत्वको आधारमा वर्गीकरण गर्ने 	१५	१. मानव जीवन चक्र र पोषण	<ul style="list-style-type: none"> स्थानीय समुदायमा सुनौला हजार दिनका महिला तथा बालबालिकाको खानपान अध्ययन गरी प्रतिवेदन तयार गर्ने 	७
२. पोषणको अवस्था थाहा पाउने विधि	<ul style="list-style-type: none"> स्थानीय समुदायको खानपानसम्बन्धी सर्भेक्षण गर्ने समुदायका बालबालिकाको पोषण अवस्था अध्ययन गर्ने 	२०	३. खाद्य शृङ्खलामा स्वच्छता र पोषण	<ul style="list-style-type: none"> स्थानीय समुदायमा आपूर्ती भएको खानेपानीको स्वच्छता अध्ययन गरी प्रतिवेदन तयार गर्ने 	५
३. सन्तुलित खाना	<ul style="list-style-type: none"> पोषकतत्व तालिका प्रयोग गरी स्थानीय खाद्यवस्तुको पौष्टिकता पहिचान गरी त्यसको आधारमा खाद्य उपभोग गर्न तालिका बनाउने 	५	४. खाद्य संरक्षण तथा प्रशोधन	<ul style="list-style-type: none"> कुनै एक खाद्यवस्तुको शृङ्खलामा क्षतिको अवस्था अध्ययन गर्ने समुदायमा प्रचलित खाद्य संरक्षण तथा प्रशोधन प्रविधिको अध्ययन गर्ने सुकाउने प्रविधिको प्रयोग गरी फलफूल तथा तरकारी प्रशोधन गर्ने 	१५
			६. मानव स्वास्थ्यका लागि लाभदायक खाद्य वस्तुहरू (Functional	<ul style="list-style-type: none"> समुदायमा प्रचलित स्वास्थ्यका लागि लाभदायक खानेकुरा (Functional 	५

			Foods)	Foods) को अध्ययन गरी विवरण तयार गर्ने	
			१०. पोषण सुधारका लागि सामुदायिक कार्यक्रम	<ul style="list-style-type: none"> स्थानीय समुदायमा कुपोषणका कारणहरू पहिचान गरी समाधानका लागि सुझावहरू तयार गर्ने 	५
			११. पोषण सुधारका लागि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रयत्नहरू	<ul style="list-style-type: none"> पोषण सुधारका लागि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रयत्नहरू बारेमा समालोचना गरी प्रतिवेदन तयार पार्ने 	३
	जम्मा	४०			४०

५. सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया

खाद्य तथा पोषण विषयले खाद्यवस्तुको पौष्टिकताका आधारमा असल खानपान शैलीको अवलम्बन गर्न प्रेरित गर्दै समुदायमा विद्यमान कुपोषण तथा खानपानजन्य रोगहरूको रोकथाम र व्यवस्थापनका लागि योगदान पुऱ्याउन सहयोग गर्दछ । सिकेको कुरा व्यवहारमा अपनाउन जोड दिँदै यस विषयको सिकाइ सहजीकरण प्रक्रियामा निर्धारित विषयवस्तुको सन्तुलित रूपमा छनोट र प्रयोग गर्नु सान्दर्भिक हुने देखिन्छ । खाद्य तथा पोषण विषयका सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलापलाई अर्थपूर्ण, सचिकर र प्रभावकारी बनाउन विषयवस्तुको प्रकृतिअनुसारको शिक्षण विधिको छनोट र प्रयोग गर्नुपर्छ । शिक्षण विधिको छनोट गर्दा विद्यार्थीको रुचि, क्षमता, स्तर, उमेर आदिलाई ध्यान दिई विद्यार्थीलाई नै सहभागी गराएर विद्यार्थीकेन्द्रित शिक्षण विधि प्रयोग गरी बढीभन्दा बढी ज्ञान र सिप विकास गराउनुपर्दछ । शिक्षकले सहयोगीको भूमिका निर्वाह गरी विद्यार्थीलाई परियोजनाकार्यका रूपमा स्थलगत अध्ययन भ्रमण, सामग्री सङ्कलन, अध्ययन तथा विश्लेषण, सिकाइलाई व्यवहारमा प्रदर्शन, सकारात्मक सोच र आचरणको अनुसरण, पञ्चशीलको पालना जस्ता पक्षमा जोड दिन आवश्यक हुन्छ ।

सिकाइ सहजीकरणलाई प्रभावकारी र गुणस्तरीय बनाउन खाद्य तथा पोषण विषयमा समावेश गरिएका विषयक्षेत्रलाई एकीकृत रूपमा अध्ययन गराई विषयवस्तुको ज्ञान, सिप र धारणाको विकास गराउनुपर्दछ । विषयवस्तुको व्यावहारिक ज्ञान दिनका लागि आफ्नो टोल, समुदाय, बजार, उद्योग तथा विभिन्न सरकारी तथा गैर सरकारी सङ्घसंस्थाहरूसँग समन्वय गरी क्रियाकलापहरू गराउनुपर्दछ । यी विषयवस्तुका आधारमा विद्यार्थीहरूलाई आफ्नो समुदायमा प्रचलित परिकार, खानपानसम्बन्धी धारणा र व्यवहारहरूखोज गरी सिकेका कुराहरूलाई सिर्जनात्मक विश्लेषण गर्ने प्रतिभाको विकास गर्न प्रोत्साहित गरिनुपर्दछ । यो विषय अध्यापन गर्दा प्रयोग गर्न सकिने केही सम्भावित नमुना विधिहरू तल दिइएका छन् :

(क) प्रश्नोत्तर विधि	(ख) प्रदर्शन विधि	(ग) समस्या समाधान विधि
(घ) अवलोकन विधि	(ङ) छलफल विधि	(च) प्रयोग विधि
(छ) अभिनय विधि	(ज) परियोजना विधि	(झ) प्रवचन/वाचन विधि

जुनसुकै क्रियाकलाप गराउँदा पनि विद्यार्थीकेन्द्रित हुनु आवश्यक हुन्छ । अध्यापन गर्दा विद्यार्थीहरूको सहभागितालाई प्रोत्साहित गर्नुपर्दछ । विद्यार्थीहरू आफैलाई कुनै कुनै समस्या समाधान गर्न गाऱ्हो अप्ठ्यारो पर्न सक्छ, त्यस्तो अवस्थामा मात्र कमीकमजोरीलाई राम्ररी केलाई अध्यापक वा गुरुद्वारा सहयोग पुऱ्याई समाधान गरिदिनु उचित हुन्छ ।

६. विद्यार्थी मूल्याङ्कन

खाद्य तथा पोषण विषयमा विद्यार्थीले प्राप्त गरेका ज्ञान, सिप तथा क्षमताको मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ । यस विषयमा विशेष गरेर औपचारिक लिखित परीक्षालाई भन्दा पनि विद्यार्थीमा अपेक्षित व्यवहारिक ज्ञान तथा सिपको मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ ।

अपेक्षित उद्देश्य हासिल नभएसम्म शिक्षणसिकाइ प्रक्रियामा निरन्तरता दिइरहनुपर्दछ । निरन्तर मूल्याङ्कनका माध्यमबाट विद्यार्थीहरूको कठिनाइ पत्ता लगाउने र पत्ता लागिसकेपछि सुधारको कोसिस जारी राख्नुपर्दछ । यसर्थ निर्माणात्मक मूल्याङ्कनअन्तर्गत विद्यार्थीका कार्यकलापको निरीक्षण, व्यक्तिगत र सामूहिक छलफल, लिखित परीक्षा, हाजिरीजवाफ, हिज्जे प्रतियोगिता, प्रश्नोत्तर, कक्षाकार्यको परीक्षण, व्यवहारको निरन्तर अवलोकन र तिनको अभिलेखन, स्पष्ट प्रस्तुति र व्यवहारलाई उपयोग तथा अभिलेखीकरण गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ । पाठ्यक्रममा समावेश गरिएका कक्षागत सिकाइ उपलब्धि र तिनका विषयवस्तुहरूको आधारमा विद्यार्थीहरूको सिकाइउपलब्धिहरूको मूल्याङ्कन गरिनुपर्दछ ।

(क) आन्तरिक मूल्याङ्कन

प्रत्येक विद्यार्थीले गरेका कार्य र उनीहरूको कक्षामा सहभागिताको अभिलेख राखी सोका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने छ । खाद्य तथा पोषण विषयको सिकाइका क्रममा कक्षाकोठामा कक्षागत शिक्षण सिकाइकै अभिन्न अङ्गका रूपमा कक्षाकार्य, परियोजना कार्य, पाठ्यान्तर क्रियाकलाप, एकाइ परीक्षा जस्ता मूल्याङ्कनका साधनहरूको प्रयोग गर्न सकिने छ । विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कनका लागि अभिलेख राख्नुपर्नेछ । आवश्यकतानुसार उपचारात्मक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्ने छ । विद्यार्थीहरूमा अपेक्षित सिप र व्यवहार विकासमा जोड दिनका लागि यस प्रकारको मूल्याङ्कनमा जोड दिइने छ ।

खाद्य तथा पोषण विषयमा कक्षा ११ र १२ मा कुल भारमध्ये २५ प्रतिशत आन्तरिक मूल्याङ्कन हुनेछ । यसको मूल्याङ्कन निम्नानुसार हुने छ :

क्र.सं.	क्षेत्र	अङ्कभार
१.	कक्षा सहभागिता	३
२.	त्रैमासिक परीक्षाको मूल्याङ्कन	६
३.	परियोजना तथा प्रयोगात्मक कार्य, प्रतिवेदन लेखन तथा प्रतिवेदनको प्रस्तुति	१६
जम्मा		२५

(ख) बाह्य मूल्याङ्कन

खाद्य तथा पोषण विषयमा कक्षा ११ र १२ मा ७५ प्रतिशत बाह्य मूल्याङ्कनबाट हुने छ । पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले तयार गरेको विशिष्टीकरण तालिकालाई अनुसरण गरी यस विषयका कक्षा ११ र १२ का दुवै कक्षामा प्रश्नपत्र निर्माण गरिने छ । यस विषयको परीक्षामा मूल रूपमा ज्ञान, बोध, समस्या समाधान, समालोचनात्मक र सिर्जनासँग सम्बन्धित प्रश्नहरू सोधिने छन् । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप र अभिवृत्ति प्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरिने छ । सबै बाह्य परीक्षामा अक्षराङ्क पद्धतिको प्रयोग गरिने छ ।

नृत्य

कक्षा : ११ र १२

विषय सङ्केत : Dance [Dan. 229] (कक्षा ११),

Dance [Dan. 230] (कक्षा १२)

पाठ्यघण्टा : ५

वार्षिक कार्यघण्टा : १६०

१. परिचय

ताल, लय, गोडा, कम्मर सञ्चालन गरी आनो मनोभाव अथवा कुनै पनि विषयवस्तु आदि व्यक्त गरी नाचगान गर्ने क्रिया नृत्य हो । शास्त्रीय नाचका अतिरिक्त विभिन्न जातिगत संस्कृतिमा आधारित नृत्यहरू पनि नेपाली लोकसंस्कृतिको अङ्ग बनेका छन् । नेपालमा लोक भावधारका जति पनि गीति प्रकार छन् त्यति नै प्रकारका लोक नृत्य अभ्यास रहेका छन् । धार्मिक भावधारामा हिन्दु, बौद्ध र अन्य आस्थावान् जनसमुदायले शास्त्रीय विधि पालन गर्ने नृत्यको पनि लामो शृङ्खला छ । नेपालमा कुमारी, चर्या, मञ्जुश्री, आर्यतारा, महाकाली, नवदुर्गा आदि नाच नाचिन्छ । यस्ता धार्मिक, ऐतिहासिक तथा सांस्कृतिक महत्त्व बोकेका लोक तथा शास्त्रीय नृत्यको सिकाइ तथा अभ्यासबाट विद्यार्थीको नृत्यसम्बन्धी ज्ञानलाई दिगो बनाउनमा सहयोगी भूमिका खेल्छ । यसर्थ नृत्यको सिकाइ तथा अभ्यासबाट विद्यार्थीको शारिरीक तथा मानसिक विकासमात्र नभई सर्वाङ्गीण विकास गर्नमा सहयोगी हुने तथ्यमा आधारित भई राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ को मार्गदर्शनबमोजिम विद्यालय शिक्षाको माध्यमिक तह (कक्षा ११ र १२) मा नृत्य विषय समावेश गरी यो पाठ्यक्रम तयार पारिएको छ । यसका सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक विषयक्षेत्रले विद्यार्थीमा उत्कृष्ट नृत्यकला विकास गर्ने छन् भन्ने दृष्टिकोणमा आधारित यो पाठ्यक्रम तयार गरिएको छ । यसका साथै यस पाठ्यक्रमले सम्बन्धित विषयमा उच्च शिक्षाको आधारसमेत तयार गर्ने छ ।

यो पाठ्यक्रम विकासका क्रममा शास्त्रीय अभ्यास, लोकभावधारा र लोक संस्कृतिसँग सान्दर्भिक पाठ्यवस्तुको छनोट एवम् स्तरीकरण गरिएको छ । यसमा नेपालमा प्रचलित लोकनृत्यको परिचय तथा परिभाषा, नेपालमा प्रचलित शास्त्रीय नृत्यको परिचय तथा परिभाषा, शास्त्रीय नृत्य (भरतनाट्यम्) तथा कथक नृत्य, नवरस, भातखण्डे स्वरलिपि पद्धति, लोकनृत्यको परिचय तथा परिभाषा, नेपालमा प्रचलित शास्त्रीय नृत्यका विधि पक्षलाई समावेश गरिएको छ । उक्त विषयवस्तु समायोजन गर्दा पाठ्यक्रमलाई सरल, प्रायोगिक, समयसापेक्ष र स्तरीय बनाउनुपर्ने पक्षलाई पनि विशेष ध्यान दिइएको छ । साथै उल्लिखित तथ्यलाई मनन गर्दै नृत्य विषयलाई ५० प्रतिशत अंश सैद्धान्तिक र ५० प्रतिशत अंश प्रयोगात्मक पक्षमा आधारित सिकाइ सहजीकरण तथा मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई व्यवस्थित गरिएको छ ।

यस पाठ्यक्रममा परिचय, तहगत सक्षमता, कक्षाकगत सिकाइ उपलब्धि, विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया र विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई समेटिएको छ । यस क्रममा पाठ्यक्रम विकासको विषयगत औचित्य, पाठ्यक्रममा रहेका मुख्य विशेषता तथा पाठ्यक्रमको स्वरूपलाई समेटेरी परिचय, विषयगत रूपमा अपेक्षित ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति, मूल्य र कार्य तत्परतालाई समेटेरी त्यसको क्रियात्मक स्वरूपमा सक्षमता, सिकाइको स्तर र सक्षमताको विशिष्टीकृत विस्तृतीकरण गरी सिकाइ उपलब्धि, सक्षमता, सिकाइ उपलब्धि एवम् अधिल्ला कक्षासँग लम्बीय सन्तुलनका आधारमा विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, विषयगत विशिष्टपन र मौलिकतालाई समेटेरी सिकाइ सहजीकरणका विधि तथा प्रक्रिया समावेश गरिएको छ । यसमा विद्यार्थी मूल्याङ्कनका निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कनका विधि तथा प्रक्रिया उल्लेख गरी विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई व्यवस्थित गरिएको छ ।

२. तहगत सक्षमता

माध्यमिक तह कक्षा ११ र १२ मा नृत्य विषयको अध्ययन पूरा गरेपछि विद्यार्थीहरू निम्नलिखित कार्य गर्न सक्षम हुने छन् :

१. नृत्यको परिचय, परिभाषा तथा मूल सिद्धान्तको आधारभूत पक्षको बोध र अभिव्यक्ति

२. नेपाली लोक तथा शास्त्रीय नृत्यको इतिहास बोध तथा अमूर्त सम्पदा, लोपन्मुख लोक तथा शास्त्रीय नृत्यको संरक्षण एवम् संवर्धनमा सहयोग
३. नृत्यमा प्रयोग हुने पारिभाषिक शब्दावली, ताल, वाद्ययन्त्र र बोल रचनाहरूको बोध र प्रयोग
४. नेपाली नृत्यका सबै प्रकार र शैलीहरूको अभ्यास र सन्दर्भका आधारमा उपयोग
५. आफूले सिकेका नृत्यलाई आवश्यकतानुसार नियमित अभ्यास र सन्दर्भगत प्रस्तुति

३. कक्षागत सिकाइ उपलब्धि

कक्षा ११

नृत्य विषयको कक्षा ११ को अध्ययन पूरा गरेपछि विद्यार्थीहरू निम्नलिखित कार्यमा समर्थ हुने छन्:

१. लोक नृत्यको परिचय र सामान्य इतिहास बताउन
२. नेपालको भौगोलिक क्षेत्रअनुसारका लोकनृत्य, गीत र तिनका तालका बारेमा मुख्य मुख्य बुँदा टिपोट गर्न
३. नृत्यमा प्रयोग हुने पारिभाषिक शब्दावली, ताल तथा वाद्ययन्त्रहरूको सूची निर्माण गरी आवश्यकतानुसार प्रयोग गर्न
४. शास्त्रीय नृत्यको परिचय र सङ्क्षिप्त इतिहास भन्न तथा लेख्न
५. शास्त्रीय नृत्यमा पद, हस्त र अङ्ग सञ्चालनका अभ्यास गर्न
६. नृत्य र जीवनको सम्बन्ध वर्णन गर्न
७. षोडश लास्यको मुद्रा, आर्यतारा अप्सरा नृत्य र मञ्जुश्री नृत्यको परिचय लिन, दिन र क्रियात्मक अभ्यास गर्न
८. भरतनाट्यम् र कथकका बारेमा जानकारी हासिल गरी नृत्य अभ्यास गर्न
९. नवरस र भातखण्डे स्वरलिपि पद्धतिमा लिपिबद्ध गर्ने अभ्यास गर्न

कक्षा १२

नृत्य विषयको कक्षा १२ को अध्ययन पूरा गरेपछि विद्यार्थीहरू निम्नलिखित कार्यमा समर्थ हुने छन् :

१. लोक नृत्य र शास्त्रीय नृत्यबिचको भेद बताउन
२. नेपालमा प्रचलित निर्धारित लोक नृत्य, तिनका गीत र तालको जानकारीसहित अभ्यास गर्न
३. लोक नृत्यको ललितकला र अभिनयसँगको सम्बन्ध बताउन
४. रङ्गमञ्च र नवरसका विषयवस्तुको बोध गरी सन्दर्भगत रूपमा उपयोग गर्न
५. गुरुवन्दना, कुमारी नृत्य र अन्नपूर्ण नृत्यका जानकारी हासिल गरी नृत्याभ्यास गर्न
६. लोक नृत्यका पद तथा अङ्ग प्रत्यङ्ग सञ्चालनको क्रियात्मक अभ्यास गर्न
७. नेपाली शास्त्रीय नृत्यमा प्रयोग हुने आसनहरूको अभ्यास गर्न
८. पञ्च मुद्रा, नव मुद्रा र जपादि मुद्राहरूको अभ्यास गर्न
९. भरतनाट्यम् र कथकको इतिहासका बताउन र तालमुद्राको सचेततासहित अभ्यास गर्न

४. विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम

क्र.स.	कक्षा ११			कक्षा १२		
	विषयवस्तु	विषयवस्तुको	पाठ्य	विषय वस्तु	विषयवस्तुको	पाठ्य

		विस्तृतीकरण	भार		विस्तृतीकरण	भार
१.	नेपालमा प्रचलित लोकनृत्यको परिचय तथा परिभाषा	<p>१.१ लोकनृत्यको परिचय</p> <p>१.२. नेपाली लोक नृत्यको सामान्य इतिहास</p> <p>१.३. भौगोलिक क्षेत्रअनुसार नेपालमा प्रचलित केही लोक नृत्यहरू र तिनमा गाइने गीत तथा तालको परिचय</p> <p>१.३.१. भ्याउरे नाच : बोलका साथ वेशभूषा, गरगहना र त्यसमा प्रयोग हुने वाद्य र तालको परिचय</p> <p>१.३.२ सेबु नाच : बोलका साथ वेशभूषा, गरगहना र त्यसमा प्रयोग हुने वाद्य तथा तालको परिचय</p> <p>१.३.३. धिमाल नाच : बोलका साथ वेशभूषा, गरगहना र त्यसमा प्रयोग हुने वाद्य र तालको परिचय</p> <p>१.३.४ साकेला र धान नाच : बोलका साथ वेशभूषा, गरगहना र त्यसमा प्रयोग हुने वाद्य र तालको परिचय</p> <p>१.४ नृत्यमा प्रयोग हुने केही पारिभाषिक शब्दहरू : मादले, पुर्सुङ्गे, मारुनी, गर्रा, रोधी</p> <p>१.५ लोक नाचमा प्रयोग हुने केही बाजाको परिचय : मादल टुङ्गना, खीं, पश्चिमा, ढोल,</p>	२०	लोकनृत्यको परिचय तथा परिभाषा	<p>१.१ लोक नृत्यको परिचय</p> <p>१.२ लोक तथा शास्त्रीय नृत्यको भेद</p> <p>१.३ नेपालमा प्रचलित केही लोक नृत्यहरू र तिनमा गाइने गीत र तालको परिचय</p> <p>१.३.१ धिन्ताङ्गमै नाचमा प्रयोग हुने गीत, वाद्यवादनको ताल र बोल, वेशभूषा, गरगहना आदिको सामान्य परिचय</p> <p>१.३.२ चुङ्का नाचमा प्रयोग हुने गीत, वाद्यवादनको ताल तथा बोल, वेशभूषा, गरगहना आदिको सामान्य परिचय</p> <p>१.३.३ टप्पा नाचमा गीत बोल र तालको परिचय</p> <p>१.३.४ तामाङ नाचमा प्रयोग हुने गीत, वाद्यवादनको ताल तथा बोल, वेशभूषा, गरगहना आदिको सामान्य परिचय</p> <p>१.३.५ ख्याली नाचमा प्रयोग हुने गीत, वाद्यवादनको ताल तथा बोल, वेशभूषा, गरगहना आदिको सामान्य परिचय</p> <p>१.४. लोक नृत्यको अभिनयसँग सम्बन्ध</p>	२०

		भुस्या, वै, सारङ्गी				
२.	नेपालमा प्रचलित शास्त्रीय नृत्यको परिचय तथा परिभाषा	२.१. शास्त्रीय नृत्यको परिचय र यसका विविध पक्षहरू २.२. नेपालमा प्रचलित शास्त्रीय नृत्य परम्पराको सङ्क्षिप्त परिचय २.३. नेपाली शास्त्रीय नृत्यको पद सञ्चालन, हस्त सञ्चालन र अङ्ग सञ्चालनका सामान्य परिचय २.४. नृत्य र जीवनसँग यसको सम्बन्ध २.५. षोडश लास्य परिचय २.६. मञ्जुश्री नृत्यको परिचय	२८	नेपालमा प्रचलित शास्त्रीय नृत्य	२.१. रङ्गमञ्चको ज्ञान २.२. नवरसको विषेश ज्ञान २.३. ललितकलाहरूसँग नृत्यको सम्बन्ध २.४. नेपाली शास्त्रीय नृत्यमा प्रयोग हुने विभिन्न आसनहरूको परिचय २.५. कुमारी नृत्य (वेशभूषा, गरगहना र वाद्य आदिको सामान्य परिचय २.६. अन्नपूर्ण तथा पञ्चबुद्ध नृत्य (वेशभूषा, गरगहना र वाद्य आदिको सामान्य परिचय	२०
३.	शास्त्रीय नृत्य (भरतनाट्यम्) तथा कथक नृत्य	३.१. भरत नाट्यम् नृत्य तथा कथक नृत्यको परिचय सामान्य इतिहास र परिचय ३.१.१. शिरोभेदहरूको परिचय ३.१.२. अङ्गको परिचय र पारिभाषिक शब्दहरू (ताल, सम, अङ्ग सञ्चालन, प्रार्थना र पुष्पाञ्जली ३.१.३. कर्णाटक ताल पद्धतिको ज्ञान, पात्रको लक्षण ३.१.४. अभिनयका भेदहरू ३.२. शास्त्रीय नृत्य एवम् तालसँग सम्बन्धित केही पारिभाषिक शब्दहरू : ततकार, हस्त सञ्चालन, तिहाइ, टुकडा, तोडा, ताल	२२	शास्त्रीय नृत्य	३.१. भरतनाट्यम्मा प्रयोग हुने तालवाद्य, सुरवाद्य तथा शृङ्गार र वेशभूषाको जानकारी ३.१.१. अल्लारिपु, तिन्ना, जाति, एकताल ३.१.२. जतिस्वरम् नृत्यको परिचय ३.१.३. दृष्टिभेदको परिचय तथा विनियोग, ग्रीवा भेदको परिचय तथा विनियोग ३.१.४. एकताललाई पाँच जातिअनुसार लिपिबद्ध गर्ने तरिका ३.२. कथक नृत्यको सामान्य इतिहास ३.२.१. असंयुक्तको विनियोग ३.२.१. कथक नृत्यमा	४०

		(ठाह, दुगुन, चौगुन), मात्रा, लय, सम, ताली, खाली, भरी, विभाग, आवृत्ति, अङ्ग ३.३. तीन ताल वा त्रितालको परिचय : त्रिताल, जाति ३.४. अभिनयको परिचय : आङ्गिक, वाचिक, सात्विक, आहार्य आदि			प्रयोग हुने तालवाद्य, सुरवाद्य र शृङ्गार, वेशभूषाको सामान्य जानकारी ३.२.२ संयुक्त हस्तमुद्रा ३.२.३ आफूले सिकेका बन्धिसलाई भातखण्डे ताललिपि पद्धतिमा लेख्ने अभ्यास ३.३ ताल, लय, र लयको प्रकार, अङ्ग, प्रत्यङ्ग, उपाङ्ग, टुकडा, वन्दना, ठाठ, भजन, ठुमरी, चक्रदार तिहाइ, कविता, तोडा, परन, परमेलु आदिको सामान्य जानकारी	
४.	नवरस भातखण्डे स्वरलिपि पद्धति	४.१ नवरसको सामान्य परिचय एवम् ज्ञान ४.२ आफूले सिकेका तालहरूलाई भातखण्डे पद्धतिमा लिपिबद्ध गर्ने अभ्यास	१०			
जम्मा			८०	जम्मा	८०	

५. प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य

कक्षा ११ र १२ कक्षाका लागि नृत्य विषयमा सम्भावित प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य निम्नलिखित छन् :

क्र.सं	विषयवस्तु	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	पाठ्य भार	विषयवस्तु	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	पाठ्य भार
१.	लोक नृत्यको अभ्यास	लोक नृत्यमा पद तथा अङ्ग प्रत्यङ्गको सञ्चालन १.१ साकेला र धान नाचमा गीत, ताल, बोल समेतको अभ्यास १.२ भ्याउरे नाचमा गीत, ताल, बोल	२०	नेपालमा प्रचलित लोक नृत्यहरूको अभ्यास	लोक नृत्यको पद तथा अङ्ग प्रत्यङ्गको सञ्चालन १.१ धिन्ताडमै नाचमा गीत, ताल र बोलसमेतको अभ्यास १.२ चुड्का नाचमा गीत, ताल र	२०

		<p>समेतको अभ्यास</p> <p>१.३ सेबु नाचमा गीत, ताल, बोल समेतको अभ्यास</p> <p>१.४ धिमाल नाचमा गीत, ताल, बोल समेतको अभ्यास</p>			<p>बोलसमेतको अभ्यास</p> <p>१.३ टप्पा नाचमा गीत, ताल र बोलसमेतको अभ्यास</p> <p>१.४ तामाङ नाचमा गीत, बोल र तालको अभ्यास</p> <p>१.५ ख्याली नाचमा गीत, बोल र तालको अभ्यास</p>	
२.	नेपाली शास्त्रीय नृत्य	<p>२.१ नेपाली शास्त्रीय नृत्योपयोगी पद, हस्त सञ्चालनहरूको अभ्यास</p> <p>२.२ षोडश लास्यको मुद्रासहित अभ्यास</p> <p>२.३ आर्यतारा अप्सरा नृत्यको ताल तथा बोलसहित अभ्यास</p> <p>२.४ मञ्जुश्री नृत्यको गीत, स्वर, ताल तथा बोलसहित अभ्यास</p>	२०	नेपाली शास्त्रीय नृत्य	<p>२.१ नेपाली शास्त्रीय नृत्यमा प्रयोग हुने आसनहरूको अभ्यास</p> <p>२.२ गुरुवन्दना नृत्यमा गीत बोल र तालको अभ्यास</p> <p>२.३ कुमारी नृत्यमा गीत बोल र तालको अभ्यास</p> <p>२.४ अन्नपूर्ण र पञ्चबुद्ध नृत्यमा गीत बोल र तालको अभ्यास</p> <p>२.५ पञ्चमुद्रा, नवमुद्रा र जपादिमुद्राहरूको अभ्यास</p>	२०
३.	शास्त्रीय नृत्य (भरतनाट्यम्) तथा कथक नृत्य	<p>३.१ नृत्यपयोगी अङ्ग प्रत्यङ्गहरूको अभ्यास</p> <p>३.१.१ असंयुक्त र संयुक्त हस्तमुद्राहरूको अभ्यास</p> <p>३.१.२ भरतनाट्यम्मा प्रचलित पाँच जातिहरूको ठाह, दुगुनमा अभ्यास</p> <p>३.१.३ तोडी, जतिस्वरम्को स्वरसहितको अभ्यास</p> <p>३.१.४ भरतनाट्यम् नृत्य शैलीमा हस्त मुद्राको अभ्यास</p>	४०	शास्त्रीय नृत्य	<p>३.१ भरतनाट्यम्</p> <p>३.१.१ संयुक्त हस्त २३ को अभ्यास</p> <p>३.१.२ पाँचै जातिमा सप्ततालको अभ्यास</p> <p>३.१.३ विशिष्ट अङ्गुलीहरूको अभ्यास</p> <p>३.१.४ दृष्टिभेद तथा ग्रीवाच्छदहरूको प्रयोगात्मक अभ्यास र तिन्ना जातिमा अल्लारिपुको अभ्यास</p>	४०

	३.२ कथक नृत्य शैलीमा ततकार हस्त एवम् आङ्गिक चक्कर अभ्यास ३.२.१ त्रितालमा ठाह, दुगुन, चौगुन र पल्टाको अभ्यास ३.२.२ दुईओटा साधारण तोडा, एक सलामी, एक आमद, एक परण र आमद, साधारण परण, एक कविता र दुई तिहाइको अभ्यास			३.२ कथक ३.२.१ वन्दना, थाट, भजन वा ठुमरी आदिको अभ्यास ३.२.२ असंयुक्तको विनियोग र संयुक्तको अभ्यास ३.२.३ तोडा, १. कविता र १. चक्रदार परण, २ तिहाइ र १ चक्रदारको अभ्यास ३.२.४ गतनिकासको अभ्यास	
जम्मा		८०	जम्मा		८०

६. सिकाइ सहजीकरण विधि तथा प्रक्रिया

नृत्यको सैद्धान्तिक तथा व्यावहारिक पक्षको सन्तुलित जानकारीसहितको अभ्यासमा केन्द्रित भई यो पाठ्यक्रम तयार पारिएको छ । यस पाठ्यक्रमले विद्यार्थीहरूको ज्ञान र सिपका विकासका साथै उसको शारीरिक, मानसिक विकास र मनोवृत्तिमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउने लक्ष्य राखेको छ । निर्धारित लक्ष्य हासिल गर्नका लागि शिक्षक आफैले भिन्न भिन्न क्षेत्र अर्थात् कक्षाबाहिर समेत गई त्यस गाउँठाउँका गतिविधिहरूमा समावेश भई कार्य पूरा गर्नुपर्दछ । यस क्रममा शिक्षकले सम्बन्धित क्षेत्रका विज्ञ वा सहजकर्ता वा स्रोतव्यक्ति ल्याई सिकाइलाई सान्दर्भिक र प्रावकारी बनाउनुपर्छ । नृत्यलाई यथार्थपरक र बोधगम्य बनाउन विद्यालय भित्र र बाहिर पाइने तथा स्थानीय सामग्रीलाई समेत शिक्षण सामग्रीका रूपमा प्रयोग गर्न सकिने छ । यस विषयको सिकाइ सहजीकरण कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन विषयवस्तुको प्रकृतिअनुसार विभिन्न शिक्षण विधि प्रयोगमा ल्याउन सकिन्छ, जस्तै : छलफल विधि, प्रयोगात्मक विधि, प्रदर्शन विधि, खोज विधि, परियोजना विधि (च) प्रयोगात्मक विधि, छलफल विधि, सोधपुछ विधि, अवलोकन विधि, अभिनय विधि, प्रश्नोत्तर विधि, आदि ।

उल्लिखित शिक्षण विधि प्रयोग गरी सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया सञ्चालन गर्दा शिक्षकले वार्षिक शिक्षण योजना, एकाइ योजना र दैनिक पाठयोजना निर्माण गरी सोअनुसार सिकाइ प्रक्रिया सञ्चालन गर्नुपर्छ । यो प्रयोगात्मक विषय भएकोले प्रदर्शन, अवलोकन र उपयोगलाई विशेष प्राथमिकता दिनुपर्दछ । सैद्धान्तिक विषयवस्तुको प्रस्तुतिपछि विद्यार्थीहरूलाई यथा सम्भव उदाहरण, स्थलगत अध्ययन भ्रमण एवम् प्रयोगात्मक कार्य गर्न लगाउनुपर्दछ । सिकाइ सहजीकरण प्रक्रियामा विद्यार्थीमा समझदारी, क्रियात्मक सोचाइ तथा प्रयोगात्मक सिप र अभिवृत्तिको विकास गर्ने क्रियाकलापलाई जोड दिनुपर्छ । सिकाइलाई बोधमा मात्र सीमित नराखी पूर्णता प्रदान गर्नका लागि पर्याप्त अवसर दिई सिर्जनात्मक प्रयोगका लागि मञ्चमाप्रदर्शन गर्नसक्ने अवस्थामा पुऱ्याउनुपर्छ । सिकाइ सहजीकरण कक्षामा उपलब्ध हुन नसक्ने स्थितिमा सम्बन्धित ठाउँमा नै लगेर तिनको प्रयोग र सञ्चालित क्रियाकलाप आवश्यकतानुसार सिक्नु र प्रदर्शनसमेत गर्नुपर्छ । शिक्षकले कुनै पनि शिक्षण विधि अपनाउनुभन्दा पहिले विद्यार्थीको बुझ्ने क्षमता र परिपक्वता, आफूले रोजेका विधिहरूबाट अध्यापन सफल हुने विश्वास, विद्यार्थीमा रहेको सिर्जनशील रूपमा विचार गर्ने र सहयोग गर्ने भावना, भौगोलिक र स्थानीय स्तरमा उपलब्ध हुने साधन स्रोत तथा विज्ञको प्रयोगजस्ता पक्षमा ध्यान दिनुपर्छ ।

७. विद्यार्थी मूल्याङ्कन

विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि सुनिश्चित गर्न निर्माणात्मक र निर्णयात्मक दुवै प्रकारको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने छ । विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि सुधारका लागि कक्षा शिक्षणकै क्रममा कक्षाकार्य, परियोजना कार्य, प्रस्तुतीकरण, उपलब्धि परीक्षा जस्ता क्रियाकलाप गराई सैद्धान्तिक तथा प्रयोगात्मक ज्ञान तथा सिप हासिल गराउन आवश्यक छ । यसको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन तथा विद्यार्थीको सिकाइस्तर सुधार गर्न सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलापको अभिन्न

अङ्कका रूपमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई उपयोग गर्नुपर्छ । निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको सिकाइ उपलब्धिको निश्चित भारलाई निर्णयात्मक मूल्याङ्कनमा समेत जोडिने छ ।

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप तथा अभिवृत्ति प्राप्त गर्न सके सकेनन् भन्ने कुरा पत्ता लगाउने महत्त्वपूर्ण संयन्त्र मूल्याङ्कन हो । विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कन गर्दा सिकाइ उपलब्धिहरूलाई ध्यान दिई सक्षमता र सिकाइ उपलब्धिअनुरूप सिकाइको सबै स्तरलाई समेटेर गर्नुपर्दछ । आन्तरिक र बाह्य मूल्याङ्कनमार्फत यस विषयको मूल्याङ्कन हुने छ । कुल पाठ्यघण्टामध्ये २५ प्रतिशत आन्तरिक र ७५ प्रतिशत बाह्य मूल्याङ्कन हुने छ । यसै गरी बाह्य मूल्याङ्कनअन्तर्गत लिखित तथा प्रयोगात्मक परीक्षा सञ्चालन हुने छ । यस विषयका पाठ्यक्रममा समावेश गरिएका तहगत सक्षमताहरू, कक्षागत सिकाइ उपलब्धि र तिनका विषयवस्तु, सोसँग सम्बन्धित सिप, सिकाइ सहभागिता र सिकाइ सक्रियताका आधारमा विद्यार्थीहरूको सिकाइको मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ ।

(क) आन्तरिक मूल्याङ्कन

सिकाइका क्रममा विद्यार्थीले के कति सिके भन्ने पक्षको मूल्याङ्कन गरी नसिकेको भए नसिकनुको कारण अन्वेषण गरी पुनः सिकाइन्छ । यस्तो मूल्याङ्कन कक्षाकोठामा सिकाइ सहजीकरण प्रक्रियाकै क्रममा कक्षाकार्य, गृहकार्य, कक्षा सहभागिता, व्यावहारिक परिवर्तन, हाजिरीका आधारमा गरेर अभिलेख राख्नुपर्छ । साथै एकाइ तथा त्रैमासिक परीक्षाहरू सञ्चालन गरी विद्यार्थीको सिकाइको मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ । मूल्याङ्कन नतिजाका आधारमा आवश्यकतानुसार विद्यार्थीलाई तुरुन्त पृष्ठपोषण प्रदान गर्नुका साथै आवश्यकतानुसार सुधारात्मक तथा उपचारात्मक शिक्षण गरी विद्यार्थीलाई सिकाइ सुधारको अवसर प्रदान गर्नुपर्छ । यस्तो आन्तरिक मूल्याङ्कनको मुख्य उद्देश्य सिकाइ सुधार गर्नु भए पनि यसको केही भार निर्णयात्मक मूल्याङ्कनमा पनि समावेश गरिने छ । कक्षा ११ र १२ प्रत्येकमा आन्तरिक मूल्याङ्कनबाट निम्नअनुसारको २५ अङ्क निर्णयात्मक मूल्याङ्कनमा समावेश गरिने छ ।

सि.नं.	मूल्याङ्कनका आधार	अङ्क
१	कक्षा सहभागिता	३
२	त्रैमासिक परीक्षाको अङ्कबाट	९
३	परियोजना तथा प्रयोगात्मक कार्य	१६
जम्मा		२५

(ख) बाह्य मूल्याङ्कन

यस विषयमा कक्षा ११ र १२ प्रत्येकमा कुल भारमध्ये ७५ प्रतिशत भार बाह्य मूल्याङ्कन हुने छ । बाह्य मूल्याङ्कनअन्तर्गत सैद्धान्तिक पक्षको मूल्याङ्कनका लागि कुल भारको ५० प्रतिशत छुट्याई पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले तयार गरेको विशिष्टीकरण तालिकाअनुसार प्रश्नपत्र निर्माण गर्नुपर्ने छ । विषयको परीक्षामा विशेष गरेर ज्ञान/बोध, समस्या समाधान, समालोचनात्मक, सिर्जनासँग सम्बन्धित प्रश्नहरू सोधिने छन् । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति प्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरिन्छ । प्रयोगात्मक बाह्य मूल्याङ्कनका लागि कुल भारको २५ प्रतिशत भार छुट्याइएको छ ।

Computer Science

Grades: 11 and 12

Subject code: Com. 231 (Grade 11), Com. 232 (Grade 12)

Credit hrs: 5

Working hrs: 160

1. Introduction

The world has witnessed a radical change in the field of Information and Communication Technology (ICT) in recent and this process is still going on. The relevance of computer education has been increasing day by day. Realizing the same the curriculum of computer science for Grades 11 and 12 has been developed according to the National Curriculum Framework, 2076. The study of this course will help the students to enter the job market. This will also provide basis for the students to pursue their further study in the field.

This curriculum comprises of an introduction to basic computer system, the basic number system and Boolean logic, computer software and operating system, application package, multimedia and network. It also includes contents of web technology, programming, information security and cyber law, digital society and computer ethics and recent trends in ICT. The course itself is of practical nature and the pedagogical approaches in delivering the course should consider the balance between theory and practice. The same applies in case of student evaluation procedure too.

The curriculum has been divided to different sections: level-wise competences, grade-wise learning outcomes, scope and sequence of contents with their elaboration, some indication to learning facilitation process and student assessment.

2. Level-wise competencies

1. Relate principles of computer system including input, process, output and storage devices, Boolean logic and number system.
2. Use operating system, word processor, spread sheet and apply in real-life and educational contexts.
3. Design website using new web technologies.
4. Demonstrate the programming concept and logic into software development process.
5. Use Database concept in basic SQL level.
6. Apply networking concept into LAN and wireless network.
7. Define OOPs concept and trace the recent trends of technological enhancement in 21st century.

3. Grade wise learning Outcomes

Grade 11

S. N.	Content Area	Learning outcomes
1	Computer system	<ol style="list-style-type: none">1.1 Introduce computer with its characteristics and application.1.2 Describe the evolution of computer.1.3 Describe the measurement unit of processing speed and storage unit and use them.1.4 Introduce Super, Mainframe, Mini and Microcomputers and compare them.1.5 Introduce mobile computing and its application and use it.1.6 Sketch and describe computer architecture and organization.1.7 Identify and explain the components of computer system.1.8 Introduce and explain microprocessor and bus system.1.9 Introduce and explain primary and secondary memory.1.10 Identify and use input and output devices.1.11 Describe hardware interfaces and use them.
2	Number System and Conversion Boolean Logic	<ol style="list-style-type: none">2.1 Introduce the number system, Decimal-Binary-Octal-Hexadecimal conversion and binary calculation.2.2 Introduce the Boolean Algebra, Boolean values and truth table, Boolean expression and Boolean function.2.3 Introduce and explain Logic Gates.2.4 Describe Laws of Boolean Algebra.
3	Computer Software and Operating System	<ol style="list-style-type: none">3.1 Explain software with its categories.3.2 State the concept of operating system with its functions and etymologies.3.3 Describe GUI based operating system and its features.3.4 Introduce desktop application and windows environment.3.5 Create file and folders with file explorer.3.6 Customize the start screen and desktop.3.7 Install and remove the devices.3.8 Manage password and privacy.3.9 Use control panel, system tools and accessories3.10 State the concept of open sources and mobile operating system.3.11 Introduce Linux, UNIX and Linux distribution.

		3.12 Explain the types of mobile operating system.
4	Application Package	4.1 Describe the office package (Word, Processor, Spreadsheet and Presentation) and apply them. 4.2 Introduce the domain-specific tools.
5	Programming Concepts & Logics	5.1 Introduce the programming language and identify its levels. 5.2 Introduce and compare Compiler, Interpreter and Assembler. 5.3 Introduce Syntax, Semantic and Runtime errors and apply them. 5.4 Introduce control structures and use them. 5.5 Identify programme design tools and use them. 5.6 Describe absolute binary, BCD, ASCII and Unicode. 5.7 State the features and structure of C language. 5.8 Introduce C preprocessor and header files and use them. 5.9 Introduce character set and apply it. 5.10 Explain the Identifiers, Keywords and Tokens. 5.11 Introduce and explain the basic data types. 5.12 Introduce constants, variables, operators and expressions and apply them. 5.13 Identify the types of specifier and apply them. 5.14 Identify the simple and compound statements and apply them. 5.15 Introduce Input/output (I/O) functions. 5.16 Introduce Selection Control Statement and Iteration Control Statement. 5.17 Describe array and string functions and apply them.
6	Web Technology I	6.1 Explore web browsers and search engines. 6.2 Overview internet and web technology. 6.3 Explain and use Content Management System (CMS). 6.4 Describe with objectives and structure of HTML. 6.5 Differentiate between tags and attributes. 6.6 Describe and use the types of tags in HTML. 6.7 Introduce Cascading Style Sheet (CSS), describe its types and use them.
7	Multimedia	7.1 Introduce and apply multimedia.

		7.2 Describe the components of multimedia.
8	Information Security and Cyber Law	8.1 Describe digital society and computer ethics. 8.2 State the concept of information security and cybercrime. 8.3 Explore and apply the protective measures of cybercrime. 8.4 Identify key aspects intellectual property right and follow it. 8.5 State the concept of digital signature and use it. 8.6 Analyze cyber law and ICT policy in Nepal

Grade 12

S. N.	Content Area	Learning outcomes
1	DBMS Concept	1.1 Introduce Database Management System (DBMS) with its aspects. 1.2 State the advantages of using DBMS. 1.3 Define Data Definition Language (DDL) and Data Manipulation Language (DML). 1.4 Introduce and use database model. 1.5 State the concept of normalization. 1.6 Compare between centralized and distributed database. 1.7 Introduce database security and apply it.
2	Concept of Network and Data Communication	2.1 Describe the communication system with its basic elements and model. 2.2 Describe the data communication with its elements and mode. 2.3 Define and apply LAN and WAN. 2.4 Describe transmission medium and use it. 2.5 Define terminologies for transmission impairments. 2.6 Introduce network architecture. 2.7 Define basic terms and tools used in computer network. 2.8 Define network tools, devices and topologies and use them. 2.9 State the concept of OSI Reference Model and Internet Protocol Addressing
3	Web Technology II (CSS, JavaScript, PHP)	3.1 Introduce internet technology. 3.2 Introduce Server side and Client Side Scripting. 3.3 Introduce and use java script fundamental and java script

		<p>data types and add java script to HTML page.</p> <p>3.4 Introduce and use variables and operators in java script.</p> <p>3.5 Use functions and control structure in java script.</p> <p>3.6 Apply object based programming with java script and event handling.</p> <p>3.7 Introduce basic programming concept in PHP.</p> <p>3.8 Use operators and variables in PHP.</p> <p>3.9 Introduce and use data base connectivity.</p> <p>3.10 Use SQL queries and create SQL database.</p>
4	Programming II	<p>4.1 Review the concept of C programming.</p> <p>4.2 Introduce functions with prototype, call and return statements.</p> <p>4.3 State the concept of library and user defined functions and their advantages.</p> <p>4.4 State the concept of storage and recursion and apply them.</p> <p>4.5 Introduce and differentiate between structure and union.</p> <p>4.6 Define pointers and apply them.</p> <p>4.7 State the concept of data file with sequential and random file.</p> <p>4.8 Apply the file manipulation function.</p> <p>4.9 Open, read, write and append the data file.</p>
5	OOP Concept	<p>5.1 Introduce object Oriented Programming (OOP) with programming paradigms and features.</p> <p>5.2 State advantages and applications of OOP.</p>
6	Software Process Model (SDLC, Software Process only)	<p>6.1 State the concept of software project, software development process and SDLC.</p> <p>6.2 Compare between system analyst and software engineer.</p> <p>6.3 State the concept of system design.</p> <p>6.4 Show the relation between software and quality.</p> <p>6.5 Explain the software development model.</p>
7	Recent Trends in ICT	<p>7.1 Describe the recent trends in ICT</p>

4. Scope and Sequence of Contents

Grade 11

S. N.	Content Area	Elaboration of Contents	Working Hour
1	Computer system	<p>1.1 Introduction of computer</p> <p>1.1.1 Definition, characteristics and application of computer</p> <p>1.1.2 Evolution of computer technology</p> <p>1.1.3 Measurement unit of processing speed and storage unit</p> <p>1.1.4 Super, Mainframe, Mini and Microcomputers</p> <p>1.1.5 Mobile Computing and its Application</p> <p>1.2 Computer system and I/O devices</p> <p>1.2.1 Concept of computer architecture and organization</p> <p>1.2.2 Components of computer system: input unit, output unit, processing unit, memory unit and storage</p> <p>1.2.3 Microprocessor: basic concepts, clock speed, word length, components and functions</p> <p>1.2.4 Bus System: data bus, address bus and control bus</p> <p>1.2.5 Primary memory: Definition, RAM, ROM, Cache, Buffer, types of RAM and ROM</p> <p>1.2.6 Secondary Memory: Definition, Magnetic Disk, Flash Memory, Optical Disk, External Storage Device and memo stick</p> <p>1.2.7 Input Devices – Keyboard, Mouse, Scanner, Light Pen, OMR, OCR, BCR, MICR, Scanner, Touch Screen, Microphone and Digital Camera.</p> <p>1.2.8 Output Devices: Monitor (LCD, LED), Printer (Dot Matrix, Inkjet, Laser), Speaker</p> <p>1.2.9 Hardware Interfaces: Parallel Port, Serial Port, USB Ports, HDMI and Expansion Slots</p>	20

2	Number system and conservation Boolean Logic	<p>2.1 Number System and conversion</p> <p>2.1.1 Decimal, Binary, Octal, Hexadecimal Number System & conversion</p> <p>2.1.2 Calculation in binary addition, subtraction</p> <p>2.1.3 One's and Two's complement methods of binary subtraction</p> <p>2.2 Logic Function and Boolean Algebra</p> <p>2.2.1 Introduction to Boolean algebra</p> <p>2.2.2 Introduction to Boolean values, truth table, Boolean expression and Boolean function.</p> <p>2.2.3 Logic Gates –AND, OR, NOT, NAND, NOR, XOR and XNOR – its definition, truth table, logic symbol, logic function</p> <p>2.2.4 Laws of Boolean algebra – Boolean identities, Complement Laws, Identity, Commutative, Associative and Distributive</p> <p>2.2.5 Statement and verification of Laws of Boolean algebra using truth table</p>	11
3	Computer Software and Operating System	<p>3.1 Concept of Software</p> <p>3.1.1 Definition of software</p> <p>3.1.2 Categories of software: System, Utility, Application, Web Based, Mobile Apps</p> <p>3.2 Concept of Operating System</p> <p>3.2.1 Introduction to Operating System</p> <p>3.2.2 Role of Operating System</p> <p>3.2.3 Functions of an Operating System</p> <p>3.2.4 Operating system terminology: multiprogramming, multitasking, multiprocessing and distributed</p> <p>3.3 Windows Operating System</p> <p>3.3.1 Introduction to GUI based Operating system and its features</p> <p>3.3.2 Working in Desktop Application and Window Environment</p> <p>3.3.3 Manage Files and Folders with File Explorer</p>	12

		<p>3.3.4 Customize the start screen and desktop</p> <p>3.3.5 Installing and removing devices</p> <p>3.3.6 Manage passwords and privacy levels</p> <p>3.3.7 Use of control panel, system tools and accessories</p> <p>3.4 Open sources and Mobile Operating System</p> <p>3.4.1 Concept of Open Sources Operating System</p> <p>3.4.2 Introduction to Linux and UNIX</p> <p>3.4.3 Linux Distributions</p> <p>3.4.4 Concept of Mobile Operating System</p> <p>3.4.5 Types of Mobile Operating System</p>	
4	Application Package	<p>4.1 Introduction to Office Package - Word processor, Presentation tool, spreadsheet package, database management system;</p> <p>4.2 Introduction to domain-specific tools - school management system, inventory management system, payroll system, financial accounting, hotel management, weather forecasting system.</p>	5
5	Programming Concepts & Logics	<p>5.1 Programming Concept</p> <p>5.1.1 Introduction to programming languages</p> <p>5.1.2 Low level, High level, 4 GL programming languages</p> <p>5.1.3 Compiler, Interpreter and Assembler</p> <p>5.1.4 Syntax, Semantic and Runtime errors</p> <p>5.1.5 Control Structures: Sequence, Selection and Iteration</p> <p>5.1.6 Program Design tools – Algorithm, Flowchart and Pseudocode</p> <p>5.1.7 Absolute binary, BCD, ASCII and Unicode</p> <p>5.2 C Programming Languages</p> <p>5.2.1 Introduction and features of C Language</p> <p>5.2.2 Structure of C program</p> <p>5.2.3 C Preprocessor and Header Files</p> <p>5.2.4 Character Set used in C</p> <p>5.2.5 Use of Comments</p>	8

		<p>5.2.6 Identifiers, Keywords and Tokens</p> <p>5.2.7 Basic Data Types in C</p> <p>5.2.8 Constants and Variables</p> <p>5.2.9 Type of Specifier</p> <p>5.2.10 Simple and Compound Statements</p> <p>5.2.11 Operators and Expressions: arithmetic, relational, logical, assignment, unary and conditional operators</p> <p>5.2.12 Input/output (I/O) Functions</p> <p>5.2.13 Selection Control Statement: Decisions (if, if-else, if-else-if, nested and, switch)</p> <p>5.2.14 Iteration Control Statement: Looping (while, do while, for nested)</p> <p>5.2.15 Array: definition, types(1D and 2D), matrix addition and subtraction</p> <p>5.2.16 String: definition and string function : strlen(), strcat(), strcmp(), strrev(), strcpy(), strlwr(),strupr()</p>	
6	Web Technology I	<p>6.1 Introduction: Web development introduction</p> <p>6.2 Web browsers and search Engines</p> <p>6.3 Overview of various internet & web technologies</p> <p>6.4 Content Management System (CMS)</p> <p>6.4. HTML: The Language of the Web</p> <p>6.4.1 Objectives</p> <p>6.4.2 Structure of HTML</p> <p>6.4.3 Published and Hosting</p> <p>6.4.4 HTML Tags vs. Attributes</p> <p>6.4.5. Basic Tags of HTML: HTML, HEAD, TITLE, BODY (Setting the Fore color and Background color, Background Image, Background Sound)</p> <p>6.4.6 Heading tag (H1 to H6) and attributes(ALIGN),</p> <p>6.4.7 FONT tag and Attributes (Size: 1 to 7 Levels, BASEFONT, SMALL, BIG,COLOR)</p> <p>6.4.8 Paragraph Formatting (P)</p> <p>6.4.9 Break Line BR</p>	8

		<p>6.4.10. Comment in HTML (<! >)</p> <p>6.4.11. Formatting Text (B, I, U, Mark, Sup, Sub, EM, BLOCKQUOTE, PREFORMATTED)</p> <p>6.4.12. Ordered List- OL (LI, Type- 1, I, A, a; START,VALUE)</p> <p>6.4.13. Unordered List - UL (Bullet Type- Disc, Circle, Square, DL, DT, DD)</p> <p>6.4.14 ADDRESS Tag</p> <ul style="list-style-type: none"> • Creating Links: Link to other HTML documents or data objects • Links to other places in the same HTML documents • Links to places in other HTML documents • Anchor Tag and Hyperlink <p>6.4.15. Tables: Creating Tables using TH, TR and TD tags</p> <p>6.4.16 Forms: Creating form using Textbox, radio, checkbox, text area, button</p> <p>6.4.17 Introduction to HTML 5 Elements including audio, embed, source, track and video attributes</p> <p>6.4.18 HTML 5 Graphics using canvas and svg tags</p> <p>6.4.19 Concept of domain name and web hosting</p> <p>6.5 Cascading Style Sheets</p> <p>6.5.1 Introduction to Cascading Style Sheet (CSS)</p> <p>6.5.2 Inline CSS</p> <p>6.5.3 Embedded CSS</p> <p>6.5.4 External CSS</p>	
7	Multimedia	<p>7.1 Introduction to Multimedia</p> <p>7.2 Component of Multimedia: Text, Graphics, Audio, Video and Animation</p> <p>7.3 Application of Multimedia</p>	6
8	Information Security and Cyber Law	<p>8.1 Digital society and computer ethics</p> <p>8.2 Concept of Information security</p>	10

		8.3 Concept of Cybercrime 8.4 Malicious software and Spam 8.5 Protection from cybercrime 8.6 Intellectual Property Right 8.7 Concept of Digital Signature 8.8 Concept of Cyber Law in Nepal 8.9 ICT Policy in Nepal	
Total			80

Grade 12

S. N.	Content Area	Contents	Working Hour
1	Database Management System (DBMS)	1.1 Introduction to data, database, Database system, DBMS 1.2 Field, Record, Objects, Primary Key, Alternate key, Candidate key 1.3 Advantages of using DBMS 1.4 DDL (Data Definition Language) and DML (Data Manipulation Language) 1.5 Database Model: Network Model, Hierarchical Model, Relational database model 1.6 Concept of Normalization: 1NF, 2NF, 3NF 1.7 Centralized Vs. Distributed Database 1.8 Database Security	12
2	Data Communication and Networking	2.1 Basic elements of Communication System: 2.2 Concept of Communication System 2.3 Block Diagram of communication System /Model 2.4 Elements of Data Communication/Transmission 2.5 Simplex, Half duplex and Full duplex communication mode 2.6 Concept of LAN and WAN 2.7 Transmission Medium: Guided and Unguided 2.8 Transmission impairments terminology (Jitter, Singing, Echo, Crosstalk, Distortion, Noise, Bandwidth, Number of receivers) 2.9 Basic concept of Networks Architecture: Client-	15

		<p>Server and Peer-to-peer</p> <p>2.10 Some Basic Terms and Tool Used in Computer Network: IP Address, Sub Net Mask and Gateway, MAC address, Internet, Intranet, Extranet</p> <p>2.11 Network Tool: Packet tracer, Remote Login</p> <p>2.12 Network Connecting Devices: NIC, Modem, router, switch</p> <p>2.13 Network Topologies: Bus, Ring and star topology</p> <p>2.14 Basic Concept OSI Reference Model</p> <p>2.15 Internet Protocol Addressing</p>	
3	Web Technology II	<p>3.1 Introduction</p> <p>3.2 Server side and Client Side Scripting</p> <p>3.3 Introduction of internet technology</p> <p>3.4 Adding Java script to HTML page</p> <p>3.5 Java script fundamental</p> <p>3.6 Java Script Data types</p> <p>3.7 Variables and operators</p> <p>3.8 Functions and control structure if-else, if-else-if, switch-case, for, while, do while loop</p> <p>3.9 Object based programming with Java Script and Event handling</p> <p>3.10 Image, event and form objects</p> <p>3.11 Form validation, JQuery</p> <p>3.12 Server Side Scripting using PHP</p> <p>3.13 Introduction to PHP: Hardware and Software Requirements</p> <p>3.14 Object oriented programming with server side scripting</p> <p>3.15 Basic PHP syntax</p> <p>3.16 PHP data types</p> <p>3.17 Basic Programming in PHP</p> <p>3.18 Operators (Arithmetic, logical, comparison, operator precedence)</p> <p>3.19 Variables Manipulation</p> <p>3.20 Database Connectivity</p> <p>3.21 Connecting server side script to database</p> <p>3.22 Making SQL queries</p>	12

		<p>3.23 Fetching data sets getting data about data</p> <p>3.24 Creating SQL database with server side scripting</p> <p>3.25 Displaying queries in tables</p>	
4	Programming in C	<p>4.1 Review of C programming concept</p> <p>4.2 Functions</p> <p>4.2.1 Concept of library and user defined functions and advantages</p> <p>4.2.2 function definition, prototype, call and return statements</p> <p>4.2.3 Accessing a Function by passing values</p> <p>4.2.4 Concept of storage: automatic and external</p> <p>4.2.5 Concept of Recursion: factorial and Fibonacci problems</p> <p>4.3 Structures and Unions</p> <p>4.3.1 Structure: Definition, Declaration, Initialization and Size of Structure.</p> <p>4.3.2 Accessing member of structure</p> <p>4.3.3 Array of structure</p> <p>4.3.4 Union: Definition, Declaration</p> <p>4.3.5 Difference between union and structure.</p> <p>4.4 Pointers</p> <p>4.4.1 Definition of Pointer</p> <p>4.4.2 Address (&) and indirection (*) operator</p> <p>4.4.3 Pointer Expression and Assignment</p> <p>4.4.4 Call by values and call by reference</p> <p>4.5 Working with Files</p> <p>4.5.1 Concept of Data File</p> <p>4.5.2 Sequential and Random File</p> <p>4.5.3 File manipulation function: putw, getw, putc, getc, fscanf, fprintf</p> <p>4.5.4 Opening, Reading, Writing and Appending data file</p>	12
5	Object-Oriented Programming (OOP)	<p>5.1 Programming paradigms: procedural, structural and object oriented</p> <p>5.2 Features of OOP: Class, Object, Polymorphism and Inheritance</p> <p>5.3 Advantages of OOP</p>	10

		5.4 Application of OOP	
6	Software Process Model (SPM)	6.1 Software Project Concept 6.2 Concept of software development process 6.3 Concept SDLC life cycle 6.4 System Analyst Vs Software Engineer 6.5 Requirement Collection Methods 6.6 Concept of system design 6.7 Software and quality 6.8 Software development model: waterfall, prototype, agile	10
7	Recent Trends in Technology	7.1 Concept of Artificial Intelligence (AI) and Robotics 7.2 Concept of Cloud Computing 7.3 Concept of Big Data 7.4 Concept of Virtual Reality 7.5 Concept of e-com, e-medicine, e-gov. 7.6 Concept of Mobile Computing 7.7 Concept of Internet of things (IoT)	9
		Total	80

5. Suggested Practical/Project Activities

a) Suggested Practical

Grade 11			
S. N.	Content Area	Tasks	Working Hour
1	Number system and conservation Boolean Logic	Use Simulator : Demonstrate Logic Gates and its expression using simulator	3
2	Computer Software and operating system	With Window OS or Linux platform: Working in Desktop Application and Window Environment <ul style="list-style-type: none"> • Manage files and folders with file explorer • Customize the start screen and desktop • Installing and removing devices 	8

		<ul style="list-style-type: none"> • Manage passwords and privacy levels • Use of control panel, system tools and accessories 	
3	Application package	<p>Application Package (Word Processor, Spreadsheet and Presentation)</p> <p>1. Word processor</p> <ul style="list-style-type: none"> • Basic terms of word processing • Creating document and environment • Formatting text and paragraphs • Spelling grammar, thesaurus, comments • Managing lists and tables • Inserting graphic objects • Controlling page appearance • Performing a mail merge • Preparing to publish a document • Levels and table of contents • Export documents: PDF <p>2. Spread Sheet</p> <ul style="list-style-type: none"> • Basic fundamentals of Spread Sheet • Entering data, cell manage, concept of cell references • Formatting a worksheet • Creating and working with charts • Managing workbooks • General functions and formulas • Data filter and sorting • Pivot tables and pivot chart • Working with other objects • Printing worksheets <p>3. Presentation</p> <ul style="list-style-type: none"> • Basic fundamental of presentation • Create presentation slides • Design and formatting presentation • Animation and custom animation • Transition of presentation 	25

		<ul style="list-style-type: none"> Working with tables, graphics and word art Working with graphs and organization charts Working with multimedia 	
4	Programming Concepts and Logics	<p>Input/output (I/O) Functions</p> <ul style="list-style-type: none"> Selection Control Statement: Decisions (if, if-else, if-else-if, nested and, switch) Iteration Control Statement: Looping (while, do while, for nested) Array: definition, types (1D and 2D), matrix addition and subtraction String: definition and string function : strlen(), strcat(), strcmp(), strcmp(), strcpy(), strlen(), strupr() 	14
5	Web Technology	<ul style="list-style-type: none"> Practices on HTML 4 using basic Tags of HTML, <H1> , , <P>,
, <!, , , <A>, , <table>, <form> Practices on HTML 5 including audio, embed, source, track and video attributes, Graphics using canvas and svg tags Practice on cascading Style Sheets including Inline, Embedded, External CSS 	15
6	Multimedia	<ul style="list-style-type: none"> Graphics (Photo and image editing) Image capture, resize, crop, add layer, save in different format Audio recording, editing and save in different format using mobile Video recording, spilt, save in differ format 	15
Total			80
Grade 12			
S. N.	Content Area	Tasks	Working Hours
1	DBMS Concept	<p>Perform the following activities in SQL</p> <ol style="list-style-type: none"> Install latest DBMS software (MySQL or PostgreSQL or MSSQL or Oracle) Work with CREATE, DROP, ALTER DDL SQL statement Work with SELECT, INSERT, UPDATE, 	25

		DELETE DDL SQL statement	
2	Concept of network and data communication	Perform the following task 1. Demonstrate Ipconfig, ping 2. Construct twisted pair cable (Straight through and crossover) 3. Demonstrate the basic router Configuration (ADSL, DSL) 4. Demonstrate the server based OS (Windows Server or Linux) 5. Share file, folder and printer in network 6. Assign private IP Address in LAN network	15
3	Web Technology II	Perform the following task in Java script 1. Functions and control structure if-else, if-else-if, switch-case, for, while, do while loop 2. Event handling 3. Practice on form validation in JQuery Perform the following task in PHP 1. Server Side Scripting using PHP 2. Basic PHP syntax 3. PHP data types 4. Basic Programming in PHP 5. Operators (Arithmetic, logical, comparison, operator precedence) 6. Variables Manipulation 7. Database Connectivity 8. Making SQL queries 9. Fetching data sets getting data about data	20
4	Programming II	C Programming Languages 1. Factorial and Fibonacci problems 2. Array, Union and Structure 3. Pointers 4. File manipulation function: putw, getw, putc, getc, fscanf, fprintf 5. Opening, Reading, Writing and Appending data file	20
Total			80

b) Suggested project work

Grade-wise sample project works are suggested below.

Grade 11

1. Prepare basic computer system devices and peripheral specifications of your personal computer.
2. Write a report on "Major cyber bullying in Nepal" with real examples and suggest the preventing measures
3. Conduct a survey to identify the popular search engines (any 5) and its features.
4. Develop the real life project on Office Package or web technology

Grade 12

1. Study Wi-Fi network available in your area and identify the security features.
2. Prepare a document for data collection method to develop software
3. Conduct a mini research to identify most recently used technologies and uses.

6. Learning Facilitation Method and Process

Students should be facilitated to learn rather than just helping them to accumulate information.. Student centered teaching-learning process is highly emphasized in delivering this course. Students are supposed to adopt multiple pathway of learning such as; online search, field visit, library work, laboratory work, individual and group work, research work etc. with the support of teacher. Self-study is highly encouraged and learning should not be confined to the scope of curriculum. Teacher should keep in mind intra and inter-disciplinary approach to teaching and learning, as opposed to compartmentalization of knowledge. Supportive role of parents/guardians in creating conducive environment for promoting the spirit of inquiry and creativity in students' learning is anticipated. The following methods and techniques will be adopted in delivering this course.

- Practical/application/experimental methods
- Laboratory based practical works
- Project work methods (Research work i.e. survey and mini research, innovative work or experiential learning, connection to theory and application)
- Lecture
- Interaction
- Question answer
- Demonstrations
- Online based instructions
- Cooperative learning
- Group discussions (satellite learning group, peer group, small and large group)
- Daily assignment

7. Student Evaluation

Evaluation is an integral part of learning process. Both formative and summative modes of evaluation are emphasized. Formative evaluation will be conducted so as to provide regular

feedback for students. Class tests, unit tests, oral question-answer, home assignment etc., are some ways of conducting formative evaluation. There will be separate evaluation of theoretical and practical learning. Summative evaluation embraces internal evaluation including evaluation of project/research work or innovative work, theoretical examination and practical examination.

a) Internal Evaluation

Internal evaluation is both formative and summative. For summative purpose it covers 25% of total weightage. Project work assessment is the internal assessment of reports and presentation of their project works either individually or group basis. In case of group presentation, every member of the group should submit a short reflection on the presented report in their own language. The criteria for internal evaluation are given in the table.

S. N.	Criteria	Marks
1	Classroom participation (Daily attendance, home assignment and classwork, participation in learning, participation in other activities)	3
2	Trimester exam (3 marks from each trimester exam)	6
3	Project work, project report and presentation	16
	Total	25

b) External Evaluation

External evaluation covers 75 % of total weightage. External evaluation consists of both the practical and written examination. The practical examination carries 25% and written examination carries 50%. Practical examination will be conducted in the presence of examiners. Practical evaluation must cover all the practical course areas and the criteria for Practical evaluation are in the table given below.

S.N.	Criteria	Marks
1	Writing process of given practical task	5
2	Demonstration of practical task	15
3	Viva voce	5
	Total	25

The types and number questions for written examination will be as per the test specification chart developed by the Curriculum Development Centre.